

STUDIES OVER DE
SOCIAAL-ECONOMISCHE GESCHIEDENIS
VAN LIMBURG

JAARBOEK VAN HET SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM
VOOR LIMBURG

Dit Jaarboek wordt gratis aangeboden aan de begunstigers en contribuanten van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg.
Voor abonnementen wende men zich tot de boekhandel of tot de uitgever.

Inzendingen voor de redactie zenden aan het adres: Boschstraat 73, Maastricht.

**Studies over
de sociaal-economische geschiedenis
van Limburg
XXIV**

**ONDER REDACTIE VAN DR REMIGIUS DIETEREN O.F.M.
EN DR J. C. G. M. JANSEN**

INHOUD

	blz.
Woord vooraf	VII
Loek Kreukels, 25 Jaar welzijnswerk voor bejaarden in Limburg	1
M. J. A. Nijsten, Evaluatie van het regionaal-economisch beleid in het herstructureringsgebied Zuid-Limburg na de mijnsluiting: mogelijkheden en beperkingen van het staatsingrijpen (1965-1978)	35
W. A. A. Mes, Inventaris van het archief van de N.V. Maatschappij Carisborg, voorheen de N.V. Maatschappij tot Exploitatie van bruinkolenvelden Carisborg te Rotterdam, 1917-1968	77
Jaarverslag 1979 van het Sociaal Historisch Centrum	117
Bestuur Sociaal Historisch Centrum	151
Begunstigers en contribuanten	152

WOORD VOORAF

De belangstelling voor hedendaagse geschiedenis neemt steeds toe, niet alleen bij historici, maar ook bij beoefenaren van andere menswetenschappen. De opvatting, dat de oplossing van maatschappelijke problemen vaak niet mogelijk is, wanneer uitsluitend de veranderingen op korte termijn worden bestudeerd, wint veld. Heel wat vernieuwingen in de samenleving zijn langzaam ontstaan. Kennelijk stevig verankerde tradities remmen een op innovaties gericht beleid. De huidige economische crisis dwingt tot een lange-termijn beleid. De golfbeweging in de economie, die de economen in de dagen van de ongebreedelde economische groei dachten overwonnen te hebben, steekt de kop weer op.

Al dergelijke problemen en beleidswijzigingen vragen om studies die het toe-passen van historische methodieken vereisen. Ontwikkelingen die zich in het verleden hebben voorgedaan, kan men niet bestuderen aan de hand van gegevens die via kwantitatief of kwalitatief gerichte enquêtes worden verzameld. Voor de studie van lange-termijn ontwikkelingen is de wetenschap afhankelijk van min of meer toevallig overgeleverde gegevens uit historische bronnen, die vaak met een heel ander doel zijn opgesteld dan waarvoor zij thans gebruikt worden. Dit vereist een kritische instelling ten opzichte van het gebruikte basismateriaal en de toepassing van wetenschappelijke technieken die vooral de historicus eigen zijn.

Het spreekt vanzelf dat ook het Sociaal Historisch Centrum aan deze nieuwe maatschappij-georiënteerde interesse in de geschiedenis tegemoet wil komen. Het Jaarboek 1980 van het Sociaal Historisch Centrum dat het 25e deel uit de reeks 'Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg' omvat, is daarom vooral op contemporaine geschiedenis gericht. Dit deel omvat twee artikelen en een archiefinventaris.

De eerste bijdrage is geschreven door Drs Loek Kreukels, sinds medio 1979 deel uitmakend van de wetenschappelijke staf van het Centrum. Bij gelegenheid van het jubileum van de Provinciale Raad voor het Bejaardenbeleid bestudeerde hij vijftienvintig jaar bejaardenbeleid in Limburg en trachtte de meest fundamentele vraagstukken, waarmee de overheid in Limburg gedurende vele jaren op het terrein van de bejaardenzorg te maken heeft gehad, op te sporen.

De tweede studie is van de hand van een sociaal-geografe, die thans werkzaam is in Assen. Mevr. M. J. A. Nijsten maakte een diepgaande studie van het herstructureringsbeleid in Zuid-Limburg tussen 1965 en 1978, het moment waarop de Perspectievennota verscheen. Zij constateerde dat twaalf jaar lang een politiek is gevoerd, die onvoldoende aansloot bij de structurele veranderingen.

gen in onze nationale economie en in vele opzichten een diepgaande analyse van fundamentele veranderingen op de arbeidsmarkt ontbeerde. Naarmate de tijd verstreek en duidelijker werd dat het gevoerde beleid ging falen, sloot men bovendien steeds meer de ogen voor de werkelijke sociaal-economische veranderingen.

De door W. A. A. Mes, archivaris van het Sociaal Historisch Centrum, samengestelde inventaris van het archief van de Bruinkoolgroeve Carisborg zal nieuwe impulsen geven aan de studie van de contemporaine sociale en economische geschiedenis van Limburg.

Zoals gebruikelijk wordt ook dit deel van de Studies besloten door het Jaarverslag van het Sociaal Historisch Centrum, de samenstelling van het Bestuur en de lijst van het steeds groeiend aantal begunstigers en contribuanten.

De Redactie

25 JAAR WELZIJNSWERK VOOR BEJAARDEN IN LIMBURG

DOOR

DRS. LOEK KREUKELS

Inleiding

Na de Tweede Wereldoorlog is de belangstelling voor de positie van de bejaarden in de westerse maatschappij sterk toegenomen. Vanaf de vijftiger jaren vond dat zijn weerslag in een stroom van publicaties waarin 'het bejaardenprobleem' centraal stond. In de pogingen de actualiteit van dat 'probleem' te verklaren, werd vaak van de veronderstelling uitgegaan, dat in voorgaande periodes de positie van de bejaarden aanzienlijk beter was. Tegenover de vroegtijdig uit het productieproces uitgeschakelde ouderen in de moderne maatschappij stonden hun voorouders die nog op hoge leeftijd door hun ervaringen onmisbaar waren. De problemen ten aanzien van de huisvesting van bejaarden werden niet alleen toegeschreven aan de algemene na-oorlogse woningnood, doch ook aan het feit dat in vergelijking met vroeger steeds minder kinderen bereid en in staat waren hun ouders tot aan hun dood te verzorgen. Deze scribenten beoordelen de positie van de ouderen in de na-oorlogse periode uit een oogpunt van koopkracht en productiewaarde als zwak. Menig publicist heeft vanuit de behoefte die minder rooskleurige positie van bejaarden te accentueren, een beeld van het verleden geschapen dat al te contrasterend was. Of dat ideaalbeeld overeenstemde met de werkelijkheid was voor de als acute noodsituatie ervaren positie van de bejaarden van weinig belang. Voor een historische ontwikkeling van de positie der bejaarden is echter de tegenstelling tussen de perioden vóór en na de Tweede Wereldoorlog een al te simpel uitgangspunt. Wie daarvan uitgaat ziet over het hoofd dat in de overgang van agrarische naar hooggeïndustrialiseerde maatschappij de positie van de ouderen slechts geleidelijk veranderde.

Indien we een periodisering aanbrengen in de ontwikkeling van de positie der bejaarden in de westerse maatschappij, dan kan dat slechts op globale wijze en met het nodige voorbehoud. Het uitgangspunt is de verandering in de economische structuur van de maatschappij. Voor Nederland kan dan gesteld worden dat tot circa 1870 sprake is van een pré-industriële maatschappij. De industrialisatie neemt een aanvang in de laatste decennia van de vorige eeuw en

leidt uiteindelijk tot de hooggeïndustrialiseerde samenleving van na 1945. De periode vanaf 1870 tot na de Tweede Wereldoorlog kan dan als een overgangperiode worden gezien. Voor deze drie periodes wordt de veranderende positie van de bejaarden in dit artikel geschetst. Het accent zal daarbij vallen op de na-oorlogse ontwikkelingen. In het algemeen nam het aandeel van de bejaarden op de totale bevolking in deze periode sterk toe; zij het in Limburg in eerste instantie minder dan in de rest van het land. Op 31 mei 1947 bedroeg het aandeel der bejaarden in Limburg 6,3%, terwijl het landelijk gemiddelde op dat moment op 7,9% lag. In 1960 was het Limburgse cijfer slechts tot 6,4% gestegen, het landelijke echter al tot 9,4%. Het gemiddeld grotere kindertal per gezin in Limburg was hiervoor de belangrijkste verklarende factor. Ook in de laatste jaren heeft het Limburgse cijfer nog onder het landsgemiddelde gelegen; te verwachten is echter dat in de zeer nabije toekomst het aandeel van de bejaarden op de totale bevolking in Limburg zeer sterk zal stijgen.

Ook voor de na-oorlogse periode zou een periodisering aangebracht kunnen worden, maar dan vanuit een andere invalshoek. In de veertiger en vijftiger jaren werd de bejaarde vooral gezien als een object van zorg. In eerste instantie werd de georganiseerde zorg vooral verschaft vanuit de christelijke caritasgedachte, en werd het 'bejaardenprobleem' vooral gezien als een huisvestingsprobleem. Steeds meer groeide echter het besef dat immateriële waarden en behoeften te geringe aandacht kregen, niet het werk vóór de bejaarden maar het werk door de bejaarden kreeg in de laatste jaren meer nadruk. Het gehele verzorgingssysteem werd (en wordt) vanuit die optiek kritisch beoordeeld.

De pré-industriële samenleving

Vóór de industrialisatie bereikte een veel geringer deel van de bevolking een hoge leeftijd dan tegenwoordig. De gemiddelde levensduur bedroeg in 1870 voor mannen 40 jaar en voor vrouwen 38 jaar, honderd jaar later waren die cijfers 72 en 76 jaar. Het procentueel aandeel van de bejaarden in de totale bevolking bedroeg minder dan de helft van tegenwoordig: in 1849 4,7% tegen 11,2% nu.

Het relatief gering aandeel van de bejaarden in de totale bevolking was echter niet de belangrijkste oorzaak voor het ontbreken van een 'bejaardenprobleem'.

In de (Europese) pré-industriële samenleving bestond in de akkerbouwgebieden een stelsel van huwelijk en voortplanting dat nauw aansloot bij de bestaansmogelijkheden in die periode.¹ In vele landen van Europa kon het

boerenerfdeel niet normaal worden opgedeeld.² Eén van de schrikbeelden van die plattelandssamenleving was wel dat het eigendom zó versnipperd raakte, dat geen enkel gezin meer op en van zijn erfdeel kon leven. Waar dat mogelijk was, werd het land toegedeeld aan één der kinderen, gewoonlijk de oudste zoon. De andere kinderen kregen dan slechts bij uitzondering uitkeringen in geld. Tot het stichten van een nieuw gezin kon derhalve vaak pas worden overgegaan indien vaste bestaansmogelijkheden overeenkomstig eigen beroep en stand gegarandeerd waren. Waren die bestaansmogelijkheden gering, dan werden huwelijken uit- en zelfs afgesteld. Er werd derhalve pas op late leeftijd gehuwd: in sommige delen van West-Europa lag de gemiddelde huwelijksleeftijd voor mannen in de 18e eeuw op 30 jaar en voor vrouwen op 28 jaar. Door de vroegtijdige dood van een der partners duurde het huwelijk slechts kort: gemiddeld zo'n vijf tot tien jaar. Weduwnaars hetrouwden dan in de regel weer snel, weduwen minder vaak.

In de regel waren er slechts weinig kinderen inwonend, zelden méér dan twee of drie op één moment. Dat werd voornamelijk in de hand gewerkt door de hoge kindersterfte: in de 18e eeuw stierf één op de drie kinderen binnen het eerste jaar.³ Verder werden de kinderen al op zeer jonge leeftijd uit werken gestuurd omdat het huiselijk erf te weinig bestaansmogelijkheden bood.

Naast knechten en meiden telde het huishouden op het platteland inwonende verwanten. Dat was echter geen algemeen beeld: echtelijke gezinnen zonder inwonende bloedverwanten kwamen in veel grotere omvang voor. Naast de zg. stamfamilies, bestaande uit vader, moeder, kinderen plus één paar grootouders, kwamen ook grotere familiehuishoudens voor. Hier woonden naast de eigenlijke stamfamilie ook nog broers en zusters van man of vrouw en een derde generatie grootouders onder een dak. Welk het meest kenmerkende patroon van samenleven is geweest, is nog onduidelijk.

Door de vele varianten die er in Europa voorkwamen, kan in ieder geval niet gesproken worden van een uniform patroon.⁴ Ook in Nederland kwamen regionaal grote verschillen voor. Er waren landelijke streken waar de grootouders slechts zelden bij de boer en zijn vrouw inwoonden. Voor Limburg zijn slechts summier cijfers bekend: deze wijzen er echter op dat het hier meer gebruikelijk was dat de grootouders op het platteland bij hun kinderen inwoonden. Van de 1.024 inwoners die Stein in 1795 telde, waren er 63 boven de 65 jaar (6%).⁵ Op drie na woonden zij allen in familieverband. Van de 211 gezinnen kunnen er slechts 34 (17%) tot het drie-generatie-type gerekend worden, in slechts 5 van die gezinnen leefden beide grootouders nog. Een opvallend verschil met de huidige situatie was het grote mannenoverschot op hoge leeftijd: tegenover 21 vrouwen waren precies tweemaal zoveel mannen 65 jaar of ouder. Waarschijnlijk was dat mannenoverschot te danken aan het feit

dat veel jonge vrouwen een dienst vonden in de stad. In de steden bestond steeds een groot vrouwenoverschot. Uit Belgisch onderzoek is gebleken dat alleenstaanden gemiddeld tot vijf jaar korter leefden dan samenwonenden.⁶ Dat dit ook voor Stein het geval geweest zou kunnen zijn, zou afgeleid kunnen worden uit het feit dat de enige alleenstaanden in het dorp bejaarde vrouwen waren. Ook voor het dorp Geulle was dat (voor het jaar 1788) het geval.⁷ De 723 inwoners die het dorp in dat jaar telde vormden samen 133 gezinnen. In 28% van die gezinnen woonden een of meerdere grootouders in. Van deze stamfamilies had bijna de helft inwoning van een gehuwde of gehuwd geweest zijnde zoon of dochter met een of meerdere kinderen, of alleen kleinkinderen in huis.

In het algemeen kwam het bijeenwonen van drie generaties erop neer dat de oudere vader de getrouwde zoon hielp bij het dorsen, terwijl de oudere moeder naast de schoondochter huishoudelijk actief was. Naar alle waarschijnlijkheid werden de kleinkinderen zowel door moeder als grootmoeder opgevoed. Het arbeidsproces op het platteland bood de ouder wordende mens de gelegenheid tot het verrichten van aan zijn krachten en ervaring aangepaste arbeid. Door het weinig dynamisch karakter van de samenleving waren de ervaringen van de ouderen onmisbaar voor hun opvolgers.

In de steden traden in omvang en samenstelling van de huishouding markante verschillen op naar gelang inkomen en sociale status. Hoe hoger het inkomen was, en hoe hoger de sociale status, hoe omvangrijker de huishouding.⁸ Door bezit en inkomen werd bepaald in welke mate kinderen en andere bloedverwanten konden worden onderhouden. Vooral de niet-loonafhankelijke zelfstandige bezitters, die de meerderheid van de burgerij vormden, waren zowel door vermogen als woonruimte het beste in staat aan familieleden onderdak te verlenen. De armeren waren daartoe veel minder in staat. Dat daardoor niet allen die het geluk hadden in de pré-industriële samenleving oud te worden ook verzekerd waren van een gelukkige oude dag, zal duidelijk zijn. In de stedelijke huishoudens ontstond naar alle waarschijnlijkheid al in de 18e eeuw een breuk in de traditionele familieverbondenheid.⁹ Voor de zeventiger jaren van die eeuw zijn gegevens bekend die erop wijzen dat demente bejaarden werden opgesloten in zinnelozenhuisen. Artsen meenden daartoe te kunnen adviseren indien de bejaarden niet meer zouden 'genezen'. De verwanten wazen ter motivering van hun verzoeken op het feit dat de bejaarde een overlast vormde voor de omgeving en 'zichzelf wat zou kunnen aandoen'. Degenen die in behoeftige omstandigheden verkeerden mochten soms rekenen op ondersteuning door hun medeburgers. Zo werd in Maastricht in de 15e eeuw een bejaardenhuis opgericht voor 12 à 15 bejaarde mannen (het Twaalf Apostelenhuis), en werd woongelegenheden geschapen voor een gelijk aantal

oudere vrouwen.¹⁰ De armlastige ouderen waren een dankbaar object voor materiële bijstand of opname en verzorging in gods- en gasthuizen. Dat dit vooral in Nederland een opvallend verschijnsel was, wordt onderstreept door een uitspraak van de commissie tot herziening van de grondwet die in 1825 opmerkte: 'In weinige landen is zoo veel voor de onvermogenen gedaan als in ons vaderland en men zoekt tevergeefs elders zoo veel gestichten, waar de grijsaard eene rustplaats, de zwakke hulp en bijstand, en de jeugd kosteloos onderwijs geniet'. Aan een structurele oplossing van de armoede onder ouderen werd nog niet gedacht. Armoede werd alleen gezien vanuit de religieus gefundeerde caritas.

De overgangperiode

In het laatste kwart van de vorige eeuw en de eerste helft van deze eeuw zien we een snelle bevolkingstoename en daardoor veranderende leeftijdsopbouw van de bevolking. Die ontwikkeling werd in eerste instantie in de hand gewerkt door de daling van de sterftcijfers. Vanaf ongeveer het midden van de vorige eeuw is een verbetering opgetreden in de gezondheidstoestand van de bevolking. De ontwikkeling van de medische wetenschap en van de gezondheidszorg in het algemeen heeft ongetwijfeld een belangrijk aandeel gehad in de dalende sterftcijfers. Die teruggang werd echter pas mogelijk toen de materiële situatie verbeterde: betere levensomstandigheden door gewijzigde voeding, betere woningen en meer sanitaire en hygiënische voorzieningen. In de geïndustrialiseerde landen waren het in de eerste plaats de verhoging van de levensstandaard en pas dan de medische voorzieningen die de sterftcijfers terugdrongen. Overleden er rond 1870 in Nederland op elke duizend inwoners jaarlijks nog ongeveer 28 mensen, honderd jaar later waren dat er nog slechts acht.¹¹ Vooral de zuigelingen- en kindersterfte werd omlaag gebracht. Voor de leeftijdsopbouw van de bevolking was het ook van belang dat men er steeds meer in slaagde grote epidemieën te voorkomen.

Behalve de daling van de sterftcijfers was een tweede belangrijk verschijnsel de dalende geboortecijfers. De daling hiervan zette echter later en veel geleidelijker in dan van de sterftcijfers. De verklaring daarvoor is aanzienlijk gecompliceerder dan die voor de sterftcijfers. De familie was in de pré-industriële samenleving, zoals hierboven geschetst, primair een productiegemeenschap. In de geïndustrialiseerde maatschappij werd zij echter steeds meer een consumptiegemeenschap. De 'kinderzegen' was vroeger inderdaad een zegen. Kinderrijkdom betekende in de aanvangsfase van de industrialisatie echter primair verlies van gemiddelde consumptiemogelijkheden van de gezinsleden en vermindering van de mogelijkheden tot stijging op de maatschappelijke ladder,

zowel voor ouders als voor kinderen. Beperking van het kindertal ten gunste van de consumptiemogelijkheden was dan ook bij een lage loonstandaard een rationele consequentie. Overigens vond ook dit proces zeer geleidelijk plaats. De uit de landbouw naar de industrie getrokken arbeidskrachten gingen niet onmiddellijk over tot aanpassing van het voortplantingspatroon. Vooral daar, waar de kerken een dergelijk proces afremden, en dat was met name in R.K.-regio's het geval, zien we pas na de Tweede Wereldoorlog een dergelijke ontwikkeling plaatsvinden. De afnemende sterftecijfers in de overgangsfase van agrarische naar hooggeïndustrialiseerde maatschappij riepen twee tegengestelde effecten op. Enerzijds steeg het kindertal door afname van de kindersterfte, anderzijds werd de gemiddelde levensverwachting hoger. In het midden van de vorige eeuw bedroeg de gemiddelde levensverwachting voor mannen 36 jaar, in het begin van deze eeuw 51 jaar en nu 72 jaar. Voor vrouwen bedragen die cijfers resp. 38, 53 en 76 jaar. Voor de leeftijdsopbouw van de bevolking was het eerste effect voorlopig belangrijker geweest dan het tweede. Het aandeel van de bejaarden in de bevolking steeg van 1849 tot 1899 van 4,7 tot 6,0% om daarna tot de Tweede Wereldoorlog te stijgen tot 7%. Het aandeel van de nul tot en met veertienjarigen steeg in de tweede helft van de vorige eeuw van 33,4 tot 39,2% waarna tot de Tweede Wereldoorlog een daling inzette tot circa 29%.

Welk effect heeft de industrialisatie op de materiële situatie van de geleidelijk steeds groter wordende groep van bejaarden gehad? De gevolgen waren aanvankelijk weinig positief. In tegenstelling tot de situatie in de agrarische samenleving konden de bejaarde industriearbeiders niet tot op hoge leeftijd steunen op eigen bedrijf en kinderen. Wie als fabrieksarbeider al oud werd, kon evenmin rekenen op een goede pensioenvoorziening. Dank zij de regerings-enquête van 1886/87 beschikken we over een rapport dat uitgebreid de toenmalige fabrieksarbeidersellende aangeeft. Op een vraag van een der commissieleden, wat er gebeurde indien de werklieden oud werden, werd door een Amsterdamse smid geantwoord:¹² 'Niets. Zij worden eenvoudig weggezonden. Als iemand over de vijftig komt, wordt hij in den regel spoedig zwakkelijk en oud: de bazen begrijpen dat spoedig en dan is het gedaan'. Hem was geen enkel geval bekend dat de patroons iets deden voor de versleten arbeiders. Ook van de fabrieken van Regout in Maastricht is bekend dat zij zich gemakkelijk ontteden van oudere arbeiders. Regout gaf voor de Enquêtecommissie toe dat afgeleefde arbeiders doorgeschoven werden naar het gemeentelijk armbestuur: 'als wij kunnen zetten wij de mensen erin, omdat de heren «van het Burgerlijk Armbestuur» 1400 hectaren land hebben en het beter kunnen missen dan anderen'.

Dat ook de overheid de bejaarden nauwelijks tegemoet kwam in hun stijgende

nood, hing samen met de heersende staatsopvattingen in de vorige eeuw.¹³ In overeenstemming met zijn liberale opvattingen bepleitte Thorbecke in zijn ontwerp-armenwet van 1848 staatszorg op het gebied van het armenwezen. Het verzet tegen inmenging van de staat op het terrein van de christelijke caritas was echter zo sterk dat het ontwerp niet tot wet verheven werd. De armenwet welke in 1854 tot stand kwam, erkende dan ook de primaire rechten van de Kerk op dit terrein. Hulp van overheidswege werd alleen verstrekt indien de kerken te kort schoten.

Welke de structurele oorzaken van de vrij algemene armoede waren, was nog onduidelijk. Volgens de economist en latere minister van justitie (1879-1881) Vissering waren de grote aantallen armen een gevolg van de overbevolking. Hij was tegen staatsondersteuning; de overbevolking zou verder in de hand gewerkt worden indien de armen ondersteund zouden worden, was zijn opvatting.¹⁴ De grondwet van de samenleving was volgens Vissering: 'arbeid! gij zult ten gemeene nutte werkzaam zijn, opdat gij daarin het middel vindt om in uwe eigene behoeften te voorzien'. Voor de oudere industrie-arbeiders, die vroegtijdig en onvrijwillig uit het arbeidsproces werden gestoten, bood een dergelijk uitgangspunt nauwelijks ruimte om een verzekering voor de oude dag op te eisen.

Binnen het kader van de armenzorg bestond geen aparte regeling voor ouderen. Dat zij bij ondersteuning door de armenwet nog armoe leden, was niet verwonderlijk. Als voorwaarde bij ondersteuning werd nl. uitgegaan van de gedachte dat 'de ondersteunde het niet zoo goed mag hebben als de vrije, nijvere werkman'. De armoede werd een misdrijf, vandaar dat de afschrikkingstheorie op ondersteuning werd toegepast. Voor wat betreft de ouderen werd deze opvatting moreel verdedigd door het uitgangspunt dat afschrikking noodzakelijk was, aangezien de liefde van de kinderen voor de ouders anders ondermijnd zou worden.

In zijn afhankelijkheid kon de bejaarde nauwelijks iets ondernemen ter verbetering van zijn levensomstandigheden. Berusting zal derhalve het overheersende beeld zijn geweest. Naast de verzorging en ondersteuning door verwanten, bestond de mogelijkheid tot opname in een tehuis. Hiervoor waren de hofjes, gods- of armenhuizen waarin zij door religieuzen, diaconessen of soms ook leken verzorgd konden worden. De levensomstandigheden in deze huizen waren overigens weinig opwekkend. Op de specifieke behoeften van de ouderen waren zij niet afgestemd. In de eerste plaats waren het huizen voor armlastigen. Ouderdom was dikwijls een van de belangrijkste oorzaken van de armlastigheid. De tegemoetkoming in de financiële nood stond voorop, niet de behoefte aan aangepaste huisvesting. In de regel werden mannen en vrouwen gescheiden, terwijl de schrale financiële middelen van deze instellingen goede

sanitaire voorzieningen niet toelieten. De negatieve indruk die bij de bejaarden bestond over deze 'gestichten' zou nog tot in de vijftiger jaren van deze eeuw een rol spelen in hun gedachtenvorming omtrent het bejaardentehuis. Door de veranderende economische structuur in het laatste kwart van de vorige eeuw veranderde ook het karakter van de armoede. Armoede werd steeds minder een algemeen aanvaard verschijnsel en steeds meer als een sociaal probleem gezien. De invloed van het conservatieve denkbeeld dat de staat geen taak had in de armenzorg bleef nog krachtig, doch ontmoette steeds meer verzet, vooral in niet-kerkelijke particuliere kringen. Tevens neemt in deze periode de belangstelling voor de bejaarden als aparte categorie van armlastigen toe. De arbeiders begonnen zich te onderscheiden van de andere armen en eisten een volwaardige plaats op in het maatschappelijk bestel.

Vooraf in de grotere steden in het westen van het land worden verenigingen opgericht welke een kritische studie van de heersende armenzorg stimuleren. In 1883 werd door de vereniging 'Liefdadigheid naar vermogen' een conferentie belegd waar de afgevaardigden vanuit de gedachte 'de beste hulp, die men een arme verleen kan, is die, welke hem in staat stelt, zichzelf te helpen'¹⁵ de mogelijkheden tot verbetering van de armenzorg bespraken. De conferentie was van mening dat de armenzorg door de wijze van bedeling zichzelf in stand hield zonder een werkelijke oplossing voor het probleem naderbij te brengen. In een periode dat de christelijke caritas in hoog aanzien stond, was dat een zeer kritisch geluid. Ondanks het meer 'moderne' uitgangspunt waren de voorstellen van de conferentie met name voor de bejaarden echter nauwelijks afwijkend van de heersende praktijk. Over de bejaarden zei het rapport van de bijeenkomst: 'Bejaarden, die hun leven lang goed hebben opgepast, doch op hun ouden dag niet bij machte zijn, hun spaarpenningen of die hunner kinderen tot levensonderhoud te doen strekken, hebben niet minder aanspraak op onze sympathie'. Voor hulpverlening dienden de bejaarden dus aan twee criteria te voldoen: tijdens hun 'productieve' periode moesten zij hun arbeidskracht maximaal hebben ingezet en hun kinderen moesten niet in staat zijn hulp te geven. Niet iedereen die aan deze criteria voldeed, kwam echter in aanmerking voor hulp: 'De klasse van behoeftige ouden van dagen is echter zoo talrijk, dat men bij onderstand zeer voorzichtig te werk moet gaan. Men steune alleen de besten onder hen met milde hand. Anders zal de toevloed zoo groot worden, dat binnen korten tijd hun behoeften niet meer zijn te overzien, dat zij alleen afhankelijk worden van de liefdadigheid, dat kinderen en andere verwanten of vrienden, die hulp kunnen verleen zich geheel terugtrekken'.

In de praktijk bleek dat het kerkelijk en particulier initiatief niet bij machte was de armoede structureel op te lossen. In de gedachtenvorming met betrek-

king tot verbetering van de armenzorg werd de overheid dan ook een steeds ruimere plaats toegedacht. In 1894 werd door de 'Maatschappij tot nut van 't Algemeen' een commissie in het leven geroepen die het vraagstuk van de armenzorg in zijn geheel diende te onderzoeken.¹⁶ Het bijna 450 pagina's tellende rapport dat als eindresultaat van het onderzoek het licht zag, concludeerde dat de Nederlandse Armenwet een der slechtste ter wereld was. Bij de kerkelijke en particuliere armenzorg werd een toenemend geldtekort geconstateerd terwijl er tussen overheid, kerken en particulier initiatief een volledig gebrek aan samenwerking heerste. Vooral de particuliere armenzorg kreeg veel kritiek. 'Armenzorg zal niet langer meer enkel het troetelkind wezen van barmhartigen en medelijdenden' was de venijnige kritiek van de schrijvers. Net als in vele andere geschriften betreffende de armenzorg uit deze periode was de aandacht voor de bejaarden als aparte categorie van armen echter ook in dit rapport minimaal. Wel wees de commissie er op dat het totstandkomen van een pensioenverzekering voor arbeiders een groot deel van het pauperisme structureel zou opheffen. De vraag of de overheid hierbij een taak had, werd echter nog in het midden gelaten. De commissie vertrouwde er niettemin op dat de tijd niet meer ver zou zijn dat ook in Nederland door tussenkomst van de staat een regeling tot stand zou worden gebracht, waardoor zekerheid zou ontstaan dat oudere arbeiders niet langer aan armoede 'ten prooi' zouden vallen. Bij de overgrote meerderheid van de bevolking leefde volgens het rapport de opvatting dat de ouderen zich in feite zonder bedeling moesten kunnen redden.¹⁷

Toch bracht de nieuwe Armenwet van 1912 geen structurele verbeteringen. Doordat de liberalen rond 1912 veel van hun invloed verloren hadden, terwijl de socialisten nog onvoldoende invloed bezaten om een overtuigende politieke rol te spelen, wisten de confessionelen bij de totstandkoming van de nieuwe wet een belangrijk deel van hun eisen te realiseren. Net zoals in de Armenwet van 1854 werd in die van 1912 de armenzorg overgelaten aan kerken en particulieren. De staat zou slechts steunen bij volstreekte onvermijdelijkheid. Juist voor de behoeftige bejaarden leverde de wet belemmeringen op om hulp te vragen. In de artikelen 28 en 29 werden de criteria bepaald waaraan voldaan moest worden om hulp te verkrijgen. Wie zichzelf het noodzakelijk levensonderhoud niet kon verschaffen, mocht alleen een beroep op de wet doen indien die hulp van derden niet gekregen kon worden. Verder werd bepaald dat alleen ondersteuning verleend werd om de behoeftige in staat te stellen daarna zichzelf weer te kunnen helpen, hetgeen voor de behoeftige bejaarden die definitief uit het arbeidsproces gestoten waren, welhaast een onmogelijke eis was. Verder mocht de steun het absolute minimum dat voor levensonderhoud noodzakelijk was niet overschrijden, hetgeen identiek was aan de bepalingen

van de wet uit 1854. Dat elke drie maanden onderzocht zou worden of verdere ondersteuning noodzakelijk was, maakte verder duidelijk dat de wet niet was afgestemd op de toestand van permanente armlastigheid waarin een zeer groot deel van de bejaarden verkeerde. Het verplichte verzoek dat bejaarden bij kerk en kinderen moesten doen, maakte het hen vaak onmogelijk bij de overheid aan te kloppen. Of zij door hun kinderen steeds effectief geholpen konden worden, mag betwijfeld worden. De opvatting die vooral na de Tweede Wereldoorlog bijna algemeen werd uitgedragen, dat 'de' bejaarden 'vroeger' door hun kinderen werden opgevangen, zal geen algemene geldigheid gehad hebben. In het verslag betreffende de economische toestand der landarbeiders in de provincie Limburg werd al in 1908 opgemerkt dat 'velen' hun ouders niet of weinig konden ondersteunen.¹⁸ De opvatting dat de kinderen hun ouders dienden te verzorgen, was wel algemeen, de mogelijkheden voor een goede verzorging waren echter beperkt. De door verschillende factoren al losser geworden band tussen ouders en kinderen zal door menige bejaarde niet graag verder verstoord zijn door verzoeken om financiële ondersteuning.

Zowel binnen de kerkelijke armenzorg zelf als daarbuiten werd het steeds duidelijker dat het optreden jegens de armen een willekeurig en niet altijd even rechtvaardig karakter had. Vooral na 1912 verliest de opvatting dat het maatschappelijk terrein aan kerken en particulieren behoort, steeds meer invloed; de burgerlijke armenzorg gaat een belangrijker rol spelen. Tussen de twee wereldoorlogen neemt het aandeel van de kerkelijke en particuliere liefdadigheid in geld uitgedrukt sterk af. Of dat aandeel in de totale armenzorg in 1929 inderdaad nog maar 25% bedroeg, mag echter betwijfeld worden. Het aandeel vanuit kerkelijke kring in de armenverzorging was immers nooit gebaseerd op een reële kostprijberekening. De persoonlijke inzet was letterlijk niet in geld uit te drukken.

Als een algemeen maatschappelijk probleem werd de bejaardenzorg vóór de Tweede Wereldoorlog in feite niet beschouwd. Het ontbreken van adequate wettelijke voorzieningen wil echter niet zeggen dat het bejaardenprobleem minder nijpend was dan in de vijftiger jaren van deze eeuw. Het feitelijk verschil was immers alleen dat de vergrijzing verder zou doorzetten waardoor het probleem na de Tweede Wereldoorlog in eerste instantie vooral een kwantitatief karakter had.

De na-oorlogse periode

Vooraf in de oorlogsjaren bleek dat de materiële positie van de bejaarden zwak was. De sterfte onder de hogere leeftijdsgroepen nam in de laatste oorlogsjaren sterk toe. Kort na de bevrijding werden initiatieven genomen teneinde de be-

jaarden in hun noodsituatie tegemoet te komen. De Vereniging voor Gerontologie kwam eind 1946 tot stand. Van katholieke zijde trad men in de openbaarheid met nieuwe ideeën omtrent behuizing en aangepaste verzorging van bejaarden. Van niet-katholieke zijde werd vooral het ontspanningswerk benadrukt. De verpaupering van de bejaarden noopte de regering tot ingrijpen. Op 1 oktober 1947 kwam de Noodwet Ouderdomsvoorziening tot stand. Deze beoogde althans in de meest schrijnende nood te voorzien. De Noodwet slaagde er echter niet in de algemene nood onder de bejaarden aanzienlijk te verminderen. In 1949 ontving circa 45% van de bejaarden een uitkering op basis van de Noodwet en in 1950 had 80% van de bejaarden een inkomen van minder dan f 2.000,— per jaar. In zijn advies inzake de Wettelijke Ouderdomsverzekering schreef de SER op grond van cijfers uit 1952 dat bij benadering 'ongeveer de helft van de thans aanwezige bejaarden tijdens de actieve periode onvoldoende hebben gespaard of hebben kunnen sparen, c.q. onvoldoende pensioenrechten hebben verkregen om daaruit een inkomen te verwerven, waarmee in het levensonderhoud tijdens de oude dag kan worden voorzien'. Dat het in de vijftiger jaren vooral de materiële noodsituatie onder de bejaarden was, die in de bejaardenzorg grote aandacht kreeg, was niet verwonderlijk. Die nood was reëel. Mede tengevolge van de geldontwaarding tijdens en na de oorlog kwamen ook degenen, die aangewezen waren op een vast inkomen uit rente of pensioen, in moeilijke financiële omstandigheden te verkeren.

Als in 1957 in opdracht van de Centrale Caritas door het Provinciaal Opbouworgaan Limburg een onderzoek wordt gedaan naar 'Het bejaardenvraagstuk in Maastricht', zijn het dan ook vooral de materiële noden en problemen die een sterke nadruk krijgen.¹⁹ Een systematisch onderzoek naar de levensomstandigheden van de bejaarde Maastrichtenaren was dringend gewenst, omdat men in de praktijk voortdurend met problemen werd geconfronteerd die dringend om een oplossing vroegen. Onder de 900 bejaarden in Maastricht werd een enquête gehouden waarin de huisvesting, de woonsituatie, de materiële en hygiënische omstandigheden en de verzorging ter sprake kwamen.

Het rapport was zijn tijd vooruit in die zin, dat al twijfels werden geuit bij de vraag of een perfecte huisvesting voor de bejaarden, voorzien van alle moderne accommodatie, door de bejaarde zelf wel gevraagd werd. 'Het is de vraag of de objectieve maatstaven om een naar perfectionisme strevende maatschappij voor hen wel altijd die betekenis hebben, die de goedwillende buitenstaander verwacht'.

Reële problemen waren er echter voldoende; 25% van de ondervraagden had een toilet buitenshuis, 61% leefde van de Noodwet Ouderdomsvoorziening,

een zesde deel kreeg niet geregeld warm eten. Vooral de afhankelijkheid van kinderen werd als zeer onaangenaam ervaren door de bejaarden. De inwoning riep spanningen op, vooral als men gehuisvest was in een te kleine woning. De verlichting van de materiële nood onder de bejaarden door middel van de Noodwet Ouderdomsvoorziening kon dan ook niet verhinderen dat het percentage bejaarden dat op basis van de Armenwet werd gesteund, in menige plaats nog toenam. Pas de Algemene Ouderdomswet (AOW), welke per 1 januari 1957 in werking trad, legde de basis voor financiële onafhankelijkheid van de bejaarden.

Dat betekende overigens niet dat alle bejaarden door de AOW over een zo ruim inkomen beschikten dat zij onafhankelijk van verdere ondersteuning konden kiezen voor zelfstandige huisvesting of opname in een bejaardentehuis. Eind vijftiger, begin zestiger jaren werd de discrepantie tussen de inkomenspositie van vele bejaarden en de kosten van verzorging in moderne tehuizen duidelijker zichtbaar na de bouw van een groot aantal dure tehuizen. Deze discrepantie vormde een onderwerp van studie voor de Nederlandse Federatie voor de Bejaardenzorg en de Katholieke Nationale Federatie voor de Bejaardenzorg. Financiële hulp was alleen op grond van de Armenwet mogelijk. Deze was echter alleen bedoeld voor incidentele gevallen terwijl de bedoelde discrepantie voor een grote groep onder de bejaarden een structureel vraagstuk was geworden. Die groep had voordien van overheidswege nooit een bijzondere tegemoetkoming gevraagd. Vele bejaarden hadden daartegen dan ook een grote aversie en het gebeurde niet zelden, dat bejaarden die in een verzorgingstehuis moesten worden opgenomen, om die reden daarvan afzagen. In de door beide organisaties uitgebrachte rapporten werd er dan ook bij de overheid op aangedrongen over te gaan tot directe rijkssubsidie in de exploitatie van verzorgingstehuizen voor bejaarden.

Naast dit materieel-financieel aspect waren er verschillende andere aspecten die ertoe leidden dat gesproken werd van een bejaarden-‘zorg’.²⁰ In verband met de algemeen heersende woningnood kon onvoldoende aandacht worden geschonken aan de bijzondere eisen die de snelle stijging van het aantal bejaarden aan de huisvesting stelde. Wellicht in te sterke mate werd de huisvesting van de bejaarden gezien vanuit het oogpunt van oplossing van de algemene woningnood. De stijging van de gemiddelde levensverwachting ging immers ook gepaard met de stijging van de behoefte aan medische zorg. Hiermede hielden ook verband de nieuwe inzichten op medisch gebied met betrekking tot de verzorging, verpleging, revalidatie en re-activering van de bejaarden (geriatrie). Naast dit medisch aspect was er verder het sociaal-psychologisch aspect. De groei van het sociaal bewustzijn en het besef van medeverantwoordelijkheid voor het welzijn van de medemens leidden tot het in-

zicht dat de zelfstandigheid en onafhankelijkheid van de oudere mens bedreigd was. Door de abrupte uitschakeling uit het arbeidsproces verloor de bejaarde aan waardering, waardoor de kansen op vereenzaming toenamen.

De ontwikkelingen in Limburg na 1945

In 1949 werd in het bisdom Roermond uit de ‘Commissie van Samenwerking’ der verschillende standsorganisaties in het bisdom een studiegroep gevormd die zich zou beraden over de wijze waarop het bejaardenwerk in de provincie diende te worden aangepakt.²¹ Aangezien de landelijke bejaardenzorg organisatorisch nog niet op poten was gezet, achtte de studiegroep het nog weinig zinvol provinciale initiatieven te nemen. In eerste instantie werden vanuit de provincie landelijke initiatieven gesteund. Op 25 november 1953 werd de oprichting van de ‘Katholieke Nationale Federatie voor de Bejaardenzorg’ (KNFB) een feit. De federatie zou de overkoepelende instantie voor de diocesane organisaties voor het bejaardenwerk worden. Tevens zou dit orgaan de katholieke bejaardenzorg vertegenwoordigen in de ‘Nederlandse Federatie voor de Bejaardenzorg’. De KNFB stelde verschillende commissies in ter bestudering van vraagstukken betreffende de bejaardenzorg.²² Zo kwamen o.a. een opleidingscommissie tot stand die streefde naar verwezenlijking van een katholieke opleiding van bejaardenhelpsters en -verzorgsters, een studiecommissie ter advisering inzake de bejaardenhuisvesting, een commissie van advies en overleg met betrekking tot de vrijetijdsbesteding, cultureel en godsdienstig leven.

De reeds genoemde Limburgse studiegroep kon nu op basis van de landelijke richtlijnen overgaan tot oprichting van een organisatie voor de bejaardenzorg in het diocees Roermond. Na overleg met de bisschop van Roermond, het Diocesaan-Caritatief Centrum, de Diocesane Commissie van Samenwerking en de R.K. Vereniging ‘Het Limburgse Groene Kruis’ kwam in februari 1954 de ‘Diocesane Centrale voor de Bejaardenzorg’ (DCB) tot stand. De doelstelling van de stichting werd in de statuten omschreven als behartiging van de bejaardenzorg in de meest ruime zin. De DCB wenste zich zowel te richten op het werk voor de zelfstandig wonende bejaarden als op de bejaarden in tehuizen. De DCB was een orgaan van studie en overleg, dat mede coördinerend, stimulerend en adviserend zou gaan optreden. In de DCB waren vertegenwoordigd:

- De Diocesane Commissie van Samenwerking
- Het Groene Kruis in Limburg
- De Vereniging van Nederlandse Gemeenten, afdeling Limburg
- De Katholieke Bond van Bejaarden en Gepensioneerden

- De katholieke vrouwenorganisaties
- De Limburgse bejaardentehuizen

De DCB werd gefinancierd door de provincie en het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk, terwijl een deel van de exploitatie werd gedekt door bijdragen van de aangesloten tehuizen.

Teneinde een doelmatige werkwijze te bevorderen, richtte ook de DCB een aantal werkcommissies op; o.a. een opleidingscommissie, een medische commissie en een zielzorgcommissie.

Ondanks de zeer ruime doelstelling van de DCB lag het accent van de activiteiten in de eerste jaren vooral op de huisvestingsproblematiek. De na de Tweede Wereldoorlog toenemende belangstelling voor het vraagstuk van de huisvesting van de bejaarden was in principe een verheugende ontwikkeling. De huisvestingssituatie van menige bejaarde kon in de veertiger en vijftiger jaren met recht als noodsituatie omschreven worden. De bejaarden woonden in de oudere wijken en in het algemeen in minder goede huizen dan jongeren. In die belangstelling voor het huisvestingsvraagstuk werd echter vaak zonder verdere studie of bezinning uitgegaan van de veronderstelling dat een belangrijk deel van de ouderen in een bejaardentehuis hoorde. Zo werd in het rapport dat de 'Katholieke Stichting voor behuizing van bejaarden' in 1947 deed verschijnen, opgemerkt dat in dat jaar circa 260.000 Nederlandse katholieken ouder waren dan 65 jaar, terwijl er daarvan 'slechts' 15.812 in bejaardentehuizen woonden. Die 6% bracht de opstellers van het rapport ertoe te spreken van een 'schromelijk tekort' aan bejaardenverzorging in katholieke kring. 'Om aan het leed en de ellende tegemoet te komen' was de stichting in het leven geroepen.

De belangstelling voor de huisvesting van de bejaarden werd niet zozeer verlevendigd door een bezinning over de positie van de bejaarden in de maatschappij, maar vooral door een afweging van huisvestingsbelangen van verschillende groepen. Het verplaatsen van bejaarden naar pensions en bejaardentehuizen schiep woonruimte voor jonge gezinnen waaraan in de na-oorlogse tijd van woningnood grote behoefte was. Bij de oprichting van de 'Katholieke Stichting voor behuizing van bejaarden' in 1947 werd dat streven expliciet verwoord.

De initiatiefnemers verwachtten dat de overheid de activiteiten van hun organisatie zou steunen aangezien aldus een bijdrage geleverd werd aan de oplossing van de woningnood. 'Aangezien het element der verzorging onzer bejaarden inherent is aan het huisvestingsprobleem en het uiteraard niet voor overheidsbemoeiing in aanmerking komt, gezien zijn caritatief karakter, ligt hier een taak voor een Katholieke instantie'.

De DCB wenste de bestaande bejaardentehuizen in Limburg tot aansluiting te

bewegen. Teneinde de levensvatbaarheid van de organisatie te toetsen, werden de besturen van bestaande tehuisen uitgenodigd aan de oprichtingsgesprekken deel te nemen. Nadat de overgrote meerderheid hieraan gehoor had gegeven, konden de eigenlijke werkzaamheden een aanvang nemen. Van de 66 in 1955 in Limburg bestaande tehuisen kwamen er 53 in aanmerking voor aansluiting bij de DCB, doordat zij uitgesproken katholieke instellingen waren, dan wel zich in de praktijk lieten leiden door katholieke beginselen. Tussen de besturen en directies van de verschillende tehuisen bestond provinciaal tot dan toe geen organisatorische binding, zodat voor uitwisseling van ervaringen en studie van specifieke problemen weinig mogelijkheden bestonden. De DCB voorzorg derhalve in een behoefte.

De vormende en voorlichtende activiteit van de DCB richtte zich in eerste instantie op de leiding van de tehuisen. Zij wilde deze in staat stellen inzicht te verwerven in de moderne bejaardenzorg. Begin 1956 werd een halfjaarlijkse cursus in de school voor Maatschappelijk Werk te Sittard georganiseerd, waaraan ruim 70 cursisten deelnamen. Aansluitend aan deze cursus werd over enkele onderwerpen zoals revalidatie, verpleegkunde, voedingsleer enz. nog een vervolgcursus georganiseerd. Daarnaast richtten de scholingsactiviteiten van de DCB zich op de opleiding van bejaardenhelpsters en -verzorgsters. In verschillende plaatsen kwamen cursussen voor bejaardenverzorgsters tot stand.

Voor leidinggevend personeel werden vanaf 1963 op basis van het ontwerp van de Studiecommissie opleidingen Bejaardenzorg (S.C.O.B.) van de Katholieke Nationale Federatie voor Bejaardenzorg cursussen gegeven waarin de veranderende opvattingen inzake het bejaardenwerk uitgedragen werden.

Tegen het einde van de vijftiger jaren werden de bejaardentehuisen in Limburg gekenmerkt door een grote verscheidenheid in bestuursvorm en karakter. Dat bleek bij een onderzoek dat de DCB in de periode van april 1958 tot februari 1959 instelde bij de Limburgse bejaardentehuisen, teneinde zich een oordeel te kunnen vormen over de wenselijkheid en noodzakelijkheid van uitbreiding en/of vernieuwing van de tehuisen. Het aantal bejaardentehuisen droeg ten tijde van het onderzoek 65, waarvan er slechts 10 na de Tweede Wereldoorlog waren gebouwd.²³ Ruim 25% van de bewoners was gehuisvest in deze 10 tehuisen. Kennelijk was in de meeste tehuisen een gering aantal bejaarden gehuisvest: 68% van de tehuisen had minder dan 50 bejaarden. Slechts twee tehuisen telden in 1959 meer dan 150 bewoners. Behalve in enkele niet-R.K.tehuisen was de verzorging van de bejaarden geheel in handen van religieuzen. Dat weerspiegelde nog duidelijk de traditionele ontwikkeling in de bejaardenzorg. Het waren vooral religieuze congregaties en orden die uit caritatieve overwegingen de bejaardenzorg ter hand hadden genomen. In de

tweede helft van de negentiende eeuw hadden verschillende zustercongregaties zich in Limburg gevestigd van Frankrijk en Duitsland uit.²⁴ In eerste instantie wijdden de zusters zich aan ziekenverpleging en onderwijs. In grotere plaatsen richtten zij enkele pensiontehuizen voor meer draagkrachtigen op. De huisvesting voor armlastige bejaarden kwam soms min of meer bij toeval tot stand. Bij de uitbouw of nieuwbouw van kloosters werd het oude gebouw vaak ingericht voor de verzorging van enkele bejaarden. Ook gebeurde het dat bejaarden in een gedeelte van een klooster permanent verblijf vonden. Daarnaast kwam het voor dat in de tuin van het klooster een nieuw bejaardentehuis werd gebouwd terwijl in het bestaande complex ook nog bejaarden verzorgd werden. Dergelijke mengvormen van klooster en bejaardentehuis kwamen in Limburg in 1959 in 13 van de 62 tehuizen voor. Wat de eigendomsverhouding betrof, waren 32 zelfstandige tehuizen eigendom van een religieuze congregatie, 9 van een vereniging of stichting (waarvan 3 niet-R.K. tehuizen) en 5 eigendom van een gemeente of burgerlijke instelling van liefdadigheid.

De accommodatie in de oudere tehuizen liet naar moderne inzichten veel te wensen over. De middelen om daarin verbetering te brengen, waren echter vaak niet aanwezig. In oudere gebouwen was het bouwtechnisch ook moeilijk verbeteringen aan te brengen. Een van de eerste en belangrijkste problemen waarmee de DCB werd geconfronteerd, was de financieel-economische opzet van de bestaande tehuizen. De meeste beschikten niet over een administratie die aan redelijke eisen voldeed. Orden en congregaties legden vaak uit eigen middelen aanzienlijke bedragen bij om de exploitatie sluitend te maken. De caritatieve opzet, die zich ontwikkeld had uit het verlenen van gastvrijheid aan armlastigen, was daarbij nadrukkelijk aanwezig. Aanpassing aan de veranderende tijdsomstandigheden was echter geboden, wilde het voortbestaan van de tehuizen gegarandeerd zijn. De voorlichtende activiteiten van de DCB hadden dan ook voor een belangrijk deel betrekking op de verbetering van de financieel-economische opzet.²⁵

Al in 1955 werden de bestaande tehuizen uitgenodigd deel te nemen aan oriënterende en voorlichtende gesprekken over het vraagstuk van caritas en kostprijs. Aan de verschillende congregaties en orden in Limburg werd een nota toegezonden waarin er op gewezen werd dat de caritatieve overwegingen van de religieuzen als subjectieve instelling zeer te waarderen waren. In het algemeen waren deze echter niet meer voldoende voor een aangepaste bejaardenzorg. Dat de instellingen bejaarden opnamen die niet voldoende kapitaalkrachtig waren, was verheugend; te weinig werd echter gebruik gemaakt van de aanvullende mogelijkheden zoals de bijdragen van gemeenten in de tarieven en de bijdragen van het rijk aan de bouw van nieuwe instellingen. Het

gevolg was dat de eigen middelen van de congregaties gevaar liepen uitgehouden te worden. Aangezien de religieuzen bij de kostprijberekening bovendien geen salaris in rekening brachten, stonden er ook geen middelen ter beschikking om gekwalificeerd personeel van buitenaf aan te trekken. De problemen waarmee de congregaties geconfronteerd werden bij pogingen steun van buiten de instelling te verwerven, waren overigens legio. De bejaarden zelf maakten in het algemeen slechts schoorvoetend gebruik van de mogelijkheden die de Armenwet bood. Ingevolge art. 28/29 van die wet kon de gemeente een bijdrage verlenen in het tekort voor hen die zich het noodzakelijke levensonderhoud niet konden verschaffen. De meeste ouderen die tot dan toe zelfstandig waren geweest, voelden er weinig voor voortaan als 'bedeelde' door het leven te moeten gaan. Verder was menig bejaarde bevreesd dat het geringe eigen bezit vervreemd of belast moest worden om voor ondersteuning in aanmerking te kunnen komen. Ook de vrees dat de kinderen door de gemeente zouden worden aangesproken, kwam veel voor. Daarnaast kwam het voor dat bejaarden zich goedkoop hadden kunnen 'inkopen' of, speculerend op de caritatieve instelling van de congregaties, de indruk hadden gewekt minder te bezitten dan zij in werkelijkheid ter beschikking hadden.

De financieel-economische opzet diende structureel verbeterd te worden, wilde in een periode van stijgende kosten verpaupering van de tehuizen voorkomen worden. De religieuzen waren eerst weinig gelukkig met de meer zakelijke aanpak die de DCB voorstond. Zij vreesden dat de caritasgedachte steeds meer naar de achtergrond gedrongen zou worden. Maar aan de andere kant betekende de belangstelling van de 'leken' voor de bejaardenverzorging door de zusters ook een maatschappelijke erkenning van haar werkzaamheden. De verschuiving in de zorg voor behoeftigen welke in de laatste jaren had plaatsgevonden en de middelen welke van overheidswege ter beschikking werden gesteld, maakten het bovendien niet langer noodzakelijk de caritasgedachte in dezelfde vorm voort te zetten. De beoefening van de caritasgedachte zou meer gezocht moeten worden in de persoonlijke inzet van degenen die in de tehuizen met de verzorging waren belast. Na aandringen van kerkelijke gezagsdragers bleken de religieuzen te bewegen een meer verantwoord financieel uitgangspunt te gaan hanteren, al zou het nog geruime tijd duren voordat uniforme prijsregelingen algemeen ingang vonden. Dat gebeurde pas toen de zusters de bejaardenverzorging neerlegden.

Het aandeel van de religieuze verzorgsters in de bejaardentehuizen nam in de loop van de zestiger jaren af. Uit een in 1964 gehouden onderzoek in Limburgse tehuizen bleek dat in de kleinere tehuizen nog nauwelijks leken werkzaam waren; hoe groter het tehuis daarentegen, hoe geringer het aantal religieuzen. In latere jaren waren voor nieuwe tehuizen steeds minder religieuzen

beschikbaar. Bij het lekenpersoneel overwogen de jeugdige krachten (60% was jonger dan 30 jaar), bij de religieuzen daarentegen de ouderen (80% was ouder dan 40 jaar).

De arbeidsvoorwaarden voor het personeel waren niet al te best en weerspiegelden zelfs toen nog de caritatieve uitgangspunten der religieuzen. Per 1 januari 1964 kenden nog vrijwel alle tehuizen de 6-daagse werkweek, terwijl die al bijna overal elders was teruggebracht tot 5 dagen. Een pensioenverzekering kenden de meeste personeelsleden niet. Het lekenpersoneel behoorde voor het grootste deel tot de laagstbetaalden. Duidelijk was, dat het een bijzondere inspanning zou kosten om in de groeiende behoefte aan personeel te voorzien; het was van belang de arbeidsvoorwaarden zodanig te verbeteren dat ook hoger gekwalificeerde krachten konden worden aangetrokken.

Sterk verbonden met de caritatieve opzet van menig tehuis waren de personeelsproblemen waarmee de DCB geconfronteerd werd. Al in 1954 was in het Dagelijks Bestuur van de DCB het vraagstuk van het lager personeel in de bejaardentehuizen aan de orde gesteld. Door de veranderende inzichten in de bejaardenzorg was de vorming van lager personeel meer dan vroeger vereist. De geringe belangstelling voor het werk in de bejaardentehuizen zou volgens de DCB omgebogen kunnen worden door het scheppen van een goede opleiding met een daaraan verbonden algemeen erkend diploma. De Centrale besloot derhalve niet zelf een dergelijke opleiding voor te bereiden, doch haar gedachten daaromtrent voor te leggen aan de KNFB. Deze kwam in samenwerking met de Nederlandse Federatie voor Bejaardenzorg tot het besluit een nationale opleiding voor te bereiden. Sedert 1959 werd in het kader van het nijverheidsonderwijs een tweejarige opleiding gegeven voor bejaardenhelpsters. De eerste ervaringen in Limburg waren overigens al opgedaan in 1955 toen in het complex Calvariënberg te Maastricht een dergelijke opleiding in experimentele vorm van start was gegaan. Door de DCB werd in 1958 een opleidingscommissie in het leven geroepen om de totstandkoming van cursussen in verschillende regio's in de provincie te bevorderen. Daarnaast werden wegens de acute behoefte aan personeel in samenwerking met de DCB ook eenmalige cursussen gegeven voor personeel, werkzaam in bepaalde tehuizen.

Naast de opleiding voor bejaardenhelpsters kon in 1960 gestart worden met een cursus voor bejaardenverzorgsters. Onder bejaardenverzorgsters werden verstaan de medewerksters die onder leiding van meer bevoegde krachten de algehele verzorging van bejaarden in bejaardentehuizen konden uitoefenen. Door de hausse in de bouw van bejaardentehuizen eind vijftiger en begin zestiger jaren steeg in Limburg in de periode van 1958 tot 1963 het aantal bejaarden in deze tehuizen met 40%. Een opvallende ontwikkeling was de toename

van het aantal vrouwelijke bewoners; in de Limburgse tehuizen bedroeg het percentage vrouwelijke bewoners in 1963 63%, liefst 70% van de nieuwe bewoners waren vrouwen.²⁶ Verder was het duidelijk dat vooral de oudere bejaarden in steeds grotere mate een plaats vonden in de tehuizen. Van de tehuizen die na 1958 met de exploitatie begonnen, waren de bewoners in 55% van de gevallen 75 jaar of ouder. Wat betreft de verzorging in de katholieke tehuizen, was een aanmerkelijk verschil te constateren in de tehuizen die door religieuzen werden beheerd en de tehuizen beheerd door leken. Het percentage demente bejaarden bleek in de door religieuzen geleide tehuizen ruim twee keer zo hoog. Waarschijnlijk waren de religieuzen vanuit hun caritatieve doelstelling eerder bereid licht gestoorde bejaarden op te nemen, terwijl zij deze tevens langer verzorgden dan leken.

Overigens was niet iedereen onverdeeld gelukkig met de sterke toename van het aantal bejaarden in de tehuizen. Al in het midden van de vijftiger jaren waren kritische geluiden in die richting te horen. Ofschoon de uitbreiding van de mogelijkheden tot opname in principe werd verwelkomd, werd de vraag gesteld of daarmee werkelijk een structurele bijdrage werd geleverd aan het 'bejaardenprobleem'. Het aantal aanvragen overtrof op dat moment weliswaar het aanbod verre, maar dat werd mede in de hand gewerkt doordat op de bejaarden druk werd uitgeoefend hun huis te verlaten, waardoor mede een bijdrage werd geleverd aan de oplossing van de woningnood. Vanuit de overweging dat het zowel in geestelijk als lichamelijk opzicht voor de meeste bejaarden gunstig was zo lang mogelijk zelfstandig te blijven wonen, werd de huisvesting in de tehuizen al vroeg, zij het in een kleine kring van deskundigen, kritisch beschouwd. Een verder punt van kritiek was dat naar de mening van de bejaarden zelf nauwelijks werd gevraagd, terwijl toch bijna algemeen bekend was dat deze geen al te positieve indruk hadden van huisvesting in de tehuizen. Alhoewel de herinnering aan de oude 'gestichten' daarbij een rol gespeeld zal hebben, was het tekenend dat bij enquêtes 2/3 van de ondervraagden de gedachte in een bejaardentehuis te moeten gaan wonen, nadrukkelijk verwierpen.

Behalve die afkeer vormden vooral de kosten van huisvesting in een modern tehuis een probleem. Bejaarden die geen andere inkomsten hadden dan de AOW, konden de kosten van opname in een tehuis niet opbrengen.

In de eerste helft van de zestiger jaren werd de bezinning op de functie van de bejaardentehuizen meer algemeen. Uit een enquête die de gerontologische commissie der 'Katholieke Vereniging van Bejaardentehuizen' in 1963 hield onder de aangesloten tehuizen, bleek dat een veel groter aantal van de daarin gehuisvesten hulpbehoevend was dan tot dan toe werd aangenomen. Ruim 40% van de bewoners was in verschillende vormen aangewezen op hulp. De

commissie concludeerde dat het bejaardentehuis een veel breder en omvangrijker werkterrein had dan tot dan toe werd aangenomen. Het antwoord op de vraag welke de meest gewenste functie van het bejaardentehuis was, wilde de commissie (nog) niet geven. Verder onderzoek naar de validiteitsgraad van alle bejaarden achtte zij daarvoor nodig. De commissie plaatste vraagtekens bij het hoge percentage min of meer hulpbehoevenden in de tehuizen. Zij uitte het vermoeden dat de tehuizen invaliderend werkten, omdat zij gedwongen waren door een tekort aan mensen en middelen een zo hoog mogelijke graad van efficiency na te streven, en vreesde dat de noodzakelijke onafhankelijkheid en zelfstandigheid van de bejaarden daardoor in het gedrang was gekomen. De verbetering van de situatie in de tehuizen werd gestimuleerd door de totstandkoming van de Wet op de Bejaardenoorden in 1963. Met de daarop afgestemde provinciale verordeningen voor de bejaardenoorden kwam de ontwikkeling van de huisvesting in bejaardentehuizen in een nieuw stadium door het toezicht dat de overheid ging uitoefenen op de intra-murale zorg. Door Gedeputeerde Staten van Limburg werd op 7 oktober 1963 de 'Commissie voor Bejaardenoorden' ingesteld. De diocesane centrale, die eerder dat jaar was omgedoopt tot 'Limburgse Centrale voor Bejaardenwerk' (LCB) omdat de oude naam bij buitenstaanders de indruk wekte een sociaal-caritatieve instelling van het bisdom te zijn,²⁷ was hierin vertegenwoordigd door zijn voorzitter en zijn directeur. De Commissie had o.a. tot taak G.S. te adviseren bij het samenstellen van een verordening op de bejaardenoorden. Teneinde een overzicht te verkrijgen van de bestaande situatie in de tehuizen werd in 1965 een onderzoek ingesteld. Daarbij bleek dat van de op dat moment bestaande 78 tehuizen er slechts 18 aan de door de Commissie opgestelde eisen volledig voldeden. 29 Tehuizen konden worden gerangschikt onder de categorie eenvoudige, oudere tehuizen welke niet voldeden aan de te stellen eisen en derhalve vervangen dienden te worden. Voor de middengroep van 31 tehuizen gold dat zij door middel van verbouwing en het aanbrengen van diverse voorzieningen alsnog konden worden aangepast. Bij een tweede, in 1966 gehouden inspectie, bleek een groot deel van de eerder geconstateerde tekortkomingen door het aanbrengen van vaak kostbare voorzieningen opgeheven, of waren de voorbereidingen daartoe ver gevorderd.

Het was voor de LCB al lang duidelijk dat het bejaardentehuis niet langer als onafhankelijke component in het bejaardenwerk gezien moest worden. Een geïntegreerd beleid zou de om organisatorische redenen doorgevoerde scheiding tussen extra-murale en intra-murale zorg moeten opheffen. In 1966 stelde de Centrale een 'proeve van een schema voor de planning van bejaardenoorden in de provincie Limburg' op, waarin dat uitgangspunt duidelijk naar voren kwam. De functie van de bejaardenoorden werd daarin beoordeeld aan

de hand van de vraag, of de samenleving voldoende was uitgerust of beter kon worden toegerust om aan de bejaarden een redelijk bestaan te verzekeren buiten een dergelijke instelling.

Daartoe werd gedacht aan:

- de ontwikkeling van de (preventieve) medische en sociaal-hygiënische zorg voor de bejaarden die zelfstandig woonden
- de ontwikkeling van voldoende gedifferentieerde woonvormen die aangepast waren aan de behoeften van de bejaarden
- de ontwikkeling van geïnstitutionaliseerde en andere hulpvormen voor bejaarden.

De LCB pleitte voor verdere uitbouw van de preventieve maatschappelijke zorg door de dienstverlening aan de bejaarden die zelfstandig woonden ter hand te nemen, opdat de behoefte aan opnemng in een bejaardenoord kon worden afgeremd.

Het beleid van de overheid was jarenlang geconcentreerd op de meest hulpbehoevende bejaarden. Ook het beleidsplan, neergelegd in de 'Nota Bejaardenbeleid' van 1970, had in feite nog dat uitgangspunt. Toch vormde die nota de aanzet tot een ombuiging van het regeringsbeleid. De achtergrond van die ontwikkeling lag niet alleen in de veranderende denkbeelden t.a.v. de zelfstandigheid van de bejaarden, maar mede in de snel stijgende exploitatiekosten van de tehuisen. Doelstelling van de regeringsnota was de groei van de opname in bejaardentehuisen sterk af te remmen. Vijf jaar later werd in de nota van 1975 geconcludeerd dat de initiatieven die in die richting genomen werden succesvol waren geweest. Zonder de beleidsombuiging zouden niet circa 10% doch circa 12% van de bejaarden in tehuisen verblijven. Verbetering van de extra-murale zorg en uitbreiding van huisvestingsmogelijkheden buiten de tehuisen hadden bijgedragen tot de afremming van de groei. Ook andere uitgangspunten van de nota uit 1970 waren voor een belangrijk deel gerealiseerd. De AOW steeg in de jaren 1970 tot en met 1974 reëel met 27%, terwijl het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking in die periode met 8% toenam. Het voornemen tenminste 12.000 bejaardentehuisen per jaar te bouwen, werd volledig gerealiseerd en zelfs overtroffen met gemiddeld circa 2.000 woningen per jaar. De uitbreiding van het aantal gezinshulpen was geconcentreerd op achterstandgebieden, zodat bijvoorbeeld Limburg een uitbreiding kon realiseren van 40%. De doelstelling het aantal ziekenverzorgsters uit te breiden, kon niet volledig gerealiseerd worden, omdat er volgens de regering te weinig animo voor de wijkverpleging was.

Overigens was in de tweede helft van de zestiger jaren een nieuw fenomeen in opmars: de toename van commerciële bejaardentehuisen. In Limburg steeg dat aantal tehuisen van 1965 tot 1970 van 5 naar 13. De LCB vreesde dat in-

dien de overheid de bouw van bejaardentehuizen zou afremmen, de stichting van commerciële huizen versneld zou worden.

In 1973 werden de statuten van de LCB gewijzigd en de naam veranderd in 'Provinciaal instituut voor het bejaardenbeleid' (Provib). Statutair werd het doel omschreven als de bevordering van een harmonische en evenwichtige opbouw van de welzijnszorg voor de oudere bevolking. In vergelijking met de eerste statuten uit 1955 was dat feitelijk alleen een redactionele wijziging, hetgeen bewijst dat de diocesane centrale al zeer vroegtijdig de moderne problematiek - in wat toen nog heette de bejaardenzorg - erkende.²⁸ Toch hield de reorganisatie van de LCB een nieuwe werkwijze in. Was door de ontwikkelingen in de vijftiger en zestiger jaren vooral de dienstverlening en voorlichting aan de verzorgingstehuizen een van de belangrijkste activiteiten geweest, de veranderende gedachten daaromtrent vonden nu hun weerslag in afstoting van dit werkveld naar de KVB.

De samenwerking tussen de provinciale instellingen, die betrokken waren bij het welzijnswerk voor de bejaarden, kreeg nu de nadruk. Tevens werd in sterkere mate de aandacht gericht op de bevordering van de opbouw van het gecoördineerd bejaardenwerk op lokaal en regionaal niveau. Het grote aantal organisaties en instellingen, dat op het gebied van het bejaardenwerk actief was, maakte overleg en samenwerking onontbeerlijk.

In de regeringsnota bejaardenbeleid 1975 werd de noodzaak tot onderlinge afstemming en coördinatie op provinciaal niveau eveneens bepleit. Op provinciaal niveau werden twee functies onderscheiden:

- de overkoepeling van het particulier initiatief, de coördinatie van voorzieningen, overleg en behartiging van gemeenschappelijke belangen
- de beleidsadvisering aan het provinciaal bestuur.

Een provinciale raad voor het bejaardenbeleid zou deze functies moeten gaan vervullen. De door de regering gewenste structuur was in Limburg met het Provib feitelijk al bereikt. De opmerking in de nota dat in Limburg een afwijkende structuur was opgebouwd, deed dan ook geen recht aan het feit dat de ontwikkeling in Limburg bijna steeds vooruit had gelopen op de in deze nota aangekondigde voornemens. Het provinciaal bestuur van Limburg erkende het Provib in januari 1977 als 'Provinciale Raad voor het Bejaardenbeleid'.

Het werk onder de verspreidwonende bejaarden

Eind vijftiger, begin zestiger jaren ontwikkelden zich nieuwe gezichtspunten t.a.v. de bejaardenzorg. De bevordering van de zelfstandigheid en onafhankelijkheid van de bejaarden werd een meer algemene gedachte, waarbinnen de noodzaak van de bouw van zoveel mogelijk bejaardentehuizen in een ander

daglicht kwam te staan.

De eigenlijke taak van het bejaardentehuis is een leefwereld voor de bejaarde te scheppen, wanneer zo'n leefwereld elders niet meer gevonden kan worden door ziekte of invaliditeit. Met andere woorden, het bejaardentehuis dient een leefmilieu te verschaffen aan die bejaarden die daarbuiten geen menswaardig bestaan meer vinden. Het aandeel van deze groep op het totaal aantal bejaarden is echter relatief gering. Binnen de gedachtenvorming omtrent de huisvesting van bejaarden heeft de bouw van bejaardenwoningen dan ook een steeds sterkere nadruk gekregen.

Bij verschillende onderzoeken was gebleken dat de bejaarden zo lang mogelijk in de eigen vertrouwde omgeving wilden blijven wonen. Alleen als de hulpbehoefte toenam doordat de gezondheid verslechterde of men alleen kwam te staan, groeide de behoefte aan opname in een verzorgingstehuis. De noodzaak zich niet alleen te richten op de bejaarden in bejaardentehuizen was reeds bij de oprichting van de DCB duidelijk onderkend. Van een systematische aanpak van het werk onder de verspreidwonende bejaarden was in de vijftiger jaren en het begin van de zestiger jaren echter nog geen sprake. Door het ontbreken van inzicht in de behoeften van de bejaarden ontbrak de basis voor een geïntegreerd welzijnswerk onder bejaarden. Voor de DCB was in eerste instantie een inventarisatie van de leefsituatie der ouderen noodzakelijk. In het begin werden ter inventarisatie van de bestaande opvattingen contacten gelegd met de directies van plaatselijke bouwverenigingen, parochiale caritascentra en de bond van bejaarden en gepensioneerden. Verder stonden ter oriëntatie enkele studies van het Provinciaal Opbouworgaan Limburg ter beschikking. Teneinde een indruk te verkrijgen van de omvang van het vraagstuk, stelde de DCB in 1956 een enquête in bij de sociaal-caritatieve centra. Daaruit bleek dat activiteiten vóór of dóór zelfstandig wonende bejaarden op lokaal niveau slechts incidenteel voorkwamen. In slechts enkele gevallen was sprake van het verlenen van huishoudelijke hulp. Onder de bejaarden zelf was op organisatorisch gebied nauwelijks enige activiteit te bespeuren. In enkele grotere plaatsen waren afdelingen van de katholieke Bond van Bejaarden en Gepensioneerden actief, doch de ledentallen waren over het algemeen laag. Het meest opvallend waren nog de jaarlijkse uitstapjes en de ontspannings- of culturele avonden welke door comités voor bejaarden of door plaatselijke winkeliersverenigingen werden georganiseerd. Volgens de Bejaardenbond was het gemakkelijker een comité voor bejaarden dan een bond van bejaarden op te richten. De vrij summiere gegevens, die door de sociaal-caritatieve centra in Limburg aan de DCB werden verstrekt over de plaatselijke hulpverlening aan verspreidwonende bejaarden, wezen er op dat de kennis van de noden en behoeften van de bejaarden zeer onvoldoende was.

Daarnaast ontbrak het aan een doeltreffende organisatie die een systematische hulpverlening zou kunnen waarborgen. Voorlichting over karakter, inhoud en grondslagen van het bejaardenvraagstuk was dringend gewenst. Het karakter van het vraagstuk zou voorlichting verschaffen over de oorzaken van dit sociale probleem. Het werk onder deze bejaarden zou aan inhoud winnen door nadruk te leggen op de heterogeniteit van de bejaarden en de grote verscheidenheid aan behoeften. Ten aanzien van de grondslagen zou duidelijk naar voren gebracht moeten worden dat het bejaardenwerk gericht moest zijn op de zo lang mogelijke handhaving van de zelfstandigheid en onafhankelijkheid van de bejaarden.

De onderzoeken van het POL²⁹ naar de levensomstandigheden van bejaarden hadden uitgewezen dat in de provincie Limburg meer bejaarden bij hun kinderen inwoonden dan in andere provincies, alhoewel de bejaarden zélf steeds minder geneigd waren voor hun huisvesting een beroep te doen op hun kinderen. Tegelijk kon geconstateerd worden dat de belangstelling van de bejaarden voor het verenigingsleven toenam.

Het werk onder de 95% zelfstandig wonende bejaarden moest in het begin van de zeventiger jaren feitelijk nog van de grond komen. De noodzaak tot samenwerking daarbij met het maatschappelijk werk was evident. De huisvesting moest verbeterd worden; het maatschappelijk werk kon de behoeften op dit gebied signaleren. Sociaal-medische problemen kwamen onder ouderen veel voor; daarom werd een intensievere samenwerking tussen medici en maatschappelijk werkers bepleit. Verder diende bevorderd te worden dat de ouderen zo lang mogelijk deel bleven uitmaken van de 'normale' samenleving.

Het dienstencentrum voor bejaarden kwam in het begin van de zestiger jaren nog weinig voor. De financiële mogelijkheden voor de oprichting van dergelijke centra werden aanzienlijk verruimd door de 'Voorlopige rijksbijdrageregeling dienstencentra voor bejaarden' die in 1967 van kracht werd. Het rapport dat de commissie voor de begeleiding van de dienstencentra voor bejaarden in 1968 opstelde voor de Minister van CRM, wees erop dat tot dan toe te veel heil was verwacht van de institutionele zorg voor de bejaarden. Dat was volgens de commissie in de hand gewerkt door het vertekend beeld dat algemeen van 'de' bejaarde bestond. Bejaard zijn werd vereenzelvigd met hulpbehoevend zijn. De heterogeniteit van de groep van ouderen werd daardoor over het hoofd gezien. Het aandeel van de volledig hulpbehoevendenden was relatief gering: uitgangspunt bij het bejaardenbeleid diende dan ook te zijn de bejaarden zo lang mogelijk in eigen omgeving te laten wonen. Deze kritische noot mocht dan in zijn algemeenheid wel juist zijn, niet ontkend kon echter worden dat bij degenen, die al langer actief betrokken waren bij het bejaarden-

werk,geruime tijd duidelijk was, dat de bevordering van de zelfstandigheid van de bejaarde voorop diende te staan.

De bedoeling van de wetgever was dat het dienstencentrum, of het aangepaste wijkcentrum, een breed scala van gedifferentieerde voorzieningen aan de bejaarden zou aanbieden en tevens zou fungeren als ontmoetingspunt voor de bejaarden. De voorzieningen zouden zowel een informatief karakter hebben door de bejaarden een inzicht te geven in de voorzieningen welke voor hen ter beschikking stonden, als direct materiële hulp verlenen in de vorm van het verzorgen van maaltijden, het geven van hulp in de huishouding etc. Pas wanneer een bejaarde behoefte had aan alle diensten, welke een dienstencentrum te bieden had, was het moment aangebroken om intrek te nemen in een bejaardentehuis.

Alhoewel het de opzet was dat het dienstencentrum activiteiten zou verrichten welke in het uitvoerend, bemiddelend en coördinerend vlak lagen, kreeg vooral het eerste aspect in de beginfase grote nadruk.³⁰ Een zwaar accent werd gelegd op het stichten van gebouwen. De aan de centra verbonden beroepskrachten legden in eerste instantie de nadruk op de organisatie van vele sociaal-culturele activiteiten in en vanuit de centra. De bejaarden zelf werden, evenmin als de vrijwilligers, bij die organisatorische werkzaamheden nauwelijks betrokken. Dat leidde menigmaal tot competentiegeschillen met de bejaardenbonden. Deze ontleenden in die fase hun bestaansrecht immers voornamelijk aan de recreatieve activiteiten die zij met schrale financiële middelen trachtten te organiseren. De ruime middelen en mogelijkheden van de centra wekten wrevel. In de tweede fase konden de bejaarden en vrijwilligers steeds meer betrokken worden in de organisatorische activiteiten en konden de beroepskrachten meer op de achtergrond blijven. Overigens was deze overgang niet overal te bespeuren; menig centrum bleef steken in de poging de bejaarden zelf te activeren op organisatorisch gebied. Een verdere ontwikkeling wordt geconstateerd als de aan de centra verbonden functionarissen door de toenemende zelfactiviteiten van de bejaarden steeds meer gelegenheid krijgen op de achtergrond via diverse overlegstructuren de activiteiten te coördineren en te trachten de inschakeling van de ouderen verder te bevorderen. In deze fase zijn de activiteiten niet langer beperkt tot de thuiswonende bejaarden, doch ligt de nadruk op het welzijnswerk voor alle ouderen.

De behoefte aan een regeling die aansloot bij de veranderde praktijk van het bejaardenwerk, leidde in 1979 tot de totstandkoming van de Rijksbijdrageregeling Gecoördineerd Bejaardenwerk die de Voorlopige Rijksbijdrageregeling Dienstencentra van 1967 zou vervangen. De uitgangspunten van de nieuwe regeling zijn naast bevordering van het welzijn van bejaarden: behoud van het verworvene, inspraak van de bejaarden, van andere betrokken organisaties en

instellingen en het garanderen van de kwaliteit van het in het gecoördineerd bejaardenwerk werkzame personeel.³¹ Door de Rijksbijdrageregeling wordt de invloed van de gemeenten op het bejaardenwerk versterkt. Aan de gemeenten worden organisatorische en financiële middelen verstrekt teneinde hen in staat te stellen een gecoördineerd welzijnswerk voor bejaarden te realiseren. De belangen van de bejaarden zijn het beste gediend door een gecoördineerde aanpak, waarbij de verschillende disciplines die op dit terrein actief zijn, hun voorzieningen en activiteiten op elkaar afstemmen. Met deze taak wordt in elke gemeente, of samenwerkende gemeenten, de instelling 'gecoördineerd bejaardenwerk' belast. Het bestuur hiervan zal bestaan uit vertegenwoordigers van alle organisaties en instellingen die geheel of gedeeltelijk gericht zijn op de bevordering van het welzijn van bejaarden. De bejaardenorganisaties zelf zullen daarbij een belangrijke stem krijgen in de bepaling van het beleid. De middelen van het 'gecoördineerd bejaardenwerk' zijn:

1. het coördineren van de uitvoering van de voor de bejaarden bestemde voorzieningen en activiteiten van in de gemeente werkzaam zijnde organisaties en instanties;
2. aandacht te vragen bij de samenleving voor de positie van de bejaarden en haar te betrekken bij het wegnemen van belemmeringen en achterstanden ten aanzien van het welzijn van de bejaarden;
3. te signaleren welke voorzieningen en activiteiten er voor de bejaarden ontbreken dan wel achterblijven;
4. het organiseren van sociale, sociaal-culturele, recreatieve, vormende en voorlichtende activiteiten'.

De bejaardenbonden

De sterke ledengroei van de bejaardenbonden is een fenomeen van de laatste tien jaar. Toch werd de 'Katholieke Bond van ouden van dagen en gepensioneerden in het Bisdom Roermond' al in 1952 opgericht als instelling van de Katholieke Arbeiders Beweging.³² De vrees dat vooral niet-katholieke organisaties voor bejaarden in de provincie Limburg sterk aan invloed zouden winnen, speelde bij die oprichting overigens een grote rol. De bejaarden zelf waren bij de oprichting nauwelijks betrokken. De bond richtte zich specifiek op de arbeiders. Na enkele jaren bleek echter dat deze doelgroep te beperkt was, wilde men proberen de algemene belangen van de bejaarden te behartigen. In 1960 vond dan ook een reorganisatie plaats waarbij de DCB nauw betrokken was. De intensieve samenwerking tussen beide organisaties kwam organisatorisch tot uitdrukking in het feit dat beide in elkaars besturen vertegenwoordigd waren.

Volgens artikel twee van de statuten stelde de bond zich ten doel: 'de behartiging van de godsdienstig-zedelijke, culturele, sociaal-economische en sociaal-hygiënische belangen van de bejaarden en gepensioneerden in het algemeen en van de leden in het bijzonder, voor zover de behartiging van deze belangen niet beter kan geschieden door een andere gespecialiseerde r.k. instantie'. De bond onderhield nauwe contacten met de katholieke standsorganisaties en de katholieke vrouwenorganisaties in het bisdom Roermond en streefde ernaar dat de leden zoveel mogelijk lid bleven van de hen passende standsorganisatie, c.q. vrouwenorganisatie. Verdere uitbouw van de bond achtte de DCB van groot belang. De erkenning van de bejaarde als zelfstandig en autonoom persoon bracht met zich mee, dat hetgeen door de bejaarde zelf kon worden bereikt, niet door anderen verschaft hoefde te worden.

In eerste instantie richtte de nieuwe bond zich tot de plaatselijke bejaardenorganisaties teneinde deze tot aansluiting te bewegen. In 1961 had de eerste jaarvergadering met besturen van de aangesloten afdelingen plaats. Teneinde een meer gedetailleerd en volledig beeld te verkrijgen van de activiteiten op plaatselijk niveau, werd in 1962 besloten tot een enquête. Van de 42 aangesloten afdelingen werkten 37 daaraan mee. Op een totaal ledental van 4.677 per 1 januari 1963 varieerde de grootte van de plaatselijke afdelingen van 25 tot 300 leden. Het accent van de activiteiten lag op recreatieve bezigheden: kaarten, kienen en andere gezelschapsspelen. Enkele afdelingen organiseerden culturele activiteiten. Overigens bleek dat het grootste deel van de organisatorische werkzaamheden op enkele bestuursleden neerkwam; het gebrek aan kader was evident. De activiteiten van de bejaarden zelf waren uiterst summier en eenzijdig gericht. Het jaarverslag over de periode 1961 tot en met 1963 merkte daarover op dat bejaarden en gepensioneerden nu eenmaal niet tot het meest dynamisch deel van de bevolking gerekend konden worden. Ze wendden zich veel en graag tot het verleden en beseften te weinig, dat ook zij in het heden moesten leven en gericht moesten zijn op de toekomst. Die inertie van veel bejaarden, gepaard aan een zeker conservatisme, was een rem op de uitbouw van de bond en daardoor, volgens de bestuurders van die bond, een rem op verbetering van de positie van de bejaarde mens. Het weinig strijdvaardige karakter van de bejaarde speelde in de zestiger jaren een minder belangrijke rol in de bejaardenbonden dan in de zeventiger jaren. Toch werd met de gedachte, dat bejaarden een ruime inspraak zouden kunnen opeisen in de bejaardenoorden, hoewel zij te weinig kennis daarvoor zouden bezitten, rekening gehouden bij de vaststelling van de verordening op de bejaardenoorden in 1963. Met name werd het niet denkbeeldig geacht dat sommige bejaarden zouden trachten meer invloed uit te oefenen op de gang van zaken dan 'nodig en wenselijk' werd geacht.

Na inwerkingtreding van de provinciale verordening bleek overigens dat van de mogelijkheden tot inspraak via de bewonerscommissies bij slechts weinig bewoners behoefte bleek te bestaan, zij het dat dit vooral gold voor de oudere tehuizen. Uiteraard speelden ook specifieke structurele problemen een rol bij de uitbouw van de organisatie; wellicht geen enkele andere organisatie van belangenbehartigers kende zo'n groot ledenverlies door overlijden. De bij menig bestuurder bestaande aspiraties in de richting van een vakbond van bejaarden misten de noodzakelijke voedingsbodem bij de leden en potentiële leden. De voorzitter van de diocesane bond wees er in de jaarvergadering van 1965 op dat de bejaarden geen pressiegroep vormden die primair behartiging van specifieke belangen voorstonden. Toch zou de ontwikkeling van de bond in de volgende 10 jaar steeds verder in die richting gaan.

De vraag naar het bestaansrecht van een bejaardenbond was uiterst precair. Het bestaan van een specifieke organisatie van personen die zich verenigd hadden op basis van het overschrijden van een bepaalde leeftijdsgrens, dan wel op andere wijze uit het arbeidsproces uitgeschakelden, liep natuurlijk het gevaar beschouwd te worden als een groep van geïsoleerde 'kansarmen' in de samenleving. Van de andere kant zou alleen een organisatie van bejaarden, die zich actief zou opstellen, de mogelijkheden tot integratie in de samenleving versterken. In de ontwikkeling tot het midden van de jaren zeventig is duidelijk te constateren dat de materiële belangenbehartiging een belangrijker plaats ging innemen in de activiteiten van de bonden. In zoverre de bond die belangen behartigde, was de relatie tot de leden eigenaardig; vooral de recreatieve activiteiten (dus de immateriële belangenbehartiging) had grote werfingskracht en leidde tot ledenwinst. Slechts een gering deel van de bejaarden is lid geworden van een plaatselijke afdeling vanuit de overweging daarmee primair zijn materiële belangen te behartigen. Naar buiten toe speelde dat voor de bond uiteraard geen rol; de materiële belangenbehartiging werd ook door leden zeer geapprecieerd terwijl de bond de pretentie een belangrijk deel van de bejaarden te vertegenwoordigen steeds meer kon waarmaken. Als zodanig voerden de Unie en bonden acties voor het optrekken van de AOW, vacantie-uitkeringen, vaststelling van ziekenfondspremies, toepassing van de Bijstandswet enz. Mede dank zij de organisaties verbeterde de financiële positie van de bejaarde dan ook aanzienlijk. De meer immateriële belangenbehartiging was vooral gericht op de leniging van noden die ontstonden door het proces van vereenzaming en isolement. De structurele problemen waarmee de bond in de zeventiger jaren te kampen kreeg, waren overigens niet gering. De bond had een stormachtige groei doorgemaakt, de circa 5.000 leden van 1963 waren in 1973 aangegroeid tot ruim 25.000, per 1 januari 1977 waren dat er al ruim 30.000. Ondanks die sterke stijging van het ledental vroeg de

voorzitter zich in 1973 af of de bond in ledental niet nog sterker diende te zijn. Circa 30% van de bejaarden was lid van de bond; toch genoot de bond weinig bekendheid, en dat niet alleen bij buitenstaanders. In het jaarverslag van 1974 werd opgemerkt dat zelfs bij de leden weinig bekendheid bestond met de werkzaamheden van de bond, en nog minder met de activiteiten in Unie-verband. Dat de materiële belangenbehartiging een belangrijke plaats moest innemen, was de bestuurders volstrekt duidelijk, de onbekendheid bij de leden daarover was echter opvallend. Menige afdeling zag de bond slechts als colporteur van het blad 'Levensavond'.

Door het ontbreken van een ruim en goed ingewerkt kader op lokaal niveau kon die discrepantie niet overbrugd worden. Kadervorming was derhalve noodzakelijk; overigens niet alleen om de leden meer bij de bond te betrekken. Dat de bejaarden in het verleden in slechts geringe mate waren opgekomen voor handhaving van hun onafhankelijkheid en zelfstandigheid, had mede bijgedragen tot de opvatting dat de bejaarde daartoe ook niet in staat is. De bejaardennota van 1975 gaf van die opvatting nog een duidelijk voorbeeld. De bejaarden werden daarin nog omschreven als 'probleemgroep'. Uit een enquête, ingesteld bij een groep van goedgeschoolden, zou gebleken zijn dat deze van mening waren dat 'bejaarden ongezellig zijn, niet met geld kunnen omgaan, geen volwaardig sexueel leven kunnen hebben, kinds en gierig worden'. In de nota werd er van uitgegaan dat 'het gewone publiek' in nog sterkere mate (voor-) oordelen over de bejaarden zou hebben. Impliciet werd er dus van uitgegaan dat de mate van scholing mede bepalend zou zijn voor het beeld dat van de bejaarden bestond. Niet alleen dat dat een onbewezen stelling was, maar belangrijker was dat daartegen ingebracht kon worden dat van andere bevolkingsgroepen eveneens vooroordelen bestaan zonder dat dit leidde tot de kwalifikatie van 'probleemgroep'. Door kadervorming zal het beeld van de bejaarden verbeteren; met name in overlegsituaties zal een goedgevormd kader door onafhankelijk optreden veel kunnen doen ter verbetering van het image van 'de' bejaarden. Ook door de Provinciale Staten werd dat onderkend, hetgeen in 1975 resulteerde in een subsidie van f 30.000,— voor kadervorming.

De toekomstige ontwikkeling

De positie van de bejaarde zal in de toekomst een geheel andere zijn dan tegenwoordig. Twee factoren zullen daarop van invloed zijn; in de eerste plaats de verdere vergrijzing van de bevolking, en in de tweede plaats de toenemende onafhankelijkheid van de bejaarden.

Telde Nederland in 1946 nog 248.000 geboorten, in 1976 was dat aantal gedaald tot 177.000. De geboortengolf-babies van na de oorlog zullen na de

eeuwwisseling een grote massa 65-plussers gaan vormen, terwijl door de snelle afname van het aantal geboorten na 1960 het aandeel van de arbeidsproductieve bevolking dan relatief laag zal zijn. Volgens de laatste bevolkingsprognose van het Centraal Bureau voor de Statistiek zal de bevolking voorlopig nog blijven groeien, zij het in een vertraagd tempo.³³ Indien het gemiddeld kindertal per gezin nog verder terugloopt (tot ca. 1,5 per gezin) dan zal de bevolking tegen het einde van deze eeuw een maximum bereiken van 14,3 miljoen. Zou het kindertal verder stijgen, dan is tegen 2020 een bevolkingsomvang van maximaal 15,4 miljoen personen te verwachten. Het percentage ouderen van boven de 65 jaar zal toenemen van ruim 11% nu tot rond 13% in het jaar 2000. Dit percentage zal, afhankelijk van de vruchtbaarheid, tot het jaar 2020 kunnen oplopen tot 17 à 20%.

Of het maatschappelijk draagvlak breed genoeg zal zijn om die maximaal circa drie miljoen personen aan een behoorlijk inkomen te helpen, is niet voorspelbaar. De financiële problemen die hier echter op ons afkomen zijn kolossaal. Deze problemen zijn nog onvoldoende onderzocht. Een paar zaken zijn echter duidelijk. Het voorzieningenpatroon voor bejaarden is duurder dan dat voor jongeren; voor verzorging en uitkering aan één bejaarde zijn de overheidskosten ongeveer driemaal zo hoog als voor één jeugdige. Te verwachten is dat op de rijksbegroting steeds hogere posten komen te staan voor overdracht van inkomen en sociale zorg, terwijl de bedragen voor goederen en diensten steeds verder zullen afnemen. Die ontwikkeling wordt mede in de hand gewerkt doordat, naarmate de bevolking veroudert, hiervoor minder beschikbaar is. Een tamelijk ingrijpende verandering in de nationale economie zal van deze ontwikkeling het gevolg zijn.

Ook het consumptiepatroon van de bevolking zal ingrijpende wijzigingen ondergaan door de vergrijzing. Op dit moment al zijn tekenen te bespeuren dat de reclamewereld de ouderen als aantrekkelijk 'gat in de markt' ziet. De totale consumptie-uitgaven zullen overigens door deze verschuiving nauwelijks veranderingen ondergaan. De handel en het vervoerswezen zal zich echter moeten gaan aanpassen, terwijl de vraag naar duurzame consumptiegoederen relatief zal gaan dalen.

Voor de samenstelling van de beroepsbevolking zijn ingrijpende veranderingen te verwachten.³⁴ Een verouderende beroepsbevolking scheidt aanpassingsproblemen met betrekking tot de productiviteit en de mobiliteit van de werknemers. Een dalende productiviteit is wellicht niet uit te sluiten. De mogelijkheden voor toepassing van technologische ontwikkelingen zullen sterk afhankelijk zijn van de aanwezigheid van specifiek geschoolde arbeidskrachten. Verder zal een optimale verdeling van de arbeidskrachten over de verschillende bedrijfstakken moeilijker worden. Kortom, een zekere rigiditeit be-

dreigt de economische ontwikkeling door vergrijzing van de bevolking. Het grootste probleem lijkt echter van andere aard te zijn. Alle onderzoekingen wijzen uit dat de absolute omvang van investeringen en besparingen bij een vergrijzende bevolking afnemen, terwijl tegelijk een grotere hoeveelheid kapitaal per eenheid arbeid bij de productie nodig zal zijn. Deze spanning kan op korte termijn nog worden opgevangen door meer vrouwen in het arbeidsproces in te schakelen, op den duur zal dit proces echter leiden tot daling van de welvaart. Duidelijk is dat een ingrijpende aanpassing van het beleid nodig is om deze moeilijkheden te overwinnen.³⁵ Niet alleen sociologen en maatschappelijk werkenden zullen interesse moeten tonen voor bejaardenvraagstukken, maar zeker ook economen. Het bejaardenbeleid zal nog veel sterker geïntegreerd moeten worden in wetenschap en samenleving. Met het ontwikkelen van kennis en beleid op dit punt zal bovendien haast gemaakt moeten worden; er hebben zich in de laatste jaren enkele ontwikkelingen voorgedaan die de hierboven geschetste problematiek versneld op ons hebben doen toekomen.

Het streven naar verlaging van de pensioengerechtigde leeftijd bij de huidige demografische prognoses zal betekenen dat de actieve beroepsbevolking nog verder zal slinken. Op het ogenblik reeds vindt een bezinning plaats over de financiële consequenties van de vrijwillig vervroegde uittredingen (VUT-regelingen). Het enthousiasme bij werknemers om van dergelijke regelingen gebruik te maken neemt sterk toe. De bevolking veroudert echter en de economische vooruitzichten zijn niet te best. Duidelijk is dat de arbeidsproductieven voor steeds zwaardere lasten komen te staan. De vraag is of zij bereid zullen zijn een steeds groter deel van hun inkomen af te staan voor de pensioenvoorzieningen van de ouderen. Het kan in de toekomst zelfs tot een botsing komen tussen ouderen en jongeren.

Gelukkig is voor wie de lijnen uit het verleden doortrekt naar de toekomst duidelijk, dat de bejaarde zich niet langer in de hoek zal laten drukken. De bejaarde van de toekomst zal een geheel andere zijn dan die van het verleden; meer zelfbewust, onafhankelijk en meer luxe gewend. Niet alleen eigen ervaringen, maar ook het voortgezette emancipatiestreven van de bejaardenbonden zullen in die richting werken. Wil echter een conflictsituatie tussen arbeidsproductieven en anderen voorkomen worden, dan zal nu al gewerkt moeten worden aan een grotere solidariteit tussen de verschillende leeftijdsklassen. Dat betekent dat de bejaardenbonden niet alleen de emancipatie van de bejaarden zelf verder moeten bevorderen, maar ook steeds meer naar buiten zullen moeten gaan optreden om het image van 'de' bejaarden te verbeteren. Vooral het (voor-) oordeel dat de bejaarden zwak zijn, zal afgebouwd moeten worden. Daarbij zullen de bejaarden zich echter ook moeten bezinnen op de

vraag in hoeverre allerlei regelingen, die getroffen werden om hen in hun materiële afhankelijkheid tegemoet te komen, niet langzaam moeten worden afgebouwd, als dat emancipatiestreven is voltooid. Elke regeling die voor 65-plussers in het leven wordt geroepen (zoals zeer recent nog het voor half geld reizen in het buitenland) zal de indruk van zwakte versterken. Ook de bejaardenbonden zelf zullen zich moeten realiseren dat hun bestaansgrond ter discussie zal komen zodra de emancipatie in een verder gevorderd stadium is. Een volledige integratie van de bejaarden in de maatschappij zal gemarkeerd worden door de opheffing van de organisatie die dat specifiek nastreefde. Overhaast mag men daarbij niet te werk gaan. Een integraal bejaardenbeleid is nog nauwelijks van de grond gekomen. Bovendien moet de stap naar een integraal welzijnsbeleid nog bijna helemaal gezet worden. De samenwerking tussen de verschillende categorale en functionele organisaties op het stuk van het welzijn is nog zeer onvoldoende. Zelfs over de organisatiestructuur van zo'n samenwerking bestaat nog geen overeenstemming. De samenhang tussen welzijnsvraagstukken en economische mogelijkheden en eisen is zelfs nog niet eens bestudeerd. Alleen bij het opstellen van de Perspectievennota Limburg is daarmee schoorvoetend, en zonder veel succes, enige ervaring opgedaan. Daarom zou men drie wensenpakketten kunnen formuleren.

1. Op korte termijn dient het bewustwordingsproces te worden afgerond. Veel activiteiten moeten nog gericht worden op het tegengaan van de betutteling der bejaarden. De bejaarden zullen zelf steeds meer actief betrokken worden bij de werkzaamheden die nu nog door professionele, betaalde krachten verricht worden. Op dit gebied liggen nog vele mogelijkheden open. Als leidraad voor het bejaardenbeleid kan dan ook beschouwd worden wat de Amsterdamse Armenraad al in 1924 als zodanig omschreef:

'De oude heeft niet alleen behoefte aan een woning en meer inkomen en aan lichamelijke verzorging; hij heeft bovenal behoefte aan een zekere sfeer, waarin zijn individualiteit tot recht komt met al de bijzondere eischen, die voortspruiten uit het feit dat hij, de oude, aan het einde staat van den moeizamen, ervaringsrijken levensweg. Houdt men dit leidend beginsel niet in het oog, dan loopt men gevaar veel materieel-voortreffelijks te stichten dat echter den oude in wezen koud laat'.³⁶ Na een periode waarin vooral aandacht bestond voor de meer materiële aspecten, mag verwacht worden dat een intensievere aandacht voor de meer immateriële aspecten zal leiden tot de integratie van de oudere mens in onze samenleving.

2. Op middellange termijn vergt het tot stand brengen van een integraal welzijnsbeleid grote inspanningen. De samenwerking tussen categorale en functionele adviesorganen van de overheid dient ten spoedigste gestalte te krijgen. Elk lid van de samenleving en elke welzijnsorganisatie zal er zich van bewust

moeten zijn dat verreweg de meeste bejaarden gewone leden van de samenleving zijn en als zodanig dienen mee te spelen in alle voorzieningen en faciliteiten. Zo zal de samenwerking tussen medici en maatschappelijk werkenden vanzelf juist ook voor bejaarden veel voordelen opleveren. Van de maatschappelijk werkenden mag bij de oplossing van dit soort problemen wellicht gevraagd worden, dat zij weer wat meer initiërend optreden.

3. Tenslotte zal op wat langere termijn een zeer ernstige studie moeten worden gemaakt van de economische gevolgen van de vergrijzing van de samenleving. Op de resultaten daarvan willen wij hier niet vooruitlopen. Wel moet duidelijk worden gezegd dat, wat de resultaten van zo'n studie ook mogen zijn, beleidsconclusies daaruit snel getrokken moeten worden vooral in het belang van diegenen die over tien à twintig jaar bejaard zijn.

Noten

1. Conze, W., Der Strukturwandel der Familie im industriellen Modernisierungsprozess. Historische Begründung einer aktuellen Frage, in: Vortragsreihe der Gesellschaft für Westfälische Wirtschaftsgeschichte 23 (1979), p. 8 e.v.
2. Shorter, E., De wording van het moderne gezin. Baarn 1975, p. 32.
3. Shorter, p. 33.
4. Shorter, p. 47 e.v.
5. Archief van het arrondissement Maastricht en van het Departement van de Nedermaas. Burgerlijke Staat en bevolking, nr. 1049. Rijksarchief Limburg.
6. Veys, D., De ontwikkeling van de levensverwachting in België, in: Bevolking en gezin 1979/3, p. 283-294.
7. Catalogus familiarum et personarum parochiae de Geulle 1788 (fotokopie). Documentatie 10, Collectie Thijssen te Geulle. Archief Sociaal Historisch Centrum.
8. Shorter, p. 30.
9. Conze, p. 7.
10. Flament, A. J., Geschiedenis van het huis der Twaalf Apostelen genaamd 'De Belick' te Maastricht. Maastricht 1892.
11. Veertien miljoen, bevolking van Nederland. Uitg. van het Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne 1979, p. 10.
12. Jong, Fr. de, Om de plaats van de arbeid. Amsterdam 1956, p. 13.
13. Swieten, J. van, Van armenwet tot Algemene Bijstandswet. De Nederlandse Armenzorg van overheidswege 1854-1965. Leuven 1966, p. 10 e.v. Zie ook Th. Wouters, Van verheffing naar begeleiding. Tilburg 1968.
14. Vissering, S., Herinneringen. Politische Vertoogen II. Amsterdam 1863, p. 227.
15. Zie Verslag conferentie 'Liefdadigheid naar vermogen'. Amsterdam 1883.
16. Het vraagstuk der armenverzorging in opdracht van de Maatschappij tot nut van 't Algemeen bewerkt door H. Goeman Borgesius e.a. Amsterdam 1895.
17. Zie ook het verslag van het Congres voor Staatspensionneering (3 augustus 1912). Amsterdam 1912.
18. Verslagen betreffende den oeconomischen toestand der landarbeiders in Nederland II. Utrecht-Limburg. 's-Gravenhage 1908, p. 362.

19. Het bejaardenvraagstuk in Maastricht. Rapport t.a.v. de levensomstandigheden van de bejaarden in de gemeente Maastricht, uitgebracht door de Stichting Centrale Caritas te Maastricht in 1957.
20. Zie de Nota betreffende het bejaardenwerk van het Diocesaan Sociaal Caritatief Centrum, in: (het voorlopig ongeordend) archief Limburgse Centrale voor Bejaardenbeleid (LCB), Sociaal Historisch Centrum Maastricht (SHC).
21. Voor dit gedeelte is gebruik gemaakt van het 'Verslag van de Stichting Diocesane Centrale voor Bejaardenzorg' (1963), in: archief LCB, SHC, en van het jaarverslag van het Provinciaal Instituut voor Bejaardenbeleid 1973.
22. Afschrift schrijven DCB aan het bestuur van de Stichting Katholieke Bejaardenzorg te Venlo, december 1960. Archief LCB, SHC.
23. De bewoners van de Limburgse bejaardentehuizen. Uitgave van de DCB 1959.
24. Heyen, F. J., Bejaardentehuizen in Limburg, enkele notities, in: De Bronk, Limburgs Maandblad maart-april 1959, p. 217.
25. Voor dit gedeelte is gebruik gemaakt van de notulen van de vergaderingen van het Dagelijks Bestuur van de DCB, en van de correspondentie van de DCB en de tehuizen. Zie archief LCB, SHC, 1955-1962.
26. Heyen, F. J., Enkele praktische consequenties van de wet op de bejaardenoorden. Lezing gehouden op de regio-dag van de KVB te Utrecht op 2 oktober 1963. Archief LCB, SHC, 1963.
27. Memorandum ten behoeve van het Dagelijks Bestuur van de DCB, 9 juli 1963. Archief LCB, SHC, 1963.
28. Zie hiervoor bijvoorbeeld het artikel van drs. A. A. Wirtz: 'Waarom is de bejaarde een maatschappelijk probleem geworden?', in: De Bronk, Limburgs Maandblad maart-april 1959, p. 196-204.
29. Het bejaardenvraagstuk in Limburg. Uitgave van de stichting Provinciaal Opbouworgaan Limburg. Roermond 1954.
30. Zie bijlage V, p. 8 e.v. bij: Het gecoördineerd bejaardenwerk, praatnota over doelstelling, middelen en structurering, samengesteld door een werkgroep van de Nederlandse Federatie voor Bejaardenbeleid (1977).
31. Eindconcept Rijksbijdrageregeling gecoördineerd bejaardenwerk en de daarbij behorende toelichting.
32. Zie de portefeuille Stichting Bejaardenzorg (1947-1950), in: archief LCB, SHC, en de jaarverslagen van de Katholieke Bond van Bejaarden en Gepensioneerden in het Bisdom Roermond.
33. Zie noot 11.
34. Zie voor deze problematiek ook: Pierre Chaunu, Un futur sans avenir. Paris 1979, p. 222.
35. Bersee, A. P. M., De economische positie van de bejaarden in de Verenigde Staten, in: Bevolking en gezin 1979/3, p. 295-310.
36. De oudeliedenzorg te Amsterdam. Uitg. van het Centraal Bureau voor Maatschappelijk hulpbetoon te Amsterdam. Amsterdam 1924, p. 15.

EVALUATIE VAN HET REGIONAAL-ECONOMISCH BELEID IN
HET HERSTRUCTURERINGSGEBIED ZUID-LIMBURG NA DE
MIJNSLUITING: MOGELIJKHEDEN EN BEPERKINGEN VAN HET
STAATSINGRIJPEN (1965-1978)

Inleiding

Eind 1978 wordt de Perspectievennota Zuid-Limburg vastgesteld. De toon die uit deze nota klinkt, is veel pessimistischer dan die in de regeringsverklaring van 27 april 1965. Belofde Den Uyl nog dat er voor iedere mijnwerker werk zou komen, de Perspectievennota neemt genoegen met de doelstelling het werkloosheidspeil niet verder te laten stijgen tot 1981. Hiertussen liggen 13 jaren van herstructureren, maar vooral 13 jaren van verwachtingen bij en verplichtingen scheppen ten opzichte van de bevolking in Zuid-Limburg. Immers door de beslissing van overheidswege om de particuliere en staatsmijnen te sluiten, waardoor de Nederlandse industrie opnieuw voorzien kon worden van een goedkope energiebron,¹ besliste de regering tevens over de belangrijkste bron van werkgelegenheid in Zuid-Limburg. Gezien deze beslissing tot mijnsluiting en de daaraan gekoppelde regeringsverklaring kunnen we ons afvragen of de regering wel zo zeker was en kan zijn van de effectiviteit van haar beleid.

Gelet op de doelstellingen in de eerste Mijnnota (1965) om enerzijds vervangende werkgelegenheid te scheppen voor de werkgelegenheid in de mijnindustrie, en anderzijds de eenzijdig door de mijnindustrie gedomineerde economische structuur te herstructureren, kunnen we stellen dat de regering in ieder geval realistisch genoeg was om in te zien dat het creëren van arbeidsplaatsen alleen niet voldoende is als oplossing voor de werkgelegenheidsproblematiek, maar dat het ook belangrijk is dat er zich een structuur ontwikkelt die

¹ Naast de winstpositie van het Nederlandse industriekapitaal als totaal speelde ook de winstpositie van de mijnen zelf een rol bij de beslissing. De prijs van de Nederlandse kolen lag namelijk hoger dan die van de Amerikaanse kolen en die van aardgas. Bovendien bestonden er in tegenstelling tot de andere E.G.K.S.-landen in Zuid-Limburg nauwelijks afzetovereenkomsten met de ijzer- en staalindustrie en electriciteitscentrales, en werd de steenkoolproductie ook amper gesubsidieerd door de overheid. Tenslotte als gevolg van een beleid gericht op vrije vestiging van olieraffinaderijen, kende Nederland een hoeveelheid olieproducten die de eigen behoefte verre overtrof.

niet eenzijdig afgestemd is op één bedrijfstak en bestaat uit bedrijven die zich ook na stimulering zullen handhaven.

Daarnaast kunnen we stellen dat de overheid in de nota, door de maatregelen waarmee ze haar doelstellingen wil bereiken, naar buiten komt als een instituut dat vertrouwen heeft in de mogelijkheden van haar instrumentarium om spreiding van werkgelegenheid te sturen.

Tabel 1. *Gemiddelde geregistreeerde arbeidsreserve van mannen en vrouwen in het herstructureringsgebied Zuid-Limburg van 1965 tot 1976*

	<i>gemiddelde arbeidsreserve</i>		
	<i>mannen</i>	<i>vrouwen</i>	
1965	1200	405	
1966	2720	315	} conj. inzinking
1967	9265	755	
1968	9235	820	
1969	4900	640	} opleving
1970	3505	1025	
1971	3725	1145	} inzinking
1972	6115	1705	
1973	6435	2185	
1974	9925	3175	
1975	15175	4750	
1976	15475	5450	

In 1977 zijn de D.B.A.'s overgestapt van het begrip geregistreeerde arbeidsreserve op het begrip geregistreeerde werkloze. Het begrip geregistreeerde arbeidsreserve omvatte in tegenstelling tot het begrip geregistreeerde werkloze ook de beroepsbevolking werkzaam in aanvullende werken (met name de bouw) en ook van de groep werkzaam via de Wet Sociale Werkvoorziening degenen die nog voor plaatsing in bedrijven in aanmerking kwamen, met andere woorden de niet-definitief geplaatsten.

Werkloosheidspercentage mannen 1977 7,6% van de mannelijke beroepsbevolking

Werkloosheidspercentage mannen 1978 tot en met aug. 7,7%

Geregistreeerde werkloze vrouwen 1977 6553 personen

Geregistreeerde werkloze vrouwen 1978 tot en met aug. 7590

Bron: D.B.A. Jaarcijfers.

Tabel 2. *Gemiddelde geregistreeerde arbeidsreserve van mannen in % van de afhankelijke beroepsbevolking in het herstructureringsgebied Zuid-Limburg en in Nederland van 1965 tot 1976*

	afhankelijke beroepsbevolking ^a	gemiddelde geregistreeerde arbeids- reserve in % van de afhankelijke beroepsbevolking	
		herstructureringsgebied	Nederland
1965	164650	0,7	1,1
1966	144200	1,8	1,4
1967	168100	5,5	2,8
1968	167050	5,5	2,5
1969	167325	2,9	1,9
1970	168825	2,0	1,5
1971	170825	2,1	1,4
1972	171300	3,5	3,2
1973	171325	3,7	3,1
1974 ^a	171500	5,7	3,7
1975	172200	8,8	4,8
1976	172200	8,9	5,6

a) De afhankelijke beroepsbevolking is gebaseerd op een raming en dat betekent dat als er nieuwe of hardere gegevens beschikbaar komen deze worden bijgesteld. In 1974 is de raming bijgesteld op basis van de uitkomsten van de volkstelling van 1971. De raming van de mannelijke beroepsbevolking bleek te hoog, de consequentie is dat de cijfers niet beschouwd mogen worden als een doorlopende reeks.

Bron: D.B.A. Jaarcijfers.

Als we kijken naar het verloop van de geregistreeerde arbeidsreserve tijdens het herstructureringsbeleid (tabel 1 en 2), dan zien we dat de werkgelegenheid zich aanvankelijk gunstig ontwikkelt na 1968. Na 1971 echter blijken de successen van het beleid van korte duur en is de werkgelegenheidssituatie na 1974 zelfs slechter dan direct na de mijnsluiting (1967-1968). Het is nu begrijpelijk dat de regering in de Perspectievennota haar houding van optimisme moet laten varen en duidelijk moet stellen dat de mogelijkheden van haar beleid slechts beperkt zijn.

‘Eerder is opgemerkt, dat bedoeld (= regionaal, red.) instrumentarium overwegend een voorwaardescheppend karakter heeft. De mate waarin daarop feitelijk zal worden ingehaakt door particuliere bedrijven heeft de overheid niet in de hand.’²

² Perspectievennota Zuid-Limburg, hoofdstuk 3, blz. 14, 1978.

Gezien de hoge werkloosheid, de kosten, verwachtingen en verplichtingen van 13 jaar regionaal economisch beleid dringt de vraag zich op naar de mogelijkheden en daarmee ook de grenzen van de overheid om invloed op de spreiding van de werkgelegenheid uit te oefenen. Ofwel, de vraag naar de resultaten van het herstructureringsbeleid, de vraag of het de overheid gelukt is een draagkrachtige economische structuur te scheppen die ook in de toekomst kan functioneren zonder financiële steunmaatregelen, de vraag op welke punten het beleid bijgesteld werd onder invloed van zich wijzigende omstandigheden en tenslotte de vraag naar de houding van de overheid ten opzichte van haar beleid.

Hoofdstuk 1. Het herstructureringsbeleid na de mijnsluiting

De eerste Mijnota vertaalde de beleidsdoelstellingen om vervangende werkgelegenheid te scheppen en daarmee de eenzijdige economische structuur te doorbreken in de taakstelling jaarlijks voor 2500 ex-mijnwerkers arbeidsplaatsen te scheppen. Voor de overige mijnwerkers die zouden afvloeien, rekende de overheid op het normale verloop in de mijnindustrie, de mogelijkheid van vervroegd pensioen en de openstaande vraag naar arbeidskrachten. Om de extra-arbeidsplaatsen te scheppen, werden de volgende maatregelen genomen:³

- verbetering van de industriële structuur via stimuleringsmaatregelen (Stimuleringsregeling Industriële Omschakeling Zuid-Limburg) in de vorm van subsidies bij vestiging van bedrijven op bepaalde industrieterreinen, en reconversiekredieten van de E.G.K.S. voor de ijzer- en staalindustrie. Dit laatste subsidie is gericht op toeleveringsbedrijven van de mijnindustrie die nu genoodzaakt zijn hun productiepakket te wijzigen, en is gebonden aan de tewerkstelling van ex-mijnwerkers;
- spreiding van rijksdiensten en een ad hoc regeling voor vestiging van een grote administratieve instelling;
- deelname in het D.A.F.-project samen met D.S.M. De motivatie die hierachter zit is dat het bedrijf goed aan zal sluiten op het aanbod van arbeidskrachten zowel kwantitatief als kwalitatief, en dat D.A.F. als trekpaard zou kunnen fungeren voor de heropbouw van de industriële structuur. Projectie van de werkgelegenheid:

³ In dit verband beperken we ons tot de economische maatregelen en laten het overige beleid, gericht op verbetering van lokaal bestuur, welzijn, onderwijs, recreatie, arbeidsmarkt en tenslotte de verkeersinfrastructuur buiten beschouwing.

eind 1967 $\pm$ 500 arbeidsplaatsen

eind 1968 $\pm$ 1500 arbeidsplaatsen

eind 1969 $\pm$ 3500 arbeidsplaatsen

eind 1972 $\pm$ 6000 arbeidsplaatsen;

- de regeling inzake de garantie op leningen waarbij krediet verleend wordt onder staatsgarantie voor ondernemers die een nieuw industrieel bedrijf vestigen op een industrieterrein waarop de stimuleringsmaatregel van toepassing is. We kunnen bovenstaande maatregelen onderscheiden naar hun werking:

1. Indirecte maatregelen die gericht zijn op het creëren van voorwaarden om het voor een bedrijf aantrekkelijk te maken zich te vestigen in het herstructureringsgebied via subsidies (S.I.O.L.), deelname in het D.A.F.-project en via de regeling inzake garantie op leningen.

De overheid heeft geen directe invloed op de beslissing van de ondernemer om zich in het herstructureringsgebied te vestigen. De ondernemer is autonoom, wel verbeterd zijn winstpositie door de geboden subsidie bij vestiging op de aangewezen industrieterreinen.

2. Directe maatregelen waarbij de overheid de verplaatsing zelf bepaalt; de spreiding van rijksdiensten.

In 1969 verschijnt de tweede Mijnota al. De inkrimping van de mijnen is veel sneller verlopen dan gepland en beslissingen zijn noodzakelijk over verdere stopzetting van de mijnindustrie.

Van 1 juli 1965 tot 31 december 1969 zijn er 13.225 mijnwerkers afgevloeid en zijn er nog eens 4.100 arbeidsplaatsen in de mijnindustrie verloren gegaan door rationalisatie. Van de afgevloeide mijnwerkers is er 41,1% extern, dat wil zeggen buiten de mijnindustrie en D.S.M. geplaatst. Van deze 41,1% is 1/3 van de mijnwerkers geplaatst in S.I.O.L./I.P.R. bedrijven, 1/3 bij andere werkgevers, 1/6 buiten Limburg waaronder ook Duitsland en van 1/6 deel van de mijnwerkers is de plaatsing onbekend.

Van de overige 59% afgevloeide mijnwerkers is 7,6% geplaatst in het kader van de Wet Sociale Werkvoorziening, 16,8% kreeg ouderdoms- of invaliditeitspensioen en 13,3% kreeg een overbrugging naar het pensioen. De overige mijnwerkers zijn gerepatrieerd of overgeplaatst naar de chemische sector van D.S.M. De nota zelf verklaart de versnelde sluiting uit het feit dat de ex-mijnwerkers snel werk konden vinden. We moeten hierbij in het oog houden dat het hier om minder dan de helft van de afgevloeide mijnwerkers gaat. Bovendien kon de herplaatsing zo soepel verlopen doordat de mijnbouwondernemingen voor een groot gedeelte het tempo van de afvloeiing zelf bepaalden door hun invloed in het overleg met het Ministerie van Economische Zaken en doordat acquisitie van bedrijven en arbeidsbemiddeling gedeeltelijk via de mijnbouwondernemingen zelf verliep. Dat dit laatste ook tot een niet-

vestiging van een geïnteresseerd bedrijf kan leiden, bewijst een citaat uit een interview met de oud-voorzitter van de Nederlandse Katholieke Mijnwerkers Bond als hij terugkijkt op deze periode:

'In die tijd had het Amerikaanse bedrijf Burroughs plannen om zich in Limburg te vestigen. Het heeft nu twee bedrijven met samen 8000 arbeidsplaatsen in België. De Willem-Sophia, de Wilhelmina en de Domaniale Mijn draaiden toen nog, dankzij de subsidie van de regering liepen die destijds geen enkel risico. En zolang een onderneming geld verdient, al is het dan overheidsgeld, sluit je ze niet. En dat laatste nu zou voor alle drie nodig zijn om Burroughs aan personeel te helpen.'⁴

Als we naar tabel 3 kijken dan zien we dat er ruim 6000 arbeidsplaatsen gerealiseerd zijn met subsidie.

Tabel 3. *Geplande en gerealiseerde arbeidsplaatsen in onder de I.P.R./S.I.O.L. regeling vallende bedrijven in de periode 1966 tot 1969*

	<i>geplande arbeidsplaatsen</i>	<i>gerealiseerde arbeidsplaatsen totaal</i>	<i>waarvan ex-mijn- werkers</i>
1966/1967	8493	2054	1178
1968	2752	1504	1087
1969	3649	2633	736
Totaal	14894	6191	3001

Bron: D.B.A. Jaarcijfers.

De S.I.O.L.-regeling die van toepassing was op 696 ha industrieterrein is vanaf 1967 geleidelijk vervangen door de Investerings Premie Regeling (I.P.R.). Deze premie wordt verleend op basis van investeringen bij vestiging in het herstructureringsgebied en is niet gebonden aan bepaalde industrieterreinen. De regeling houdt in dat ter stimulering van werkgelegenheid de Minister van Economische Zaken een rijkspremie ter beschikking kan stellen ter grootte van 25% van de investeringskosten in vaste activa (grond, gebouwen, machines en bedrijfsinstallaties).

Uit tabel 3 blijkt dat de discrepantie tussen het aantal geplande en het aantal gerealiseerde arbeidsplaatsen erg groot is. Op deze discrepantie zelf kan de overheid geen invloed uitoefenen. Wel probeert de overheid meer ar-

⁴ Interview met Frans Dohmen in Limburg Vandaag, 'Dacht je dat nog een mijnwerker in een nieuwe mijnnota zou geloven'.

beidsplaatsen te realiseren door de I.P.R. ook van toepassing te verklaren op uitbreidingen van bestaande bedrijven in het herstructureringsgebied (15%). Deze verruiming van de I.P.R. heeft echter tot gevolg dat de bestaande eenzijdige economische structuur benadrukt wordt.

Via de reconversiekredieten zijn tot en met 1969 3.702 arbeidsplaatsen gerealiseerd. Hiervan wordt bijna 56% bezet door ex-mijnwerkers.

Als we nu de snelle herplaatsing van de mijnwerkers confronteren met het verloop van de geregistreerde arbeidsreserve dan zien we in de jaren 1967 en 1968 (zie tabel 1 en 2) een duidelijke toename van de arbeidsreserve. Voor een deel is deze stijging verklaarbaar, gelet ook op de landelijke stijging, door een tijdelijke economische recessie. Daarnaast speelt ook mee dat het door allerlei financiële regelingen voor de werkgevers aantrekkelijk was om ex-mijnwerkers aan te stellen; met andere woorden de herplaatsing van ex-mijnwerkers heeft een verdringingsproces tot gevolg gehad ten koste van de rest van de beroepsbevolking.

‘De eerste jaren van het sluitingsproces vielen samen met een algemene recessie. Toch werd de beoogde omvang bereikt (van de sluiting, red.) (ca. 7000 à 8000 per jaar), uiteraard gedeeltelijk ten koste van andere groepen van de bevolking.’⁵

Doordat de tweede Mijnota met name de afvloeiing van mijnwerkers evalueert, kan de overheid tot de conclusie komen dat haar beleid positieve resultaten heeft opgeleverd. Deze ‘de-zaak-vereenvoudigende-houding’ herkennen we ook ten aanzien van de maatregelen uit de eerste Mijnota, die weinig of geen resultaat opleverden. Deze worden niet of nauwelijks aan de orde gesteld in de tweede Mijnota. Bijvoorbeeld:

1. De spreiding van rijksdiensten. Er heeft zich tot 1969 een rijksdienst in het herstructureringsgebied gevestigd, namelijk het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds. Deze vestiging vloeit voort uit de ad hoc regeling voor de vestiging van een grote administratieve instelling. Een verdere spreiding van rijksdiensten is niet van de grond gekomen. Maar de overheid is realistisch genoeg om de noodzaak van arbeidsplaatsen in de dienstensector te erkennen. Hiervoor kondigt ze drie aanvullende maatregelen aan in de tweede Mijnota:

- vanaf 1969 geldt de I.P.R. ook voor stuwende dienstverlening onder extra-voorwaarden. Het moet gaan om een stuwend dienstverlenend bedrijf, dat wil zeggen een bedrijf met meer dan lokale of regionale betekenis. Verder dienen binnen het te stichten bedrijf tenminste 75 werknemers permanent te worden geplaatst binnen enkele jaren;
- er wordt een uitbreiding nagestreefd van het A.B.P. in de toekomst;

⁵ L.I.O.F.-publikatie, blz. 7.

- er wordt een begeleidingscommissie ingesteld die de coördinatie van de sluiting moet bevorderen en de afvloeiing moet begeleiden van de moeilijk plaatsbare groepen, o.a. de administratieve ambtenaren.

2. Ook het D.A.F.-project, waarin de overheid financieel participeert, wordt niet geëvalueerd. Het blijkt dat in 1969 D.A.F. 2500 werknemers in dienst heeft in plaats van de geprojecteerde 3500.

Als we de resultaten van het beleid na 1969 bestuderen, blijken de problemen, die gezien de maatregelen (uitbreidingen I.P.R.) al in 1969 door de overheid werden onderkend, steeds duidelijker naar voren te komen. Niet alleen de herplaatsing van beampten, maar ook die van frontwerkers wordt steeds moeilijker (tabel 4). Uit een C.I.V.I.-onderzoek⁶ blijkt dat de plaatsingsmogelijkheden van de ex-mijnwerkers in de totale metaalsector niet voldeden aan de verwachtingen. Met name voor de frontwerkers is het verschil met de fabrieksarbeid erg groot, b.v. de langere werktijd in de industrie in vergelijking tot de mijnen exclusief het wassen, kleden en schachttransport, de lagere lonen, het grotendeels wegvallen van de eigen verantwoordelijkheid, een stuk aanzien, de groepsdiscipline en de sfeer van lotsverbondenheid.

Bovendien blijkt er na 1970 een duidelijke daling van het aantal geplande arbeidsplaatsen (minder duidelijk van het aantal gerealiseerde arbeidsplaatsen, maar er is altijd sprake van enig tijdsverschil tussen het plannen en het realiseren van arbeidsplaatsen) (tabel 5).

De meeste arbeidsplaatsen worden bovendien in verhouding steeds meer gepland door uitbreidingen van bestaande bedrijven, wat geen versterking betekent voor een uitbouw naar een gedifferentieerd industriepatroon. Over de periode 1969-1972 beslaan de uitbreidingen 2/3 van de aanvragen.

⁶ C.I.V.I., Zuid-Limburg, deel 1, Den Haag, 1973.

Tabel 4. *Geraamde en gerealiseerde personeelsinkrimping in het herstructureringsgebied, 1970 - medio 1972*

Omschrijving	1970		1971		1972	
	prog- nose	reali- satie	prog- nose	reali- satie	prog- nose	reali- satie medio 1972
Ouderdoms- en invaliditeits- pensioen	535	650	345	675	270	320
Overbrugging tot pensioen	605	700	355	310	350	175
Repatriëring buitenlanders	255	240	200	190	145	40
Plaatsing W.S.W.	425	255	260	175	255	55
Externe plaatsing	2120	2475	1330	1725	995	295
Totale afvloeiing	3940	4320	2490	3075	2015	885
Totale toevloeiing	95	885	70	510	10	85
Saldo af- en toevloeiing	3845	3435	2420	2565	2005	800
w.v. beampten	680	420	450	340	315	160
w.v. arbeiders	3165	3015	1970	2225	1690	640

Bron: Nota Langman.

Tabel 5. *Geplande en middels I.P.R./S.I.O.L. gerealiseerde arbeidsplaatsen in het herstructureringsgebied in de periode 1966 tot 1974*

	geplande arbeids- plaatsen	gerealiseerde arbeidsplaatsen totaal	w.v. mijnwerkers
	1966/1967	8493	2054
1968	2752	1504	1087
1969	3649	2633	736
1970	1598	2643	450
1971	—377 ^a	1729	358
1972	1201	1593	132
1973	766	1589	122
1974	470	588	314
Totaal	18552	14333	4377

a) Geplande arbeidsplaatsen waarvan de planning is ingetrokken nog voordat ze gerealiseerd moeten worden.

Bron: D.B.A. Jaarcijfers.

Bovenstaande problemen, het probleem van de bijdrage van de overheid aan het pensioen van de mijnwerkers en de verdere sluiting van de mijnen, vormen de achtergrond van de Nota Herstructurering ofwel de nota van Minister Langman (1972). Voor de visie op de lange termijn en de meer maatschappelijke kanten van de mijnsluiting wordt de Perspectievennota in het vooruitzicht gesteld.

De overheid noemt zelf in de nota Langman als oorzaken van de stagnatie van het beleid, dat het aanbod van arbeidskrachten die in groepen tegelijk naar andere bedrijven bemiddeld kunnen worden, steeds kleiner wordt en dat er in de plaats daarvan een meer gespreide afvloeiing van mijnpersoneel op gang komt (de moeilijk plaatsbaren). Daarnaast vormt de toegenomen pendel naar Duitsland een negatieve vestigingsplaatsenfactor, m.a.w. de krappe arbeidsmarkt is oorzaak van de verslechtering van het vestigingsklimaat waardoor er zich geen nieuwe werkgelegenheid vestigt c.q. uitbreidt. In de toekomst zal het probleem zich volgens de overheid weer oplossen door de hoge natuurlijke aanwas van de bevolking in het herstructureringsgebied, het na-ijlingseffect⁷ en door de toekomstige afvloeiing van mijnwerkers. De overheid neemt hier weer haar 'de-zaak-vereenvoudigende-houding' aan doordat ze de bestaande kwalitatieve discrepantie op de arbeidsmarkt negeert, o.a. in het geval van beampten en frontwerkers. Een ander teken van discrepantie is de toestemming die D.A.F. krijgt om buitenlandse werknemers aan te trekken.

Een aantrekkelijke arbeidsmarkt is echter slechts een van de motieven voor een ondernemer om zich ergens te vestigen. We zien dan ook dat de overheid invloed probeert uit te oefenen op de beslissing zich te verplaatsen via de invoering van de Selectieve Investerings Regeling. De S.I.R. wordt aangekondigd als een stelsel van vergunningen, heffingen en meldingen, die gelden voor de Randstad en het aangroeigebied (= de drie westelijke provincies en de Veluwe). De maatregel is er op gericht vestiging in het S.I.R.-gebied minder aantrekkelijk te maken door vergunningen, meldingen en heffingen waardoor de winstmogelijkheden van een bedrijf verkleind worden. Het gevolg is echter dat met name bedrijven met een zwakke winstpositie zich verplaatsen uit het S.I.R.-gebied en juist niet de bedrijven die een versterking betekenen voor de werkgelegenheid in het herstructureringsgebied, terwijl de bedrijven met een sterke winstpositie zich juist dank zij hun winstpositie in het S.I.R.-gebied kunnen handhaven. Overigens is de maatregel pas in 1975 (meldingen, vergunningen) en in 1978 (heffingen) in gewijzigde vorm van kracht geworden.

⁷ Hiermee wordt bedoeld de extra-aanwas van de beroepsbevolking in de toekomst als gevolg van de relatieve ondervertegenwoordiging van de 50- tot 60-jarigen die met vervroegd pensioen zijn gegaan.

Daarnaast probeert de overheid de verhuisbereidheid van de bedrijven uit het westen van het land te verhogen door de verplaatsingsregeling van toepassing te verklaren op Zuid-Limburg: onder meer subsidie voor uit het westen over te plaatsen, reeds gebruikte machines en bedrijfsinstallaties.

Wat betreft de dienstensector stelt de overheid in de derde Mijnota, dat tot nu toe slechts één bedrijf gebruik heeft gemaakt van de premierregeling voor vestiging van stuwende dienstverlenende bedrijven, maar doordat de eis van tenminste 75 te realiseren arbeidsplaatsen is komen te vervallen, zal het aantal bedrijven dat van deze regeling gebruik maakt in de toekomst toenemen. Gezien de tegenvallende resultaten met de spreiding van rijksdiensten gaat de overheid er toe over taakstellingen te formuleren ten aanzien van haar eigen werkgelegenheidssector:

- via de spreiding van rijksdiensten op korte termijn, dat wil zeggen 4 à 5 jaar, 2000 arbeidsplaatsen en op langere termijn nog eens 3000 arbeidsplaatsen scheppen met het accent op de Oostelijke Mijnstreek waar de werkloosheid het hoogst is binnen het herstructureringsgebied;

- de toezegging van de vestiging van een medische faculteit te Maastricht met als streefdatum 1976 voor de inschrijving van eerstejaars studenten, en in 1979/1980 het functioneren van een medisch regionaal centrum.

In de periode na het verschijnen van de derde Mijnota blijken de maatregelen, hoewel verruimd en gericht zowel op het gebied van vertrek als van vestiging, geen omslag van de negatieve resultaten te kunnen bewerkstelligen. Als we kijken naar de resultaten van de subsidieregelingen dan blijkt dat (tabel 5, 6, 7) het aantal nieuw gevestigde bedrijven verder afneemt en het aantal geplande arbeidsplaatsen per uitbreiding steeds kleiner wordt.

Bovendien gaan bedrijfstakken, die al vóór de mijnsluiting in Zuid-Limburg gevestigd zijn, zoals de kleding-, de metaal- en de bouwmaterialenindustrie, arbeidsplaatsen afstoten. Enerzijds heeft dit tot gevolg dat het aandeel van de gesubsidieerde arbeidsplaatsen steeds groter wordt (1976 1/4 van het totaal aantal arbeidsplaatsen volgens de planning), anderzijds kunnen we, naast een tekort aan arbeidsplaatsen in de dienstensector, steeds duidelijker groepen op de arbeidsmarkt onderscheiden die verdrongen worden door de ruimte op de arbeidsmarkt. Immers als we kijken naar de samenstelling van de arbeidsreserve dan komen er twee groepen sterk naar voren. Bij de mannen is de arbeidsreserve relatief het sterkst toegenomen bij de leeftijdsgroep 19-24 jarigen (1966 20% en 1976 30%), terwijl het aandeel van de overige leeftijdsgroepen in de arbeidsreserve nagenoeg constant is gebleven in dezelfde periode. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de groep 19-24 jarigen relatief weinig ervaring heeft terwijl ze duurder is dan de groep 15-19 jarigen.

Tabel 6. *Aantal geplande arbeidsplaatsen door vestigingen in het herstructureringsgebied van 1969 tot 1978^a*

Rayon	1973		1976		1977		1978	
	november		mei		november		november	
	cumulatie ^b							
	vest.	arb.pl.	vest.	arb.pl.	vest.	arb.pl.	vest.	arb.pl.
Oostelijke								
Mijnstreek	41	5891	7	760	2	65	2	103
Sittard	8	7363						
Maastricht	13	1470	1	15	1	20		
Roermond	14	1322	8	285	2	55	1	17
Totaal	76	16046	16	1060	5	140	3	120

Totaal t/m 1978: 17366

Totaal t/m 1969: 14894 = 85,7% } van het in de gehele periode geplan-

Totaal t/m 1973: 16046 = 92,3% } de aantal arbeidsplaatsen

a) Inclusief de opgegeven bedrijven en de bedrijven die in het jaar van de toekenning nog geen arbeidsplaatsen realiseerden.

b) Cumulatief d.w.z. gebaseerd op de gegevens tot en met 1973. Het verschil met de D.B.A.-cijfers is, dat de werkgelegenheidsenquête alleen de bestaande premiebedrijven in november 1973 heeft geënquêteerd.

Bron: Voorlopige cijfers van de werkgelegenheidsenquête van het D.B.A.

⁸ Het D.B.A. brengt na 1974 geen onderscheid meer aan tussen het aantal geplande en gerealiseerde arbeidsplaatsen, doordat door het grote aandeel van de uitbreidingen in de premieplaatsen het steeds moeilijker wordt om te bepalen of de arbeidsplaatsen, die gerealiseerd worden, de gesubsidieerde arbeidsplaatsen zijn.

Tabel 7. *Aantal geplande arbeidsplaatsen door uitbreidingen van bestaande bedrijven in het herstructureringsgebied van 1969 t/m 1978**

Rayon	1973		1976		1977		1978	
	november		mei		november		november	
	cumulatief							
	bedr.	arb.pl.	bedr.	arb.pl.	bedr.	arb.pl.	bedr.	arb.pl.
Oostelijke								
Mijnstreek	9	694	15	654	8	207	7	350
Sittard	6	990	4	292	4	46	6	66
Maastricht	19	1025	15	275	8	220	9	250
Roermond	9	441	11	368	6	156	12	342
Totaal	43	3150	45	1589	26	629	34	1008

Totaal t/m 1978: 6376

Totaal t/m 1973: 3150 = 49,4% van het in de gehele periode geplande aantal arbeidsplaatsen

Bron: Voorlopige cijfers van de werkgelegenheidsenquête van het D.B.A.

Tabel 8. *Aantal geplande arbeidsplaatsen in de industrie in verbouwing tot het totaal aantal arbeidsplaatsen in de industrie in het herstructureringsgebied van 1969 tot 1978*

	1969	1972	1973	1976	1977	1978
geplande arbeids- plaatsen	14894	17316	18719	21279	22114	23168
totaal aantal ar- beidsplaatsen	107815	101885	99790	80750	—	—
geplande arbeids- plaatsen in % van het totaal aantal arbeidsplaatsen	13,8	17,0	18,8	26,4	—	—

Bron: D.B.A. Jaarcijfers en voorlopige gegevens uit de werkgelegenheidsenquête van het D.B.A.

Daarnaast kunnen we de vrouwen als geheel als probleemgroep onderscheiden op de arbeidsmarkt. De grote stijging van de werkloosheid bij vrouwen is niet alleen te verklaren uit de daling van de werkgelegenheid in de bedrijven die van oudsher werkgelegenheid boden aan vrouwen zoals de kledingindustrie, maar ook uit het feit dat er steeds meer vrouwen willen werken. Toch zijn in werkelijkheid de cijfers nog gunstig vertekend doordat onder invloed van de krappe arbeidsmarkt veel vrouwen zich niet meer laten registreren op het arbeidsbureau als werkzoekende als ze getrouwd zijn.

Bovenstaande moeilijkheden op de arbeidsmarkt door het tekort aan arbeidsplaatsen vormen het kader waarin de Perspectievennota verschijnt voor de in het vooruitzicht gestelde visie op de lange termijn. Nieuw in het herstructureringsbeleid is dat de overheid tot een belangenafweging wil komen tussen de ruimtelijke ordening, de milieuhygiëne, het sociaal-economisch en het sociaal-cultureel gebied. Het zwaartepunt bij deze belangenafweging ligt op het sociaal-economisch terrein. De overheid formuleert op het gebied van de werkgelegenheid twee duidelijke taakstellingen.

Tabel 9. *Taakstellende raming inzake het behoud en de creatie van arbeidsplaatsen voor de periode 1978-1981 (in aantal arbeidsplaatsen)*

Industrie	
a. behoud bestaande arbeidsplaatsen	2- 3.000
b. uitbreiding gepremieerde bedrijven	5- 8.000
c. vestiging gepremieerde bedrijven	1.000
Diensten	1.000
Overheid	2- 3.000
Totaal	11-16.000

Bron: Perspectievennota Zuid-Limburg, 1978.

Tabel 10. *Taakstellende raming inzake het behoud en de creatie van arbeidsplaatsen voor de periode 1982-1985 (in aantal arbeidsplaatsen)*

Industrie	
a. steun bestaande bedrijvigheid	1- 2.000
b. uitbreiding gepremieerde bedrijven	6- 9.000
c. vestiging gepremieerde bedrijven	2.000
Diensten	2.000
Overheid	2- 3.000
Totaal	13-18.000

Bron: Perspectievennota Zuid-Limburg, 1978.

Doordat echter de economische omstandigheden na de concept-Perspectievennota verslechterd zijn, verwacht de overheid tot 1981, de ontwikkeling in de industrie en de dienstensector (inclusief de overheid) te zamen nemende, een teruggang van 9.000 à 10.000 arbeidsplaatsen, terwijl de beroepsbevolking met 9.000 à 11.000 zal toenemen. Dit betekent dat de eerste taakstelling in feite niet meer inhoudt dan het doel de totale werkloosheid niet verder te laten stijgen tot 1981.

Ook in het vervolg van de nota formuleert de overheid duidelijke afgrenzingen van haar beleid:

- de overheid stelt zich met haar regionaal economisch beleid alleen ten doel de regionale component van de werkloosheid terug te dringen. De overige werkloosheid komt voor rekening van het nationale werkloosheidsbeleid;
- de overheid stelt duidelijk dat ze niet kan verzekeren in deze economische orde, dat met behulp van het regionale instrumentarium de gewenste arbeidsplaatsen in de genoemde periode tot stand komen. De mate waarin daarop feitelijk zal worden ingehaakt door particuliere bedrijven heeft de overheid niet in de hand. Evenmin kan van de overheid verwacht worden dat voor zover en in de mate waarin de particuliere sector minder arbeidsplaatsen creëert, zij zelf door het stichten van nieuwe bedrijven wel zorg zal dragen voor de volledige aanvulling, eenvoudig omdat ook overheidsbedrijven produkten moeten voortbrengen, waarvoor een markt bestaat (Perspectievennota blz. 14).

Beide begrenzungen van het beleid betekenen dat de overheid al van te voren verontschuldigen inbouwt in het geval het beleid de werkloosheid niet voldoende kan terugdringen. Het betekent echter ook dat de overheid voor het eerst haar optimistische houding naar buiten laat varen en toegeeft met name in haar taakstellingen, dat ze afhankelijk is van de particuliere onderne-

mers. Als we kijken naar de maatregelen waarmee de overheid haar taakstellingen wil realiseren, dan zien we weer een verdere verruiming van de bestaande stimuleringsmaatregelen, waardoor de eisen om in aanmerking te komen steeds lager komen te liggen. De I.P.R. wordt verruimd door een verlaging van de ondergrens, zodat zij ook beschikbaar komt voor kleinere industriële en dienstverlenende bedrijven. De Wet Investerings Rekening wordt ingevoerd om de investeringen in de industrie te bevorderen. Deze wet maakt een onderscheid tussen een basispremie die overal geldt van 23% en een bijzondere regionale toeslag van 20% die geldt voor de Oostelijke en Westelijke Mijnstreek. De S.I.R., al aangekondigd in de Nota Herstructurering, is vanaf 1975 ingevoerd in de vorm van meldingen en vergunningen. In de plaats van de voorgestelde heffingen geldt vanaf 1978 een aftrek van de basispremie van de W.I.R. voor het S.I.R.-gebied.

Het verlenen van individuele steun aan bedrijven blijft gehandhaafd. Deze middelen hebben tot doel bedrijven die in moeilijkheden verkeren, maar voor welke nog wel perspectieven bestaan, behulpzaam te zijn bij de sanering. Voorbeelden hiervan zijn de steun die de overheid verleende aan het metaalbedrijf Caja te Kerkrade in november 1978 en het besluit tot overheidsdeelname in Macintosh in december 1978. Overigens bedankte Macintosh in februari 1979 voor het staatsbelang. Het bedrijf verwacht dat de financiële positie zodanig zal verbeteren door reorganisatieplannen, dat een lening voldoende is om uit de problemen te komen.^{9, 10, 11}

De dienstensector wordt gestimuleerd door een nieuwe taakstelling ten aanzien van de spreiding van rijksdiensten, namelijk 2500 arbeidsplaatsen tot 1986. Voor 1980 moet het kabinet aangeven welke diensten in 1981 naar Limburg overgeplaatst worden, en in 1981 welke tot 1986 overgeplaatst worden. De taakstelling uit de derde Mijnota werd eind 1977 gerealiseerd (zie tabel 11).

Tevens dient er volgens de overheid een onderzoek ingesteld te worden naar die sectoren van de diensten waarop het regionaal economische beleid gericht moet worden om het grootste effect op de werkgelegenheid te krijgen, en welk instrumentarium hiervoor het meest geschikt is.

Wat kunnen we nu tenslotte concluderen uit het geheel van maatregelen en de veranderingen die er in zijn aangebracht? We zien een schijnbare verandering in de houding van de overheid optreden. Aanvankelijk toonde de overheid zich optimistisch over de resultaten van het gevoerde of in de toekomst te

⁹ Volkskrant, 16-11-1978, 'Metaalbedrijf nog juist behouden'.

¹⁰ Volkskrant, 30-11-1978, 'Werk verdwijnt voor 245 man: Staat neemt deel in Macintosh-confectie'.

¹¹ Volkskrant, 16-2-1979, 'Macintosh bedankt voor staatsbelang'.

voeren beleid. Dit optimisme werd gesteund door de gunstige conjunctuur tot 1972, maar ook door het gebruik moeilijkheden (plaatsing beambten, daling aantal vestigingen met subsidie) en negatieve resultaten (spreiding rijksdiensten, raming werkgelegenheid van het D.A.F.-project) te negeren. Een evaluatie van de relatie instrumentarium-resultaten wordt daardoor overbodig en de wijzigingen die in het beleid aangebracht worden, kunnen beperkt blijven tot versoepelingen van de regels om voor subsidie in aanmerking te komen.

We zien dan ook dat, als de resultaten verslechteren in het herstructurerings-

Tabel 11. *Vestigingen van rijksdiensten in het herstructureringsgebied met opgave van personeelssterkte*

<i>instelling</i>	<i>vestigingsplaats</i>	<i>personeelssterkte</i>	
		<i>nov. 1976</i>	<i>nov. 1977</i>
Alg. Burg. Pensioenfonds	Heerlen	1845	1925
Depend. Dir. Bel. A'dam	Heerlen	139	129
Depend. Dienst Insp., Invoerr. en Acc. A'dam	Heerlen	25	44
Idem A'dam-Schiphol	Heerlen	20	
Inspec. Dir. Bel. Buitenl.	Heerlen	115	125
Min. v. Landb.: Voedsel in- en verk.- bureau	Hoensbroek	59	65
Min. v. Landb.: Alg. Insp. Dienst	Eygelshoven	67	67
Min. v. Econ. Zaken: CBS	Heerlen	731	887
Computer Centrum Limb.	Heerlen	128	145
Bur. Ontw. Autom. Kad. Reg.	Heerlen	37	37
Dienst Verkeersong. reg.	Heerlen	137	143
Dienst Invoerr. en Acc. R'dam	Kerkrade	86	81
Defensie: afd. Pensioenen en Wachtgelden	Heerlen		142
Centr. Adm. Invoerr. en Acc. R'dam	Kerkrade	53	53
Defensie: Bureau Reg. en Inf. Oud Personeel	Kerkrade		20
Staf Inspectie Geneesk. Dienst	Kerkrade		25
Totaal		3442	3888

Bron: Jaarverslag 1977 van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor de Mijnstreek.

gebied, de overheid 'realistisch wordt' en de conclusie trekt dat zij haar taakstellingen moet bijstellen. Opnieuw wordt dan het probleem van de relatie instrumentarium-resultaten afgedaan door te stellen dat de overheid afhankelijk is van de mate waarin het particulier bedrijfsleven inhaakt op de geboden stimuleringsmaatregelen. Het effect van de maatregelen (I.P.R., S.I.R., W.I.R.) is namelijk dat bedrijven, aangetrokken door de ruime arbeidsmarkt (met name laag gekwalificeerde arbeidskrachten), die via het vestigingssubsidie hun winstpositie kunnen verbeteren en/of niet gebonden zijn aan een specifiek vestigingsklimaat, gebruik zullen maken om zich in het herstructureeringsgebied te vestigen en/of uit te breiden. Hierdoor stimuleert de overheid dat met name bedrijven die zich elders niet meer kunnen handhaven zich naar het herstructureeringsgebied verplaatsen. De stimuleringsmaatregelen die in hun toekenning globaal zijn, blijken in hun werking uiterst selectief te zijn.

Hoofdstuk 2. De industriële bedrijfstakstructuur in het herstructureeringsgebied

Wat de selectieve werking van het stimuleringsbeleid concreet betekent voor de doelstellingen van de overheid om vervangende werkgelegenheid te scheppen en daarmee de eenzijdige economische structuur te doorbreken, kunnen we nagaan door te kijken in welke bedrijfstakken de I.P.R.-bedrijven zich concentreren, wat hun positie is binnen deze bedrijfstakken en door na te gaan in hoeverre er zich na de mijnsluiting een samenhangende economische structuur heeft ontwikkeld.

Uit tabel 12 blijkt dat de meeste gesubsidieerde arbeidsplaatsen gepland worden in de bouwmaterialen-, metaalprodukten-, transportmiddelen-, rubber- en kunststofverwerkende industrie, de chemische- en de textielindustrie. Als we deze informatie vergelijken met het verloop van de arbeidsplaatsen per bedrijfstak (tabel 13 en 14), dan blijkt dat de gesubsidieerde arbeidsplaatsen zich concentreren in bedrijfstakken, met uitzondering van de chemie, die de laatste jaren veel arbeidsplaatsen verliezen. Een nadere toelichting vereisen de metaal- en textielindustrie.

Label 1.1. Aantal geplande arbeidsplaatsen in premiebedrijven 1973-1978 naar bedrijfstak en naar vestigingen, uitbreidingen en vestigingen en/of uitbreidingen met een extra-uitbreiding in het herstructureringsgebied

	Vestiging					Uitbreiding					Extra-uitbreiding					Totaal geplande arbeidsplaatsen ^b
	1973 ^c	1976	1977	1978	1978	1973	1976	1977	1978	1978	1973	1976	1977	1978	1978	
11/12/19 Delfstoffen mijnbouw	28														28	
20/21 Voeding	35	50	50	230	33	36	40	40	59	76	10	59			619	
22 Textiel	1430	20		100			5	525	93						2073	
23 Kleding															100	
25 Hout	555			15			38	100	12						720	
26 Papier	80						205	85	20						360	
27 Graf. nijv.			40		34	100	28		32						234	
29 Chemie	60	60	45	17	80	53	3	1606	286	50					2260	
31 Rubber-, kunststof verw. ind.	1170	205	25	30				378	44	56	124				2032	
32 Bouwmat. aard. glasind.	569			145				1157	190	75	267				2403	
33 Basis metaal	100				17				60						177	
34 Metaalprod.	935	110		423	211		38	365	158	81	75				2396	
35 Machine ind.	933			75	27		5	85	45						1170	
36 Elektro techn.	225	25			40	5	30	66	27	120					538	
37 Transportmid.	7010						4	250							7264	
38 Instrum. opt. industrie	200				15										215	
39 Overigen ^a	230	90	25	63	15	15	70	46	25						579	

a) De categorie overigen omvat de handel en bouwinstallatiebedrijven.

b) In deze tabel zijn de vestigingen c.q. uitbreidingen niet opgenomen, die in het jaar van de premieaanvraag en premietoezegging nog geen arbeidsplaatsen gerealiseerd hebben.

c) De gegevens over 1973 zijn cumulatief terwijl de overige gegevens de jaarlijkse toename weergeven.

Bron: Bewerking van de voorlopige gegevens uit de werkgelegenheidsenquête van het D.B.A.

Tabel 13. *Aantal arbeidsplaatsen in de industrie in het herstructureringsgebied per bedrijfstak in 1969 en 1973*

	1969		1973	
	<i>absoluut</i>	%	<i>absoluut</i>	%
Aardewerk	7960	7,4	8240	8,3
Chemie	12740	11,8	15535	15,6
Hout	2490	2,3	3435	3,4
Kleding	11125	10,3	10615	10,6
Leder	3245	3,0	2835	2,8
Mijnwezen	22310	20,7	9195	9,2
Metaal	26490	24,6	30080	30,1
Textiel	2420	2,2	2975	3,0
Voeding	7675	7,1	7705	7,7
Papier			3970	4,0
Overige ^a	11360	10,5	5205	5,2
Totaal	107815	100,0	99790	100,0

a) In 1969 inclusief de papierindustrie. In 1973 is deze bedrijfstak als aparte bedrijfstak toegevoegd.

Bron: D.B.A. Jaarcijfers.

In de tabellen 13 en 14 wordt de metaalindustrie niet nader onderverdeeld door het ontbreken van cijfermateriaal per bedrijfstak per rayon, maar uit de jaaroverzichten van het D.B.A. blijkt dat met name de meer ambachtelijke bedrijven, die geconcentreerd zijn in de metaalproducten- en elektrotechnische industrie, arbeidsplaatsen verliezen vanaf 1969. Vanaf 1975 omvat de daling van de werkgelegenheid in de metaalindustrie alle sectoren, met uitzondering van de optische en instrumentenindustrie (technisch hoogwaardige producten), maar komt toch weer het duidelijkst naar voren bij de metaalproductenindustrie. Het hoge aantal premieplaatsen in de transportmiddelenindustrie is terug te voeren op de geplande projectie van de werkgelegenheid bij D.A.F.

De textielindustrie lijkt een uitzondering op de conclusie, dat premieplaatsen zich concentreren in de bedrijfstakken die veel arbeidsplaatsen verliezen, doordat zij in verhouding tot de andere bedrijfstakken weinig arbeidsplaatsen verliest. Toch neemt deze bedrijfstak in de Nederlandse industrie een wankele

Tabel 14. *Aantal arbeidsplaatsen in de industrie in het herstructureringsgebied per bedrijfstak in 1974^a, 1976 en 1977*

	1974		1976		1977	
	<i>absoluut</i>	%	<i>absoluut</i>	%	<i>absoluut</i>	%
11/12/19 Delfstoffen mijnb.	4135	4,2	2190	2,7	865	0,1
20/21 Voeding	6830	6,9	6835	8,4	5425	6,5
22 Textiel	2935	2,9	2730	3,3	2465	2,9
23 Kleding	6060	6,1	4845	6,0	3810	4,6
25 Hout	3005	3,0	2740	3,3	2485	3,0
26/27 Papier graf. nijverh.	6400	6,5	6095	7,5	5930	7,1
29 Chemie	14335	14,5	15500	19,1	15025	18,0
31 Rubber-, kunststof verw. ind.	1995	2,0	1570	1,9	1965	2,4
32 Bouwmat. aardew. glasind.	8450	8,5	7595	9,4	6990	8,4
33 t/m 38 Metaal	22525	22,8	21260	26,3	22355	26,7
52 Bouwinstal.	5530	5,6	4995	6,1	6540	7,8
Overige (24, 28, 30, 39, 40)	4210	4,2	4395	5,4	9720	11,6
Totaal	98395	100,0	80750	100,0	83575	100,0

a) In 1974 stapt het D.B.A. over op de Standaard Bedrijfs Indeling van het CBS. Dit maakt een vergelijking van cijfers voor 1974 met die van na 1974 moeilijker, hoewel een aantal bedrijfsklassen dezelfde omschrijving houden, met uitzondering van de categorieën papier, aardewerk en overigen.

Bron: D.B.A. Jaarcijfers.

positie in door de toenemende internationale concurrentie met name uit de lage lonen landen.

De kledingindustrie verkeert al vanaf 1969 in een saneringsproces. Dit kan een verklaring zijn voor het feit dat deze belangrijke bedrijfstak weinig premieplaatsen telt.

Nu over het algemeen blijkt dat de premieplaatsen zich grotendeels concentreren in bedrijfstakken die relatief veel arbeidsplaatsen verliezen, is het interessant om na te gaan hoe groot het aandeel van de gesubsidieerde arbeidsplaat-

sen is in het totaal aantal arbeidsplaatsen per bedrijfstak als achtergrondinformatie om de positie van de premiebedrijven binnen de bedrijfstakken te bepalen (tabel 15).

Het blijkt dat de gesubsidieerde arbeidsplaatsen een groot aandeel hebben in de sectoren textiel-, rubber- en kunststofverwerkende industrie en metaalproducten- en transportmiddelenindustrie.¹²

Aanwijzingen voor de positie van bedrijven met gesubsidieerde arbeidsplaatsen t.o.v. niet-premiebedrijven zijn:

- de discrepantie tussen het aantal geplande en gerealiseerde arbeidsplaatsen (tabellen 16 t/m 18);¹³
- het aantal keren dat hetzelfde premiebedrijf een extra-uitbreiding aanvraagt (tabel 12);
- het personeelsverloop van de premiebedrijven over de periode 1973-1978 (tabellen 19 t/m 24).

We zullen de resultaten samenvattend en bedrijfstakgewijs bespreken.

A. De textielindustrie.

We zien dat het verschil tussen geplande en gerealiseerde arbeidsplaatsen na 1972 snel kleiner wordt. Uit tabel 25 blijkt dat we deze gegevens alleen kunnen interpreteren voor de helft van het aantal geplande arbeidsplaatsen, en dat deze bedrijven juist geen discrepantie kennen. De bestaande textielbedrijven, zoals blijkt uit tabel 12, kennen relatief weinig extra-uitbreidingen (30%). Uit het personeelsverloop blijkt dat de uitbreidingen na 1976 arbeidsplaatsen verliezen en de vestigingen na 1977. Vatten we de informatie uit de drie indicatoren samen en leggen deze naast het personeelsverloop van de totale textielindustrie, dan blijkt dat de premiebedrijven een gunstige positie innemen binnen de totale bedrijfstak.

¹² Het lijkt of de rubber- en kunststofverwerkende industrie voor meer dan 100% gepremieerd wordt. Het beeld wordt echter vertekend, doordat de geplande en niet de gerealiseerde arbeidsplaatsen gekoppeld worden aan het totaal aantal arbeidsplaatsen in deze bedrijfstak. Als we het personeelsbestand van de premiebedrijven (tabel 25 t/m 30) vergelijken met het personeelsbestand van de totale bedrijfstak (tabel 20) dan blijkt echter toch dat deze bedrijfstak grotendeels uit premiebedrijven bestaat.

¹³ Dit is alleen zinvol bij de vestigingen doordat bij uitbreidingen het moeilijk na te gaan is welke arbeidsplaatsen tot stand komen met of zonder premie en dan nog kan een grote discrepantie alleen opgevat worden als een indicator voor niet-groei, terwijl omgekeerd de interpretatie moeilijker wordt doordat het toekenningsbeleid van de overheid hier doorheen speelt.

Tabel 15. *Arbeidsplaatsen in de premiebedrijven in % van het totale personeel naar bedrijfstak voor de jaren 1969 tot 1976*

<i>Bedrijfsklasse</i>	1969	1972	1975	1976
Textielindustrie	48,5	55,7	48,0	71,6
Chemische industrie	10,7	12,2 ^a	11,2	13,8
Rubber- en kunststofverwerkende industrie	—	—	—	116,0
Bouwmat.-, aardew.- en glasindustrie	23,5	21,5	22,7	27,1
Metaalprod.- en automobieliindustrie	35,7	34,3	35,2	53,2
Totaal verklaarde aantal geplande arb. pl.	93,2	89,4	83,3	90,5

a) Inclusief de kunststofverwerkende industrie.

Bron: Bewerking van de voorlopige gegevens uit de werkgelegenheidsenquête en D.B.A. Jaarcijfers.

Tabel 16. *Geplande en gerealiseerde arbeidsplaatsen per bedrijfstak, absoluut en in % van het geplande aantal voor de in 1969 aanwezige vestigingen*

<i>Bedrijfs- klasse</i>	<i>arbeidsplaatsen</i>		<i>abs.</i>	<i>verschil</i>	
	<i>gepland</i>	<i>gerealiseerd</i>			<i>%</i>
Aardewerk	1871	751	1120		60
Chemie	1370	859	511		37
Hout	475	80	395		83
Rubber	253	78	175		69
Metaal	9468	3908	5560		59
Textiel	1175	332	843		72
Papier	217	169	48		22
Voeding	65	14	51		78
Totaal	14894	6191	8703		58

Bron: Bewerking D.B.A. Jaarcijfers.

Tabel 17. *Geplande en gerealiseerde arbeidsplaatsen per bedrijfstak, absoluut en in % van de geplande arbeidsplaatsen voor alle premiebedrijven (vestigingen en uitbreidingen) in 1972*

Bedrijfsklasse	arbeidsplaatsen		verschil	
	gepland	gerealiseerd	abs.	%
Aardewerk, steen, beton en glas	1792	1633	159	9
Chemie en kunststofverwerkende industrie	1892	1470	422	22
Rubber	872	551	321	37
Hout	560	392	168	30
Metaal	10101	6266	3835	38
Textiel	1699	1474	225	13
Papier ^a	280	254	26	9
Voeding	120	116	4	3
Totaal	17316	12156	5160	30

a) Inclusief grafische nijverheid.

Bron: Bewerking D.B.A. Jaarcijfers.

B. De chemische industrie.

Deze industrie kent een relatief klein verschil tussen het aantal geplande en gerealiseerde arbeidsplaatsen. Het blijkt echter dat deze tabellen weinig informatie geven doordat de meeste arbeidsplaatsen gerealiseerd worden door uitbreidingen. Bovendien wordt een duidelijk beeld belemmerd doordat de kunststofverwerkende industrie bij de chemische industrie getrokken wordt. Ook de indicator extra-uitbreidingen geeft geen informatie, doordat deze aangevraagd worden door een bedrijf, dat door middel van premies meerdere projecten realiseert, terwijl de schijn gewekt wordt door de cijfers dat het één project zou zijn.

Samengevat kan er gezien het gebrekkige cijfermateriaal geen conclusie getrokken worden over de positie van de premiebedrijven binnen de chemische industrie.

Tabel 18. *Geplande en gerealiseerde arbeidsplaatsen per bedrijfstak, absoluut en in % van de geplande arbeidsplaatsen voor de vestigingen in 1973 tot en met 1978^a*

Bedrijfsklasse	arbeidsplaatsen		verschil	
	gepland	gerealiseerd	abs.	%
11/12/19 Delfst.	28	8	20	-/-71
20/21 Voeding	135	112	23	-/-17
22 Textiel	1180	1271	+91	+8
23 Kleding	—	—	—	—
25 Hout	555	555	—	—
26 Papier	30	9 ^b	21	-/-70
27 Graf. nijv.	40	24	16	-/-40
29 Chemie	165	158 ^c	7	-/-4
31 Rubber	1400	652	748	-/-53
32 Bouwm.	444	367 ^b	77	-/-17
33 Basis metaal ind. ^d	100	92	8	-/-8
34 Metaalprod.	1045	853	192	-/-18
35 Machine ind.	933	525	408	-/-44
36 Elektro techn. ind.	350	481	+131	+37
37 Transportmid.	7010	4091	2919	-/-42
38 Instr. Opt. ind.	200	74	126	-/-73
39 Overige	208	215,5	+7,5	+4
Totaal	13823	9487,5	4335,5	31

a) 1973 gebaseerd op cumulatieve gegevens.

b) Niet volledig omdat een bedrijf geen aparte opgave verstrekt per nevenvestiging.

c) Van een bedrijf geen opgave.

d) Relatief verschil geplande en gerealiseerde arbeidsplaatsen voor de totale metaalindustrie: 33%.

Bron: Bewerking van de voorlopige cijfers uit de werkgelegenheidsenquête.

Tabel 19. *Personeelsbestand van de vestigingen uit 1973 over de jaren 1976 t/m 1978 voor de bedrijfstakken textiel-, rubber- en kunststofverwerkende en de metaalproduktenindustrie*

Bedrijfsklasse	aantal ond.	personeelsbestand				aantal ex- tra uitbr.
		1973	1976	1977	1978	
Textielind.	8	1449	1494	1377,5	1118,5	5
Rubber- en kunst- stofverw. ind.	5	1852	1832	1533	1444	4
Metaalprod. ind.	11	1010	900	640	557	5

Van de textielindustrie is een bedrijf in 1978 gesloten.

Van de metaalproduktenindustrie zijn drie bedrijven gesloten, waarvan
 1 in 1976
 1 in 1977
 1 in 1978.

Bron: Bewerking van de voorlopige gegevens uit de werkgelegenheidsenquête.

Tabel 20. *Personeelsbestand van de vestigingen uit 1976 over de jaren 1977 en 1978 voor de bedrijfstakken textiel-, rubber- en kunststofverwerkende en de metaalproduktenindustrie*

Bedrijfsklasse	aantal ond.	personeelsbestand			aantal ex- tra uitbr.
		1976	1977	1978	
Textielind.	—	—	—	—	—
Rubber- en kunststofverw. industrie	1	22	71	?	1
Metaalprod. ind.	1	183	85	83	—

Bron: Bewerking van de voorlopige gegevens uit de werkgelegenheidsenquête.

Tabel 21. *Personeelsbestand van de vestigingen uit 1977 over 1978 voor de bedrijfsklassen textiel-, rubber- en kunststofverwerkende en de metaalproductenindustrie*

Bedrijfsklasse	aantal ond.	personeelsbestand		aantal extra uitbr.
		1977	1978	
Textielind.	1	28	26	—
Rubber- en kunst. ind.	1	19	19	—
Metaalprod. ind.	—	—	—	—

Bron: Bewerking van de voorlopige gegevens uit de werkgelegenheidsenquête.

Tabel 22. *Personeelsbestand van alle uitbreidingen (inclusief extra-uitbreidingen) van de bestaande uitbreidingen in 1973, over de jaren 1976, 1977 en 1978*

Bedrijfsklasse	aant. ond.	1973	personeelsbestand			aantal extra uitbr.
			1976	1977	1978	
Textiel	2	294	474	475	483,5	3
Chemie ^a	5	1376	1213	1241	1307	8
Bouwmat. ^b	6	2615	2439	2583,5	2311	6
Metaalprod. ind. ^c	11	1841	1764	1649,5	1535,5	10

a) Met D.S.M. 1973: 8575, 1976: 8945, 1977: 12784, 1978: 12792, met een extra-uitbreiding.

b) 1 failliet in 1976.

c) 1 failliet en 1 bedrijf weigert opgave in 1977 en 1978.

Bron: Bewerking van de voorlopige gegevens uit de werkgelegenheidsenquête.

Tabel 23. *Personeelsbestand van alle uitbreidingen (inclusief extra-uitbreidingen) van de nieuwe uitbreidingen in 1976, over de jaren 1977 en 1978*

Bedrijfsklasse	aant. ond.	personeelsbestand			aantal extra uitbr.
		1976	1977	1978	
Textiel ^a	4	580	458	373	2
Chemie	2	125	125	122,5	1
Bouwmat.	3	2119	1010	984	2
Metaalprod. ind.	6	400	458	437	2

a) 1 failliet in 1978.

Bron: Bewerking van de voorlopige gegevens uit de werkgelegenheidsenquête.

Tabel 24. *Personeelsbestand van alle uitbreidingen (inclusief extra-uitbreidingen) van de nieuwe uitbreidingen in 1977 en 1978*

Bedrijfsklasse	aant. ond.	personeelsbestand		aantal extra uitbr.
		1977	1978	
Textiel	1	114	69	—
Chemie	1	55	52	—
Bouwmat.	—	—	—	—
Metaalprod. ind.	—	—	—	—

Bron: Bewerking van de voorlopige gegevens uit de werkgelegenheidsenquête.

C. Rubber- en kunststofverwerkende industrie.

Deze sector kent een grote discrepantie tussen het aantal geplande en gerealiseerde arbeidsplaatsen, en een relatief gering aantal extra-uitbreidingen (30%). We weten dat deze bedrijfstak (tabel 15) bijna volledig bestaat uit gesubsidieerde arbeidsplaatsen. Uit de tabellen 25 t/m 30 blijkt dat deze bedrijfstak arbeidsplaatsen verliest vanaf 1976.

D. De bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie.

Na 1973 groeien de premiebedrijven binnen deze bedrijfstak weinig; 2/3 van de uitbreidingen zijn aangevraagd vóór 1973 en er zijn relatief weinig aanvra-

Tabel 25. In vestigingen en uitbreidingen (incl. extra-uitbreidingen) geplande arbeidsplaatsen, absoluut en in % van het totaal aantal arbeidsplaatsen naar bedrijfsklasse 1969-1978

Bedrijfsklasse	geplande arbeidsplaatsen in				totaal gepland
	vestigingen		uitbreidingen		
	abs.	%	abs.	%	
11/12/19 Delfst.	28	100	—	—	28
20/21 Voeding	135	22	484	78	619
22 Textiel	1180	57	893	43	2073
23 Kleding	—	—	100	100	100
25 Hout	555	75	180	25	735
26 Papier	30	9	310	91	340
27 Graf. nijv.	40	17	194	83	234
29 Chemische ind.	165	7	2078	93	2243
31 Rubber	1400	69	632	31	2032
32 Bouwmat.	444	19	1834	81	2278
33 Basis metaal ind.	100	56	77	44	177
34 Metaalprod. ind.	1045	48	1148	52	2193
35 Machine ind.	933	87	137	13	1070
36 Elektrotechn. ind.	350	55	288	45	638
37 Transportmid.	7010	96	262	4	7272
38 Instr. Opt. ind.	200	100	—	—	200
Totaal 33 t/m 38	9638	83	1912	17	11550
39 Overige	208	55	171	45	379
Totaal	13823	61	8788	39	22611

Bron: Bewerking voorlopige cijfers uit de werkgelegenheidsenquête.

gen voor extra-uitbreidingen. De relatief kleine discrepantie geplande-gerealiseerde arbeidsplaatsen zegt weinig doordat de meeste subsidies verkregen worden voor uitbreidingen van bestaande bedrijven. We weten dat de totale bedrijfstak arbeidsplaatsen verliest, terwijl de premiebedrijven pas na 1976 minder mensen werk bieden, met andere woorden de premiebedrijven nemen een betere positie in binnen de totale bedrijfstak.

E. De metaalindustrie.

Voor de metaalindustrie is het moeilijk conclusies te trekken ten aanzien van de positie van de premiebedrijven in de totale bedrijfstak door het onvolledige

cijfermateriaal. De discrepantie geplande-gerealiseerde arbeidsplaatsen kan grotendeels verklaard worden door de resultaten in de transportmiddelen-industrie. De sector als totaal kent weinig extra-uitbreidingen. Voor wat betreft de metaalproduktenindustrie blijkt dat zowel de premiebedrijven als niet-premiebedrijven na 1973 arbeidsplaatsen verliezen.

Vatten we nu de totale informatie samen over de positie van de premiebedrijven binnen de verschillende bedrijfstakken dan kunnen we voor de meeste bedrijfstakken concluderen dat het verlies aan arbeidsplaatsen zich eerder manifesteert in de niet-premiebedrijven; met andere woorden de premiebedrijven nemen aanvankelijk een sterkere positie in. Toch kunnen we hieruit niet concluderen dat de bedrijven die gesubsidieerd worden ook bij aanvraag een duidelijk betere positie innemen. Immers door de werking van de premie wordt hun positie juist tijdelijk versterkt.

De indicator verlies aan arbeidsplaatsen is wel een duidelijke aanwijzing dat de premiëring selectief werkt en met name bedrijven aantrekt, die slechts tijdelijk voor vervangende werkgelegenheid zorgen. Ook blijkt duidelijk dat door de maatregelen geen andere bedrijfstakken aangetrokken worden dan juist bedrijfstakken, die aansluiten op het bestaande industriepatroon. Dit wordt nog eens extra benadrukt door het grote aandeel van uitbreidingen van bestaande bedrijven in het totaal aantal geplande arbeidsplaatsen.

Om echter conclusies te trekken in hoeverre het beleid de eenzijdige op de mijnindustrie afgestemde structuur heeft doorbroken, zijn meerdere indicatoren nodig zoals:

- de bedrijfsgrootte (tabel 26 en 27)
- het verloop van de investeringen (tabel 28)¹⁴
- de arbeidsproduktiviteit (tabel 29)
- de loonsomquote (tabel 30).

Bij de bedrijfstakken, die geanalyseerd worden aan de hand van deze indicatoren, worden naast de bedrijfstakken met de meeste premiebedrijven ook de voedings- en genotmiddelenindustrie en kledingindustrie gevoegd, gezien hun belangrijk aandeel in de werkgelegenheid in het herstructureringsgebied.

Als we de gemiddelde bedrijfsgrootte in Zuid-Limburg vergelijken met die in Nederland dan blijken zowel de premiebedrijven als de totale bedrijfstak gemiddeld groter in Zuid-Limburg, terwijl de totale gemiddelde bedrijfsgrootte is achteruitgegaan door de sluiting van de mijnindustrie en teruggang bij de

¹⁴ Het C.B.S. verstrekt alleen investeringscijfers per bedrijfstak per provincie. Voor een deel wordt dit probleem opgeheven doordat de meeste bedrijven in Zuid-Limburg gevestigd zijn.

Tabel 26. *Gemiddelde bedrijfs grootte in de industrie in Zuid-Limburg en Nederland naar arbeidsplaatsen*

S.B.I. code	1960		1965		1970		1976		1977	
	Zuid-L. ^b	Ned.	Zuid-L.	Ned.	Zuid-L.	Ned.	Zuid-L.	Ned.	Zuid-L.	Ned.
1 Delfst.	2218		1961		675		64	100	48	103
20/21 Voed.	40		43		49		55	93	53	91
22 Textiel	105		100		104		110	119	103	109
23 Kleding	59		65		74		75	51	76	53
24 Leder	66		47		51		30	43	31	45
25 Hout	29		32		43		61	41	45	40
26 Papier	451		520		630		459	144	434	136
27 Graf. ind.	29		29		32		48	57	44	58
28/29/30 Chemie en synth.	553		573		658		738	251	773	260
31 Rubber	257		190		204		164	82	160	79
32 Aardew.	155		136		144		146	65	167	65
33 Basis met.	217		261		183		236	561	236	497
34 Met. prod.	60		61		60		71	61	69	57
35 Mach. ind.	40		50		65		64	80	63	76
36 Elektrotechn.	917		870		143		317	525	276	481
37 Transp.	37		35		387		450	153	448	146
38 Instr. en Opt. ind.	14		16		33		75	76	93	71
39. Overige	—		10		—		—	47	—	49
Gemiddeld ^a	236	94	203	90	154	92	141	98	137	96

a) Inclusief de openbare nutsbedrijven.

b) Zuid-Limburg volgens de indeling in Corop-regio's.

Bron: A.I.S.-C.B.S.-E.T.I.L. documentatie.

leder-, rubber- en kunststofverwerkende industrie en de electrotechnische industrie.

Stijging of daling van de gemiddelde bedrijfs grootte geeft echter op zich weinig informatie over de economische structuur zonder het in relatie te brengen met de overige indicatoren. We zullen de overige indicatoren samenvattend per bedrijfstak behandelen.

Tabel 27. *Gemiddelde bedrijfsgrootte van de vestigingen en uitbreidingen van 1973 tot 1977*

Bedrijfsklasse	Vestiging			Uitbreiding		
	1973	1976	1977	1973	1976	1977
Textiel	181	186	156	147	176	150
Chemie	—	—	—	275	191	178
Rubber	370	264	232	—	—	—
Bouwmat.	—	—	—	436	506	399
Metaalprod.	92	90	60	167	127	124

Bron: Bewerking van de voorlopige gegevens uit de werkgelegenheidsenquête.

Tabel 28. *Investerings in vaste activa in de industrie in de provincie Limburg (excl. delfstoffenuwinning en openbare nutsbedrijven) in 1968 t/m 1976 (mln.gld.)*

Jaar	Voeding	Textiel	Kleding	Hout- en meubel ind.	Papier	Graf. ind.
1968	24,0	3,5	6,1	4,8	13,2	7,4
1969	23,8	3,9	6,4	4,2	12,2	8,6
1970	25,8	14,1	7,0	15,5	14,9	13,8
1971	61,8	14,1	10,7	9,2	16,7	7,4
1973	39,5	15,3	9,4	7,7	46,1	12,2
1974	34,3	15,2	5,7	12,8	72,7	16,8
1975	30,9	22,3	3,5	6,9	25,3	19,9
1976		17,7	8,8	10,4	39,2	10,8

Jaar	Chemie en synthet.	Rubber en kunststof	Bouwmat.	Metaal	Overige industrie	Totale industrie
1968	74,7	10,0	77,4	52,7	0,6	274,2
1969	147,1	7,3	59,3	62,9	0,4	336,1
1970	269,9	10,3	58,7	97,6	0,5	528,1
1971	301,4	7,9	58,5	128,2	0,3	616,2
1973	111,3	17,0	56,4	196,8	0,3	458,2
1974	175,0	28,8	78,1	172,3	0,3	611,9
1975	257,1	43,5	37,1	205,1	0,1	642,8
1976		17,0	17,0	185,0	0,1	752,5

Bron: C.B.S.

Tabel 29. *Arbeidsproductiviteit gemeten door het regionaal produkt tegen factorkosten in gld. per manjaar over de jaren 1970, 1973 en 1974 in Corop-regio Zuid-Limburg*

<i>Bedrijfsklasse</i>	<i>1970</i>	<i>1973</i>	<i>1974</i>
1 Delfstoffen	45.9263	26.223	17.2248
20/21 Voeding	44.4126	21.4876	16.6421
22/23/24 Textiel, Kleding en Leder	90.3954	62.3655	55.817
25/26/27 Hout, Papier en Graf. ind.	65.661	32.9059	22.191
29/31 Chemie, Rubber	44.8059	17.5756	13.0654
32 Bouwm.	57.6759	26.1106	23.450
33 t/m 39 Metaal	37.6505	28.2312	25.378

Bron: Regionaal Economische Jaarcijfers.

Tabel 30. *Procentueel aandeel van de lonen en sociale lasten in mln. gulden van het bruto regionale produkt tegen factorkosten*

<i>Bedrijfsklasse</i>	<i>1970</i>	<i>1973</i>	<i>1974</i>
1 Delfstoffen	79,1	90,7	73,6
20/21 Voeding	63,6	48,7	48,5
22/23/24 Textiel, Kleding, Leder	91,2	88,4	92,5
25/26/27 Hout, Papier en Graf. ind.	74,5	79,3	64,1
29/31 Chemie, Rubber	75,8	60,6	41,8
32 Bouwm.	61,0	63,6	64,7
33 t/m 39 Metaal	63,7	74,5	79,1

Bron: Regionaal Economische Jaarcijfers, per Corop-regio.

A. De chemische industrie.

We zien een grote stijging in de investeringen, een daling van de loonsomquote en een stijging van de arbeidsproductiviteit. We weten dat deze bedrijfstak over de totale periode een groei van het aantal arbeidsplaatsen kent, waardoor

ze in 1976 een van de belangrijkste werkgevers is geworden in het herstructureringsgebied.

Samenvattend komt de chemische sector naar voren als een bedrijfstak met een goede winstpositie. Toch blijkt deze sector ook getroffen te worden door afzetproblemen als gevolg van overproductie in de chemische basisindustrie. Dit leidt tot dalende investeringen; bijna uitsluitend nog vervangingsinvesteringen en een verlies van 2000 arbeidsplaatsen in vijf jaar, wat gerealiseerd zal worden door natuurlijk verloop.¹⁵ Volgens het L.I.O.F. betekent het verlies van 2000 arbeidsplaatsen nog eens het gevaar van 1000 à 1500 arbeidsplaatsen in de metaalindustrie in de Westelijke Mijnstreek, doordat deze bedrijven voor een deel afhankelijk zijn van toelieferingen aan D.S.M.¹⁶

B. De metaalindustrie.

De metaalindustrie, hoewel moeilijk te interpreteren doordat zij uit verschillende bedrijfstakken is samengesteld, kent een gemiddelde arbeidsproductiviteit maar een hoge loonsomquote. De hoge loonsomquote, de gemiddeld kleinere bedrijfsomvang in vergelijking tot Nederland, het verlies aan arbeidsplaatsen vanaf 1973 en het wisselende investeringspatroon vormen aanwijzingen voor een slechte winstpositie van de metaalindustrie. Dit blijkt ook uit het saneringsproces waarin de metaalindustrie zich bevindt na 1974 (metaalproductenindustrie vanaf 1969) en dat begeleid wordt door het L.I.O.F. Doordat de metaalindustrie de belangrijkste werkgever is, probeert de overheid ook door steun aan individuele bedrijven werkgelegenheid te behouden.^{9, 17 en 18}

C. De voedings- en genotmiddelenindustrie.

De investeringen in deze bedrijfstak zijn vrij stabiel. Het is een bedrijfstak die weinig geconfronteerd wordt met fluctuaties in de vraag en met internationale concurrentie. De bedrijfstak verliest tot 1974 arbeidsplaatsen, waarna het werkgelegenheidsniveau zich stabiliseert. Gezien de hoge arbeidsproductiviteit en lage loonsomquote en het stabiele werkgelegenheidsniveau vanaf 1974 heeft deze bedrijfstak een goede winstpositie. Dit laatste met de duidelijk kleinere gemiddelde bedrijfsomvang in Zuid-Limburg in vergelijking tot Nederland zou een aanduiding kunnen zijn dat het hier gaat om relatief kleine gespecialiseerde bedrijven.

¹⁵ Volkskrant, 7-10-1978, 'Bezuiniging D.S.M. kost 2000 banen'.

¹⁶ Volkskrant, 20-8-1978, 'D.S.M. bedreigt werkgelegenheid in de Mijnstreek'.

¹⁷ Volkskrant, 8-11-1978, 'Ontslag dreigt voor 87 man bij Laura Motoren'.

¹⁸ Volkskrant, 10-10-1978, 'Opstelling minister dupeert Limburg'.

D. De bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie.

Deze bedrijfstak kent een gemiddelde arbeidsproductiviteit en loonsomquote. De bedrijven zijn gemiddeld beduidend groter dan in Nederland. Gezien de groei van de bedrijfsgrootte in Zuid-Limburg en het verlies aan arbeidsplaatsen vanaf 1974 betekent dit dat de 'kleinere' bedrijven verdwijnen of fuseren. Het wisselende investeringsverloop wordt, naast het feit dat de bouwmaterialenindustrie afhankelijk is van de sterk wisselende vraag in de bouwsector, beïnvloed door het saneringsproces in de aardewerkindustrie. De aardewerkindustrie kampt met afzetproblemen na 1974 onder invloed van buitenlandse concurrentie. De glasindustrie daarentegen kent een stabiel werkgelegenheidsniveau.

E. De kleding- en textielindustrie.

Deze bedrijfstakken kennen ondanks de stijging na 1970 van de arbeidsproductiviteit een relatief lage arbeidsproductiviteit en een hoge loonsomquote. Als we ons beperken tot de kledingindustrie, is duidelijk dat zich, gezien de groei van de bedrijfsgrootte na 1965 en het verlies aan arbeidsplaatsen na 1969, hier al voor 1973 een sanering heeft voorgedaan. Toch is het een bedrijfstak, zoals ook in het begin van het hoofdstuk gesteld, met een beperkte toekomst in Nederland door de hoge lonen, de sterke internationale concurrentie en het feit dat deze bedrijfstak haar productieproces maar in beperkte mate kan mechaniseren. Hierdoor is deze bedrijfstak in feite aangewezen op ofwel verplaatsing naar lage lonen landen (enkel de productieafdeling of het hele bedrijf), dan wel specialiseren op de vervaardiging van 'marktgevoelige kleding' in Nederland.

Bovenstaande typering geldt ook, maar minder duidelijk, voor de textielindustrie, doordat deze bedrijfstak meer mogelijkheden heeft om de arbeidsproductiviteit te verhogen. De investeringen zijn ook hoger dan die in de kledingindustrie, en het arbeidsplaatsenverlies is beperkter en zet veel later in.

F. De rubber- en kunststofverwerkende industrie.

Van deze bedrijfstak zijn weinig aparte gegevens bekend over de werkgelegenheid, arbeidsproductiviteit en loonsomquote. De bedrijfsgrootte is tot 1976 aanzienlijk gedaald. We weten uit het begin van dit hoofdstuk dat vooral bedrijven die geen premies hebben ontvangen hun personeelsbestand hebben verminderd.

De investeringen zijn wisselend en uit de jaarverslagen van het D.B.A. blijkt, dat de kunststofverwerkende industrie na 1976 opnieuw haar afzetproblemen probeert op te lossen door arbeidsproductiviteitsverhogende maatregelen.

Vatten we de totale informatie uit deze analyse van de bedrijfstakstructuur in Zuid-Limburg samen dan kunnen we concluderen, dat de totale bedrijfstakstructuur te maken heeft of heeft gehad met afzetproblemen. De bedrijven proberen dit op te lossen door verhoging van de arbeidsproductiviteit, waardoor de loonkosten lager worden en de produkten goedkoper. De bedrijven, die deze investeringen niet op kunnen brengen, verdwijnen of fuseren met andere bedrijven. Beide ontwikkelingen hebben een verlies aan arbeidsplaatsen tot gevolg. Toch kunnen we ten aanzien van deze ontwikkelingen twee soorten bedrijfstakken onderscheiden:

1. Bedrijfstakken met een zwakke winstpositie door een lage arbeidsproductiviteit en hoge loonsomquote. Zij zijn aan een sterke internationale concurrentie onderhevig en door hun aard van produktiewijze nauwelijks in staat hun winstpositie te verbeteren door verdere mechanisatie, zoals de kleding- en textielindustrie. Deze bedrijfstakken zullen zich daarom in de toekomst steeds meer verplaatsen naar lage lonen landen, eventueel gesplitst in productie en hoofdkantoor, of zich toe moeten leggen op zeer gespecialiseerde produkten.
2. Bedrijfstakken met een zwakke winstpositie door een gemiddelde arbeidsproductiviteit en een gemiddelde of hoge loonsomquote, zoals de metaal-, bouwmaterialen-, aardewerk-, glas-, hout-, papier- en meubelindustrie en die in staat zijn hun winstpositie te verbeteren door verhoging van de arbeidsproductiviteit.

De chemische industrie is hierop een uitzondering doordat een hoge arbeidsproductiviteit bij haar gepaard gaat met een lage loonsomquote. Toch probeert deze sector in de toekomst ook de huidige afzetproblemen op te vangen door het uitstoten van arbeidsplaatsen.

Brengen we nu deze typering van de bedrijfstakstructuur in het herstructureeringsgebied in relatie met de doelstelling van het beleid de eenzijdig door de mijnindustrie gedomineerde structuur te doorbreken, dan kunnen we de volgende conclusies trekken:

A. De eenzijdig door de mijnindustrie gedomineerde structuur heeft plaats gemaakt voor een door de chemische industrie gedomineerde eenzijdige structuur.

B. De bedrijfstakken zijn, behoudens het door de aard van het chemische productieproces relatief kleine aantal toe- of afleveringsbedrijven van de chemische industrie (delen van de metaal- en de rubber- en kunststofverwerkende industrie), min of meer op zichzelf staande bedrijfstakken, dat wil zeggen bedrijven die niet vanuit het productieproces elkaars aanwezigheid veronderstellen en dus niet via productie- en technologische relaties met elkaar verbonden zijn. Voorbeelden van deze bedrijfstakken zijn: papier-, aardewerk-, kleding- en textielindustrie. Van deze bedrijven gaat dan ook geen aantrekkingskracht

uit voor verdere bedrijfsvestigingen.

C. Ook het stimuleringsbeleid bracht en kan geen verandering brengen in de economische structuur. De aantrekkelijkheid van het herstructureringsgebied wordt immers met name gevormd door de aanwezigheid van arbeidskrachten, verdere vestigingsplaatsvoordelen ontbreken nagenoeg. Doordat het beleid alleen met indirecte middelen (financiële subsidies) werkt, hebben de plaatselijke vestigingsplaatsvoordelen een selectieve werking op de vestiging van bedrijven. Het zijn dan ook bedrijven die zich vanuit hun produktiewijze overal kunnen vestigen waar een ruime arbeidsmarkt voorhanden is en bedrijven, die door vestiging c.q. uitbreiding hun winstpositie tijdelijk verbeterd zien.

D. Het gevolg van de combinatie vestigingsklimaat-indirect beleid is dat het herstructureringsgebied getypeerd wordt door een bedrijfstakstructuur, met uitzondering van de chemische industrie, van los van elkaar staande bedrijven met een relatief zwakke winstpositie, wat in het verleden heeft geleid en in de toekomst zal leiden tot een verlies aan arbeidsplaatsen. Bovendien bedrijven die grotendeels niet gebonden zijn aan een vestiging in het herstructureringsgebied en die zich dus ook gemakkelijk weer kunnen verplaatsen.

Hoofdstuk 3. Mogelijkheden en beperkingen van het herstructureringsgebied

We hebben in het vorige hoofdstuk gezien dat de overheid met haar instrumentarium er niet in geslaagd is om voldoende werkgelegenheid te scheppen, noch om een veelzijdig samenhangende produktiestructuur te ontwikkelen na de mijnsluiting. Dit werd verklaard vanuit het vestigingsklimaat en vanuit de werking van het beleid in relatie tot het vestigingsklimaat. In dit hoofdstuk wordt aan de orde gesteld waarom de overheid niet in staat is te stimuleren dat juist die werkgelegenheid zich verplaatst naar het herstructureringsgebied op basis waarvan zich een veelzijdige produktiestructuur kan ontwikkelen met een zichzelf versterkende groei. Om dit te verklaren zullen we de spreiding van de werkgelegenheid in een breder ruimtelijk kader plaatsen, en vervolgens de positie van de overheid binnen dit spreidingsproces toelichten.

Lambooy en Huizinga schetsen in hun artikel 'Het nieuwe Westen des lands,¹⁹' dat de Randstad zich uitgebreid heeft tot en met het gebied Zwolle, de Veluwe, Arnhem/Nijmegen, West- en Noord-Brabant en de Zuid-Hollandse eilanden, door de verplaatsing van bedrijven en diensten over korte afstand. Het oude westen kent een grote daling van de werkgelegenheid in de industrie en een kleine toename van de werkgelegenheid in de tertiaire sector.

¹⁹ J. G. Lambooy, J. H. Huizinga, Het nieuwe Westen des lands. In: Intermediair, nr. 10 en 12, 12-25 maart 1977.

De werkgelegenheid die zich handhaaft, blijkt echter wel de werkgelegenheid die geconcentreerd is in de groei-industrieën, en bij de diensten de werkgelegenheid geconcentreerd in de beslissende functies.

Het aangroegebied manifesteert zich door een toenemend aandeel in de bevolking en inkomen van het totale Nieuwe Westen, een minder duidelijke afname van de werkgelegenheid in de secundaire sector en een grotere toename van de werkgelegenheid in de tertiaire sector in vergelijking tot overig Nederland. Er blijkt, op basis van verplaatsing van bedrijven en diensten over korte afstand en ondanks het stimuleringsbeleid en de spreiding van rijksdiensten, een tweedeling in Nederland te ontstaan met aan de ene kant het Nieuwe Westen, waar de werkgelegenheid zich steeds meer concentreert en aan de andere kant overig Nederland, voor een deel bestaande uit stimulerings- en herstructureringsgebieden.

Wat deze laatste gebieden na de jaren zestig gemeenschappelijk krijgen is dat ze, door de concentratie van de werkgelegenheid in het westen in een steeds duidelijkere perifere positie komen t.o.v. het westen, en steeds meer in hun economische ontwikkeling bepaald worden door het concentratieproces in het westen. De verklaring hiervoor wordt duidelijk wanneer het concentratieproces van de werkgelegenheid in het westen in relatie gebracht wordt met hetzelfde proces in het herstructureringsgebied.

Het concentratieproces van de werkgelegenheid in het westen is enerzijds te verklaren vanuit de daar aanwezige vestigingsplaatsfactoren, zoals de aanwezige bevolking (consumenten en arbeidskrachten), zeehavenindustrie en dienstensector, ontwikkelde infrastructurale voorzieningen, en anderzijds door de ontwikkeling van de produktiewijze zelf, die leidt tot een steeds verder concentratie van bedrijven en diensten.

Deze ontwikkeling van de produktiewijze verloopt via rationalisatie en specialisatie. Hierdoor ontstaat een afhankelijkheid van andere bedrijven en diensten, zowel door productie- als technologische relaties, en worden op basis van de zich steeds verder specialiserende produktiewijze weer nieuwe bedrijven en diensten aangetrokken.

De agglomeratievoordelen, die voor een gedeelte op basis van de ontwikkelingen in het verleden al aanwezig waren, zoals de beschikking over allerlei installaties en onderdelen, direct betrekken van halffabrikaten, afzet in andere bedrijven, gebruik van overheids- en particuliere diensten en een gevarieerd aanbod van arbeidskrachten, versterken zich als gevolg van het concentratieproces en worden een belangrijke factor in het voortbestaan van de concentratie.

De groei van het westen verloopt, zoals ook naar voren komt in het artikel van Lambooy en Huizinga, naast het aantrekken van werkgelegenheid ook door

uitstoot en verplaatsing van bedrijven en diensten, die niet meer of minder winstgevend worden in het centrum door de hogere kosten als gevolg van congestieverschijnselen (overagglomeratie). De congestieverschijnselen zoals ruimtegebrek voor uitbreiding, moeilijke bereikbaarheid, milieudruk, hoge huren en hoge lonen, ontstaan juist als gevolg van de concentratie van bedrijven en diensten. De bedrijven en diensten die gebonden zijn aan de voordelen van het stedelijk klimaat, verplaatsen zich over korte afstand, vaak in de vorm van opsplitsingen (uitvoerende functies). Het gevolg is een uitbreiding van het westen met daarbinnen een zekere hiërarchie van agglomeratievoordelen en functies.

Naast de verplaatsing over korte afstand heeft de groei in het westen ook een uitstoot van bedrijven tot gevolg over grote afstand. Hierbij gaat het om bedrijven die niet direct gebonden zijn aan een stedelijk klimaat en door de kosten van de congestieverschijnselen zich niet meer in het centrum kunnen handhaven en zich verplaatsen, aangetrokken door de subsidies, naar de stimulerings- en herstructureringsgebieden. Bij voorbeeld sterk milieuvervuilende bedrijven verplaatsen zich naar de omgeving van Vlissingen en Delfzijl; bedrijven die door een arbeidsintensieve produktiewijze de hoge arbeidskosten in het centrum niet meer op kunnen brengen, verplaatsen zich naar gebieden met een ruime arbeidsmarkt, b.v. het herstructureringsgebied.

Bekijken we nu het concentratieproces van de werkgelegenheid in het herstructureringsgebied, dan blijkt dat zich hier vanuit het verleden op basis van de aanwezigheid van kolen een concentratie van bedrijven en bevolking gevormd heeft. Maar in tegenstelling tot het westen bleef en blijft het een eenzijdige, door één bedrijfstak gedomineerde structuur, met daarnaast een aantal relatief los van elkaar staande bedrijven. Er heeft zich dus geen produktiestructuur gevormd, zoals in het westen, van bedrijven die door produktie- en technologische relaties op elkaar afgestemd zijn. Dit is te meer van belang doordat de produktiewijze zich juist ontwikkelt via specialisatie en rationalisatie. Een toenemende vervlechting tussen bedrijven onderling, tussen bedrijven en diensten en een gevarieerd arbeidsaanbod is zowel voorwaarde als resultaat van deze ontwikkeling van de produktiewijze. Doordat een dergelijke economische structuur niet tot ontwikkeling kon komen in het herstructureringsgebied, kan er zich ook geen zichzelf versterkende, blijvende concentratie van werkgelegenheid vormen. Het herstructureringsgebied krijgt met een stijging van de werkloosheid te maken, zodra belangrijke bedrijfstakken moeten sluiten of saneren, en is daarnaast afhankelijk van bedrijven die zich verplaatsen uit andere concentratiegebieden. In de jaren zeventig zijn deze concentratiegebieden steeds meer aaneen gegroeid: het Nieuwe Westen.

De verklaring voor beide vormen van concentratie van werkgelegenheid in

het westen en het herstructureringsgebied moeten we zoeken in eenzelfde proces van continue reorganisatie van de ruimte als gevolg van de ontwikkeling van de produktiewijze en als gevolg van het disfunctioneren van de agglomeratie in de vorm van congestieverschijnselen. Deze continue reorganisatie van de ruimte gebeurt op twee manieren:

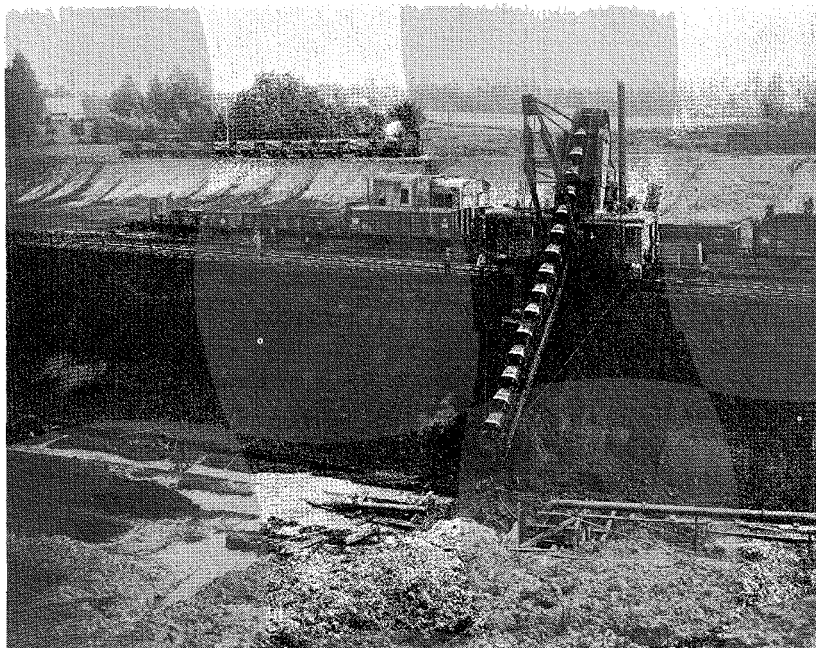
- via een verschuiving van de zwaartepunten in de produktiewijze doordat het ene gebied stagneert in zijn ontwikkeling en de groei van de produktiewijze zich concentreert in een ander gebied;
- via een herstructurering van bestaande stedelijke gebieden in de vorm van een ruimtelijke scheiding van functies. Dit zien we zowel op grote schaal, b.v. het ontstaan van het Nieuwe Westen door een hiërarchie van functies, de uitvoerende functies in de randgebieden en de beslissende functies in de vier grote steden, als op kleine schaal binnen delen van een stedelijke agglomeratie, b.v. ontmenging van wonen en werken in de vorm van suburbaan wonen, bedrijven aan de rand van de stedelijke agglomeratie en diensten en winkels in de binnenstad.

Beide herstructureringsprocessen vinden hun achtergrond in de kosten, die gepaard gaan met de congestieverschijnselen als gevolg van het concentratieproces. Een wezenlijk kenmerk in dit verband is de selectieve uitstoot van bedrijven en diensten zowel over korte als lange afstand. Tussen deze selectieve spreiding van werkgelegenheid en verschuiving van zwaartepunten in de produktiewijze vindt een wisselwerking plaats; beide zijn onderdelen van een continu geheel. Vertalen we dit naar het herstructureringsgebied dan wordt de groei van de werkgelegenheid in dit gebied, door de verschuiving van het zwaartepunt van de groei van de produktiewijze naar het Nieuwe Westen, hier steeds meer een afgeleide van. Ofwel als bedrijven zich uit het Nieuwe Westen (voor de jaren zeventig meerdere concentratiegebieden) verplaatsen naar het herstructureringsgebied (na 1969 in afnemende mate), gebeurt dit in de vorm van een selectieve verplaatsing van bedrijven d.w.z. bedrijven, die de hogere kosten als gevolg van de congestieverschijnselen niet meer op kunnen brengen (zwakke winstpositie), niet gebonden zijn aan een lokatie in het concentratiegebied (maken dus niet wezenlijk deel uit van de groei van de produktiewijze) en worden aangetrokken door de ruime arbeidsmarkt in het herstructureringsgebied (arbeidsintensieve produktiewijze). Dit betekent een versterking van de vanuit het verleden gevormde economische structuur van in produktiewijze los van elkaar staande arbeidsintensieve bedrijven.

Plaatsen we het stimuleringsbeleid (I.P.R., S.I.R., W.I.R.) in dit verplaatsingsproces, dan kunnen we niet anders concluderen dan dat het beleid de selectieve spreiding van de werkgelegenheid versterkt. Immers het wordt via subsidies of aftrek van premies voor de bedrijven, die in de toekomst gedwon-

gen worden zich te verplaatsen, aantrekkelijk gemaakt om eerder te vertrekken. Sturend is het beleid slechts door alleen in bepaalde delen van het land het stimuleringsbeleid van toepassing te verklaren.

Als we kijken naar het effect van de veranderingen in het stimuleringsbeleid, dan blijkt dat door het stellen van steeds lagere voorwaarden het voor steeds meer bedrijven (o.a. kleinere) aantrekkelijk gemaakt wordt om zich in het herstructureringsgebied te vestigen. Maar het betekent niet dat er andere bedrijven gebruik van zullen maken dan de bedrijven die deel uitmaken van het selectieve verplaatsingsproces. Eerder omgekeerd; steeds zwakkere bedrijven kunnen zich nog via de subsidies handhaven. Toch scheidt de overheid in haar nota's duidelijke verwachtingen bij de bevolking in het herstructureringsgebied. Deze tegenstrijdigheid is een gevolg van de bemiddelende functie die de overheid heeft in onze samenleving tussen aan de ene kant de belangen van de ondernemers en aan de andere kant die van de werknemers. De overheid is zich de tegenstrijdigheid tussen doel en werking van het beleid bewust, gezien de opmerking in de herstructureringsnota dat het slagen van haar beleid, uitzonderd de spreiding van rijksdiensten, afhankelijk is van de mate waarop het particulier initiatief hierop zal inhaken. Dat dit een selectief inhaken betreft, wordt echter door de overheid consequent versluierd door net als bij de evaluatie van de resultaten in de nota's (negeren van het verdringingsproces op de arbeidsmarkt als gevolg van de plaatsing van ex-mijnwerkers, negeren negatieve resultaten met betrekking tot D.A.F. en spreiding van rijksdiensten in de tweede nota, negeren kwalitatieve discrepanties op de arbeidsmarkt bij het bepalen van het toekomstig beleid) de ontwikkelingen in de werkgelegenheid in Zuid-Limburg te vereenvoudigen door ze geïsoleerd te beschouwen, los van het proces van concentratie van de groei van de produktiewijze in het westen.

INVENTARIS VAN HET ARCHIEF VAN DE N.V. MAATSCHAPPIJ
CARISBORG, VOORHEEN DE N.V. MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOI-
TATIE VAN BRUINKOLENVELDEN CARISBORG TE ROTTERDAM

1917-1968

W. A. A. MES

INHOUDSOPGAVE

	blz.
INLEIDING	80
Geschiedenis Carisborg	81
Archief	85
Literatuur	86
INVENTARIS	87
I. ORGANISATIE.	87
II. VERGADERING VAN AANDEELHOUDERS, RAAD VAN COMMISSARISSEN, DIREKTIE.	88
A. Vergaderingen	88
B. Verslagen	88
C. Financiering	89
D. Briefwisseling	90
III. PERSONEEL EN ADMINISTRATIE.	91
A. Personeel	91
B. Kostenberekening en dividenduitkering	92
C. Financiële administratie	93
IV. EIGENDOMMEN EN PRODUKTIEMIDDELEN.	94
A. Gebouwen en materialen	94
B. Grondtransacties	97
1. <i>Gemeente Heerlen</i>	97
2. <i>Gemeente Kerkrade</i>	101
V. CONCESSIONS, EXPLOITATIE EN ONDERZOEK.	105
A. Concessies	105
B. Ontginning, wegen, spoorlijnen en watervoorziening	107
1. <i>Concessie Carisborg, Heerlen</i>	107
2. <i>Concessie Anna, Kerkrade</i>	108
C. Onderzoek naar en van bruinkool en productie	109

VI. INKOOP/VERKOOP, FABRIKAGE.	110
VII. HERZOGENRATHER BRAUNKOHLLENWERK GmbH, GROEVE MARIA THERESIA.	112
VIII. DOKUMENTATIE OVER CARISBORG EN BRUINKOOL.	114

INLEIDING

Bruinkool is een donkerbruine, brandbare delfstof, voornamelijk gebruikt voor stookdoeleinden en het vervaardigen van briketten. In vergelijking met steenkool is het een minderwaardige brandstof. In Zuid-Limburg is de grondstof aardachtig van soort; zij wordt gevormd door planten- en bomenresten en is ontstaan in het tertiair.

De winning vindt vooral plaats via dagbouw, waarbij met grote graafmachines de deklogen worden afgegraven en de bruinkool wordt gedolven. Door het hoge gehalte aan teerachtige stoffen (bitumen) leent de bruinkool zich tot samenpersing in vaste briketvorm. Het hoge watergehalte van 50 tot 60% dient hiervoor via speciale drooginrichtingen teruggebracht te worden tot ca 15%.

Als brandstof werd het vooral toegepast in de industrie - waarvoor speciale stookinrichtingen benodigd waren -, bij de verwarming van bakkersovens en bij huisbrand. Rond de eeuwwisseling kreeg de bruinkool in Zuid-Limburg de aandacht en werden verschillende concessies aangevraagd. De kolenschaarste tijdens de eerste wereldoorlog, veroorzaakt door de verminderde invoer, heeft de feitelijke exploitatie in die tijd op gang gebracht.

In Limburg hebben vooral twee grotere maatschappijen bruinkool gedolven, namelijk de 'N.V. Bergerode, Maatschappij tot Exploitatie van Mineralen' te Brunssum en de 'N.V. Maatschappij tot Exploitatie van Bruinkolenvelden Carisborg' te Rotterdam. Bergerode bezat de concessies van de mijnvelden Carisborg II, ook wel Heerlerheide genoemd, Brunahilde I en II en Energie. Carisborg begon met het mijnveld Carisborg I, later uitgebreid met Carisborg III in de gemeente Heerlen en naderhand met het mijnveld Anna in de gemeente Kerkrade, in 1943 van de Staat der Nederlanden overgenomen. Nadat dit mijnveld in 1960 min of meer uitgeput was, voorzag de onderneming zich van bruinkool uit de groeve Maria Theresia te Herzogenrath (Duitse Bondsrepubliek). De concessie Paul in de gemeente Ubach over Worms, in 1959 verkregen, kwam niet in exploitatie.

Behalve de activiteiten van Bergerode en Carisborg werd door andere ondernemingen nog bruinkool van enige omvang gedolven uit de velden Graetheide te Sittard en Leemhorst te Tegelen gedurende 1918-1920 en uit het veld Herman te Eyselshoven gedurende 1919-1923.

Bergerode beëindigde haar produktiewerkzaamheden, wat bruinkool betreft, in september 1924. Door de kolenschaarste in de jaren 1940-1945 werden enkele sinds lange tijd stilgelegde mijnen weer voor korte tijd in gebruik genomen. Het is alleen de onderneming Carisborg geweest, die zich over de jaren 1917 tot en met 1968 onafgebroken met de winning en verwerking van bruinkool heeft bezig gehouden. Zowel van Bergerode als van Carisborg worden de archieven door het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg bewaard.

Geschiedenis Carisborg

Volgens diverse aantekeningen (zie inv. nr. 430) is de aanwezigheid van bruinkool in de omgeving van Heerlen bij toeval ontdekt door J. A. Sijstermans, toen deze in 1893 op het landgoed Carisborg naar water aan het boren was. De op 31 januari 1899 onder de benaming Carisborg aangevraagde concessie in de gemeente Heerlen, ca 120 ha groot, werd pas in 1906 bij Koninklijk Besluit van 17 november, nr. 29 (zie inv. nr. 297) toegekend. Aanvragers waren de heren graaf A. d'Ansembourg, J. A. Sijstermans en dr E. Wintgens. De exploitatie kwam echter niet van de grond, vooral door de nog geringe kennis, gebrek aan financiën en het algemeen gebruik van steenkool als brandstof. Het verstrijken van de uitsteltermijn in 1916 en de aanmaning met de exploitatie te beginnen, waren - naast de steenkoolschaarste tijdens de oorlogsjaren - aanleiding de plannen te hervatten en voorbereidingsmaatregelen te treffen.

Dank zij de financiële interesse van de in Rotterdam gevestigde N.V. Furness' Scheepvaart- en Agentuur Maatschappij werd in 1917 de N.V. tot Exploitatie van Bruinkolenvelden 'Carisborg' opgericht. Tot de handelsactiviteiten van de N.V. Furness behoorde de import van Engelse en Amerikaanse kolen. Deze stagneerde aanzienlijk tijdens de eerste wereldoorlog.

In 1915 werden door Furness gekocht de 'Steenkolenhandelsmaatschappij voorheen Jan Veldhuizen Wzn' en de 'N.V. Steenkolenhandel Holland', beide te Amsterdam. Samen met de vroegere afdeling kolenimport werden zij gedrieën omgevormd tot een nieuwe maatschappij, de N.V. Furness' Kolen Maatschappij, gevestigd te Rotterdam. De vroegere directeur van de 'Steenkolenhandelsmaatschappij voorheen Jan Veldhuizen Wzn', A. Boichel, werd directeur van het filiaal in Amsterdam van deze nieuwe maatschappij. Vooral door zijn relaties en interesse raakte Furness betrokken bij de deelneming in de exploitatieplannen rond de bruinkool. Bij de oprichting van de maatschappij 'Carisborg', als een dochteronderneming van de N.V. Furness' Kolen Maatschappij, werd Boichel de eerste directeur.

Dank zij onderzoekingen en adviezen van ingenieur dr P. Wintgens te Heerlen kon in de periode mei/augustus 1917 met een proefbedrijf worden gewerkt, waarna tot definitieve exploitatie werd besloten. In een onderhandse akte van 15 november 1917 werd het recht tot ontginning door de concessionarissen aan Carisborg overgedragen. De maatschappij Carisborg was gevestigd te Rotterdam en startte met een maatschappelijk kapitaal van een miljoen gulden. Het geplaatste aandelenkapitaal bedroeg f 250.000,—: 100 gewone aandelen à f 1.000,— stonden op naam van N.V. Furness' Kolen Maatschappij, 150 preferente aandelen à f 1.000,— op naam van P. C. Jongeneel, A. Boichel en M. Jongeneel. In januari 1920 werden alle aandelen, op een enkele uitzondering na, op naam van Furness' Scheepvaart- en Agentuur Maatschappij te Rotterdam overgeschreven. Tot directeur van het bedrijf werd de eerder genoemde A. Boichel aangesteld, terzijde gestaan door P. Wintgens als bedrijfsingenieur en G. van de Hoeven als bedrijfsleider. In 1920 wordt nog in de verslagen melding gemaakt van B.W.M. Ottevanger als (mede)directeur. Van een der concessionarissen werd het landhuis Passarts-Nieuwenhagen te Heerlen in huur verkregen en gedeeltelijk als kantoor en woning ingericht.

De produktie kwam aanvankelijk slecht op gang, vooral door gebrek aan materiaal. Door een kontrakt met de Amsterdamsche Ballast Maatschappij (ABM), die beschikte over een grote hoeveelheid apparatuur, zoals excavateurs, lokomotieven e.d., breidde het bedrijf zich na 1918 aanzienlijk uit. Met de direktie der Staatsmijnen werden regelingen getroffen voor het vervoer van ruwe bruinkool. Het jaarverslag van de bedrijfsingenieur over 1917-1918 vermeldt een totaal van 32 beambten en 574 arbeiders, waarvan er resp. 14 en 520 in dienst waren van de ABM. In 1919 verminderde het personeelsbestand tot 24 beambten en 192 arbeiders, waarvan er 11 en 158 van de ABM afkomstig waren. De sterk verminderde vraag naar bruinkool was hiervan de oorzaak. In 1924 werd de relatie met de ABM beëindigd. Sindsdien werden de graaf- en grondwerkzaamheden volledig in eigen beheer uitgevoerd.

In deze jaren was de invoer van steenkool weer sterk toegenomen en ontstonden er grote afzetproblemen voor ruwe bruinkool als brandstof. De direktie besloot de ruwe bruinkool te veredelen en daarom tot briketteren over te gaan, waarvoor in 1922 met de bouw van een briketfabriek te Treebeek werd begonnen; in september van het jaar daarop werden de eerste briketten geperst. Na een proefperiode van vier maanden bedroeg de produktie in 1924 ruim 57.000 ton. Zij zou zich tot 1928 in stijgende lijn ontwikkelen. Door verschillende factoren, zoals concurrentie uit het buitenland, contingentering e.d. ontstonden in de volgende jaren afzetmoeilijkheden, zodat tot inkrimping

van personeel en produktie werd besloten.

De verkoop, tot dan toe verricht door het Deutsche Bruinkolen Syndicaat via de Bruinkolen- en Bruinkolenbrikettenhandel te Amsterdam, het Verkoopkantoor van de Staatsmijnen en de Fa. Hartevelde Hoos en Heyermans, werd meer en meer gedecentraliseerd. Vooral het gebruik van briketten in bakkersovens werd gepropageerd. Het aantal arbeiders was in deze periode tot beneden de 100 gedaald en de produktie lag rond de 40.000 ton briketten. Na verdere dalingen tot in 1934 vertoonde de produktie in 1935 weer een stijgende lijn, een beeld dat zich toen alleen nog maar in positieve zin ontwikkelde, ook door de oorlogsjaren heen, met een bestand van ca 200 arbeiders in 1944. De produktie in de laatste oorlogsjaren was beduidend minder. De heer A. Boichel is tot 31 december 1945 directeur gebleven. Hij werd per 1 januari 1946 door de procuratiehouders P. Wintgens en J. W. Peperkamp opgevolgd. De laatste zou directeur blijven tot de sluiting van het bedrijf in 1968. Na de bevrijding van Nederland schommelde de produktie tot het einde der vijftiger jaren tussen de 60.000 en 85.000 ton briketten. Het aantal arbeiders varieerde van ongeveer 250 in 1947 tot 180 in 1958.

Bij de start van het bedrijf in 1917 werd de bruinkool gegraven uit een terrein in de gemeente Heerlen, Carisborg I genaamd, nabij de hoeve Carisborg. Tot in de jaren dertig werden regelmatig concessie-uitbreidingen aangevraagd, de laatste onder de benaming Carisborg III, rond 16 ha, in 1939. (De benaming Carisborg II oftewel Heerlerheide was een concessie van de onderneming Bergerode.) Geleidelijk aan geraakten de groeven uitgeput. In de oorlogsjaren (tweede wereldoorlog) werd naar nieuwe gebieden gezocht. Bij Koninklijk Besluit van 3 november 1920, nr. 54, werd aan de N.V. Centraal Verrekenkantoor van Brandstoffen te 's-Gravenhage concessie verleend voor het ontginnen van bruinkool in de gemeente Kerkrade onder de naam Anna. Door de sterke groei van de steenkoolmarkt rond 1921 daalde de vraag naar bruinkool en werd de produktie op diverse mijnvelden gestaakt. Van ontginning van het mijnveld Anna kwam niets meer. In 1943 werd deze concessie van de Staat der Nederlanden door Carisborg in eigendom verkregen, waaruit in mei 1944 de eerste bruinkool werd afgeleverd. In 1949 werd het laatste restant uit de groeve Carisborg gedolven en tevens een restant uit de groeve Herman te Eyselshoven overgenomen.

De groeve Anna in de gemeente Kerkrade, vanaf 1944 in produktie, lag zo'n 12 tot 15 km. van Carisborg verwijderd, waardoor de exploitatiekosten hoog opliepen. De bruinkoollagen bevonden zich op ca 30 meter diepte met daarboven deklagen van zand, grint en klei; het grondverzet bedroeg in deze periode ca 70.000 m³ per maand. De bruinkoolproduktie bedroeg in 1952 230.000

ton waaruit ca 70.000 ton briketten werden geperst, per dag omgerekend ca 500.000 stuks. Carisborg produceerde twee soorten, nl. de 7- en de 6-duims stoffen, waarvan de eerste vooral in bakkersovens werden gebruikt, terwijl de 6-duims Annabriketten vooral geschikt waren voor huisbrand. De groeve Anna raakte in de jaren 1959/1960 uitgeput en werd op 1 februari 1960 gesloten.

Van 1954 af werd reeds uit de nabij gelegen groeve Maria Theresia te Herzogenrath in de Duitse Bondsrepubliek (DBR) bruinkool aangekocht en aangevoerd. In de daarop volgende jaren kwamen de besprekingen over het afgraven van deze groeve door Carisborg op gang. Pas in september 1959 werd hierover met de Rheinische Aktiengesellschaft für Braunkohlenbergbau und Brikketfabrikation, later Rheinische Braunkohlenwerke AG te Keulen, een kontrakt afgesloten. In deze jaren is ook gezocht naar bruinkool nabij Rimbürg in de gemeente Ubach over Worms onder de benaming Paul. In 1959 werd deze concessie verleend maar door de leverantie uit de groeve Maria Theresia werd de exploitatie uitgesteld. Het veld Paul is ook daarna niet meer tot ontginning gekomen. In 1958 en 1959 vond ook nog levering plaats uit de kleine groeve Ottilie in de gemeente Merkstei in de DBR.

Voor de exploitatie van de groeve Maria Theresia werd in 1960 een nieuwe maatschappij opgericht als dochteronderneming van Carisborg, nl. de Herzogenrather Braunkohlenwerk GmbH te Keulen. In een aantal contracten werden diverse aangelegenheden tussen Carisborg en de Herzogenrather geregeld. Directeur J. W. Peperkamp van Carisborg trad als 'Geschäftsführer' op; de administratie werd door Carisborg verricht. In het begin van de jaren zestig ontstonden er produktieproblemen en verminderde de afzet door een aantal zachte winters. Het aantal arbeiders bedroeg in 1960 124 met een produktie van 62.000 ton briketten. In deze jaren deed zich ook pas goed de concurrentie van andere brandstoffen als olie en aardgas gevoelen, vooral door de toepassing van deze brandstoffen in bakkersovens. In 1965 werd er op de fabrikage van briketten verlies geleden.

Voordien was de produktie in het algemeen rendabel en winstgevend geweest en werd er jaarlijks een hoog dividend aan de moedermaatschappij afgedragen. In volgende jaren verslechterde echter het beeld en ging het bedrijf eenzelfde weg op als de bedrijven in de steenkoolindustrie. Overheidssteun werd niet verkregen en toen in 1966 een van de grootste afnemers in Duitsland zijn kontrakt opzegde, kwam het bedrijf duidelijk in moeilijkheden. In 1967 werd een sluitingsprogramma aan de Minister van Economische Zaken voorgelegd en de produktie in de fabriek beëindigd; het aantal arbeiders dat in 1966 nog ca honderd man bedroeg, was per 31 december 1968 gedaald tot veertig. De enige bruinkoolindustrie in Nederland staakt dan haar activiteiten. De bouw

van de briketfabriek in 1922/1923 was een goede keuze gebleken; zij heeft het bedrijf in staat gesteld haar activiteiten tot 1968 voort te zetten. In de periode 1969 tot medio 1970 werden de fabriek en de installaties ontmanteld en de gebouwen gesloopt. Nadat aan artikel 136 van het Mijnreglement 1964 was voldaan door het treffen van maatregelen ter voorkoming van gevaar alvorens het mijnwerk te verlaten, kwam er een einde aan ruim vijftig jaar bruinkoolindustrie in Nederland. Binnen de moedermaatschappij Furness te Rotterdam blijft de naam Carisborg nog behouden in de B.V. Maatschappij Carisborg, een thans nog bestaande werkmaatschappij op het terrein van onroerend goed.

Archief

Door bemiddeling van directeur J. W. Peperkamp is het archief in 1970 aan het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg overgedragen. Bij de overdracht werd een groot gedeelte van de dagelijkse boekhouding vernietigd. Voor de losse bedrijfsbescheiden bestond geen vast registratuurplan. De orde is er bij de inventarisatie ingebracht. Het archief geeft een goed beeld van de werkzaamheden van een gespecialiseerd bedrijf, zoals de bruinkoolontginning in Nederland was. Een groot aantal gegevens kan verkregen worden uit de vrijwel complete serie balansdossiers (inv. nrs. 121-164) en accountantsrapporten (inv. nrs. 18-65). De wisseling van het direktorschap, in 1946 door J. W. Peperkamp overgenomen van A. Boichel, heeft de continuïteit van de archiefvorming niet beïnvloed.

In 1979 werd het archief nog aanzienlijk aangevuld met stukken afkomstig van de moedermaatschappij Furness te Rotterdam. De stukken van de Herzogenrather Braunkohlenwerk GmbH, opgericht voor de exploitatie van de groeve Maria Theresia, werden als een apart onderdeel, nl. nr. VII, beschreven en in de inventaris opgenomen. De administratie werd door Carisborg gevoerd. Een aantal zaken betreffende deze dochteronderneming is ook in de algemene stukken van Carisborg terug te vinden. In het archief van Carisborg bevonden zich nog een aantal stukken van de 'Steenkolenhandelsmaatschappij v/h Jan Veldhuizen Wzn' te Amsterdam; rond 1915 werd deze maatschappij door Furness opgekocht en in de N.V. Furness' Kolen Maatschappij ondergebracht. De stukken werden aan Furness teruggegeven en toegevoegd aan de daar al aanwezige archivalia.

Als bijzonderheid kan nog worden vermeld dat er in het Mijnmuseum te Kerkrade in samenwerking met het S.H.C. een afdeling bruinkool is ingericht, waarin op een aantal tableau's met foto's, kaarten e.d. een goed over-

zicht van ontginning en produktie gegeven wordt. Tevens berust daar een kopie van een film, gemaakt rond de sluiting van het bedrijf tegen het einde van de jaren zestig, waarin een ca 4 minuten durende stomme film is opgenomen, gemaakt kort na de start van het bedrijf in 1917. Het origineel is door het Nederlands Filmmuseum te Amsterdam vernietigd moeten worden.

Het archief van Carisborg bevat 434 inventarisnummers; het heeft een lengte van twee en een halve meter en is binnen het S.H.C. opgenomen onder het eenheidsadministratienummer (ean) 610. Er bestaan geen bepalingen die de openbaarheid van het archief beperken.

Literatuur

R. van Kamp, De kolenvoorziening van Nederland gedurende de Eerste Wereldoorlog. Amsterdam 1968, p. 99-109.

A. J. Bothenius Brouwer, Maatschappij tot Exploitatie van Bruinkolenvelden 'Carisborg', in: Neerlands Welvaart (1918).

Jaarverslagen van den Hoofdingenieur der Mijnen, later Inspecteur-Generaal der Mijnen, 1906-1970.

Van 1810 Administration des Mines tot 1960 Staatstoezicht op de Mijnen. Bijlage bij het Verslag van de Inspecteur-Generaal der Mijnen over het jaar 1959, p. 31-33.

W. A. J. M. van Waterschoot van der Gracht, De Limburgsche Bruinkoolindustrie, in: 1896-1936, 40 jaren Spoor en Mijnen in Zuid-Limburg, p. 73-74.

A. J. Bothenius Brouwer, N.V. Furness' Scheepvaart- en Agentuur Maatschappij, in: Neerlands Welvaart (1920).

25 Jaar Geschiedenis van Nederland 1898-1923, gedenkboek uitgegeven t.g.v. het zilveren regeeringsfeest van H.M. Koningin Wilhelmina der Nederlanden. Amsterdam 1923, p. 926-928.

De Zuid-Limburgse Bruinkoolindustrie, in: Mijn en Spoor in Goud, p. 208.

H. Blink en C. J. van Nieuwenburg, Limburg als economisch-geografisch en staatkundig gewest in 't verleden en heden. 's-Gravenhage 1919, p. 294-297.

H. A. Beaujean, Bruinkolen in Limburg, in: Boortoren en Schachtwiel 1 (1956) 5, (mei) p. 173-177.

INVENTARIS

I. ORGANISATIE.

N.B. Zie ook inv. nr. 357

- 1 Statuten van Carisborg goedgekeurd bij K.B. van 22 september 1917, no. 55, met wijziging van 1967. 1917, 1967. 1 omslag
- 2 Uittreksels uit het Handelsregister van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor de Mijnstreek te Heerlen betreffende de inschrijving van 28 juni 1921 van Carisborg onder no. 1110. 1954, 1960. 2 stukken
- 3 Akte van aanstelling van J. H. Franssen en J. Eken tot procuratiehouders. 1960. 1 stuk
- 4 Stukken betreffende de vestiging van een kwartszandindustrie in de oostelijke mijnstreek en de bemoeiingen van de N.V. Furness c.q. Carisborg in deze. 1967-1968. 1 omslag
- 5 Brieven betreffende mogelijke deelname in een andere industrie. 1968. 1 omslag
- 6 Stukken betreffende de naamswijziging in 'N.V. Maatschappij Carisborg' en de registratie in de openbare registers van onroerende goederen in de gemeente Heerlen en Kerkrade. 1968. 1 omslag

II. VERGADERING VAN AANDEELHOUDERS, RAAD VAN COMMISSARISSEN, DIREKTIE.

A. Vergaderingen

- 7 Proces-verbaal van het verhandelde in de algemene vergadering van oprichters-aandeelhouders der N.V. Maatschappij tot Exploitatie van Bruinkolenvelden Carisborg te Rotterdam d.d. 6 oktober 1917. Afschrift. 1 stuk
- 8 Notulen van de algemene vergadering van aandeelhouders over de jaren 1917-1918, 1943, 1944, 1950-1963, 1967. 1919-1968. Doorslagen. 1 omslag
- 9 Prae-adviezen van de Raad van Commissarissen betreffende de jaarstukken, uitgebracht aan de algemene vergadering van aandeelhouders. 1919-1962. 1 omslag
- 10-11 Notulen met uitnodigingen en bijlagen van de vergaderingen van de Raad van Commissarissen. 1927-1968. 2 omslagen
10. 1927-1945
11. 1947-1968
- 12 Brieven betreffende de notulen van de vergaderingen van de Raad van Commissarissen en de benoeming van A. Boichel tot commissaris-adviseur. 1944-1946. 1 omslag

B. Verslagen

- 13-15 Jaarverslagen over de jaren 1917-1968. 1919-1968. N.B. 1968 is een concept. 3 omslagen
13. 1917-1934
14. 1935-1951
15. 1952-1968
- 16 Jaarverslagen uitgebracht door de bedrijfsingenieur en de bedrijfsleider over 1917-1921. 1919-1922. 1 omslag

- 17   Verslagen van de direktie aan de Raad van Commissarissen over de gebeurtenissen in het jaar 1944 en 1945. 1945.   1 omslag
- 18-65   Accountantsrapporten betreffende het onderzoek van de jaarlijkse, enkele tussentijdse, balans en verlies- en winstrekening over de boekjaren 1917-1967. 1918-1968.   48 omslagen
	boekjaar			
18.	1917-1918, mrt. 31	34.	1936	
19.	1918	35.	1937	
20.	1919	36.	1938	
21.	1921, 1e semester	37.	1939	
22.	1924	38.	1940	
23.	1925	39.	1941	
24.	1926	40.	1942	
25.	1927	41.	1943	
26.	1928	42.	1944	
27.	1929	43.	1945	
28.	1930	44.	1946	
29.	1931	45.	1947	
30.	1932	46.	1948	
31.	1933	47.	1949	
32.	1934	48.	1950	
33.	1935	49.	1951	
			50.	1952
			51.	1953
			52.	1954
			53.	1955
			54.	1956
			55.	1957
			56.	1958
			57.	1959
			58.	1960
			59.	1961
			60.	1962
			61.	1963
			62.	1964
			63.	1965
			64.	1966
			65.	1967
- 66   Verhandeling opgesteld door de direktie A. Boichel betreffende de verhouding tussen de concessionarissen en de vennootschap en de gang van zaken vanaf 1916. 1939.   1 stuk
- C. Financiering
- 67   Register van gewone aandelen genummerd 1-100. 1917-1920.   1 deel
- 68   Register van preferente aandelen genummerd 101-250. 1917-1920.   1 deel
- 69   Gewone aandelen nrs. 1-100 op naam van de N.V. Furness' Kolon Maatschappij, uitgifte 22 sept. 1917.   1 pak
- 70-72   Preferente aandelen nrs. 101-250 à f 1000,—, uitgifte 22 sept. 1917.   3 omslagen

70. Nrs. 101-150 t.n.v. P. C. Jongeneel

71. Nrs. 151-200 t.n.v. A. Boichel

72. Nrs. 201-250 t.n.v. M. Jongeneel

- 73 Akte van inbreng door de N.V. Furness' Kolen Maatschappij in de N.V. Maatschappij tot Exploitatie van Bruinkolenvelden Carisborg, d.d. 6 oktober 1917, waarbij de volstorting der 100 geplaatste gewone aandelen wordt verricht door de door Furness verkregen concessie, verkregen bij overeenkomst van 25 mei 1917. 1917. 1 stuk
N.B. Zie ook inv. nr. 300.
- 74 Overeenkomst tussen N.V. Furness' Scheepvaart- & Agentuur Maatschappij te Rotterdam en Carisborg, waarin de uitvoering van de verbintenis wordt geregeld waarmee Furness zich heeft verbonden tot commerciële en administratieve steun en tot verschaffing van bedrijfskapitaal, onder bepaalde voorwaarden. 1917. 1 stuk
- 75 Akte waarbij Carisborg aan de Rotterdamsche Bankvereniging cedeert en in volle eigendom overdraagt haar vordering op de N.V. Furness' Scheepvaart- & Agentuur Mij. te Rotterdam ter voldoening aan de voorwaarden voor kredietverlening. Met begeleidend schrijven. 1924. 1 omslag
- 76 Stukken betreffende de afhandeling van de vordering van de Amsterdamsche Ballast Maatschappij te Amsterdam op Carisborg, voortvloeiende uit een overeenkomst van 1922 van een lening van f 250.000,— tegen hypotheekstelling door Carisborg van een perceel aan de Passards Nieuwenhagen in de gemeente Heerlen, met de brikettenfabriek en verdere gebouwen, machines e.d. 1926. 1 omslag
- 77 Briefwisseling met de Amsterdam-Rotterdam Bank N.V. betreffende afhandeling van een in 1936 verstrekte garantie. 1969. Met kopie van de akte uit 1936. 1 omslag
- D. Briefwisseling
- 78-87 Briefwisseling met instellingen in Nederland. 1947-1970. 9 omslagen, 1 pak

78. Algemene Nederlandse Bedrijfsbond in de Mijnindustrie te Heerlen. 1960-1969
79. Centrale Werkgevers Risicobank en de daarbij aangesloten Algemene Onderlinge Risicovereniging Nederland te Amsterdam. 1960-1969
80. Dienst voor het Stoomwezen, 1e district te Breda. 1965-1969
N.B. Zie ook inv. nr. 186
81. Inspecties der directe belastingen te Heerlen, Kerkrade en Maastricht. 1952-1954, 1960-1968
82. Furness' Scheepvaart- & Agentuur Maatschappij N.V. te Rotterdam. 1917-1920, 1940-1969
83. Loyens & Volkmaars, consultatiebureau voor belastingzaken te Amsterdam. 1962-1968
84. Ministerie van Economische Zaken te 's-Gravenhage. 1956, 1958-1968
85. Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond (NKMB) te Heerlen. 1960-1969
86. N.V. Pensioenverzekerings Maatschappij Metallicus te Rotterdam. 1947, 1960-1970. 1 pak
87. Staatstoezicht op de Mijnen, Mijnwezen te Heerlen. 1965-1969

III. PERSONEEL EN ADMINISTRATIE.

A. Personeel

88-91	Personeelsregisters. 1917-1946.	3 delen en 1 omslag
	88. 1917-1920 (alfabetisch)	
	89. 1917-1922 (chronologisch)	
	90. 1931-1940 (alfabetisch)	
	91. 1940-1946 (alfabetisch). 1 omslag	
92	Register van personeelsleden aangelegd t.b.v. de notering van verzuimdagen en gegevens over uitkeringen van ziektegeld en verrekeningen met de Coöperatieve Vereniging Centraal Beheer te Amsterdam. 1930-1943.	1 deel
93	Collectieve arbeidsovereenkomsten gesloten tussen Carisborg en de drie mijnwerkersbonden te Heerlen over de perioden 1 juli 1941-31 december 1941 en 1 mei 1955-30 april 1956. Met wijzigingen. 1941, 1955, 1956. Gedrukt.	1 omslag

- 94-97 Loonstaten van personeel van de werkplaats en de fabriek. 1959-1970. 4 pakken
94. 1959-1970, verzamelstaten
 95. 1960-1966, 1968, werkplaats
 96. 1960-1963, fabriek
 97. 1964-1968, fabriek
- 98 Formulieren, lijsten met berekeningen en enkele brieven betreffende de betaling en verrekening van diverse sociale verzekeringen. 1954-1969. 1 omslag
- 99 Reglement inzake de pensioenverzekering van het beambtenpersoneel afgesloten bij de N.V. Pensioenverz. Mij. Metallicus te Rotterdam. Z.j. Gedrukt. 1 deeltje
- B. Kostenberekening en dividenduitkering
- 100 Doorslagen van brieven en kwitanties betreffende de betaling van royalties aan de concessionarissen. 1917-1922. 1 omslag
- 101 Dividendregister van gewone en preferente aandelen. 1941. 1 deeltje
- 102 Stukken betreffende de kwestie van betaling van mijnrecht op de ontginning van bruinkolen (Wet op het Mijnrecht, 26 maart 1920). 1923, 1925, 1928. 1 omslag
- 103 Stuk van het Ministerie van Waterstaat, bureau Mijnwezen met goedkeuring van afwijking van de bepaling in het Mijnreglement 1939 (art. 178 en 179) betreffende bovengrondse arbeid. 1940. 1 stuk
- 104 Rapporten bevattende de argumentatie rond het verzoek tot prijsverhoging van Carisborg produkten. Met overzicht van bedrijfsresultaten e.d. over 1939-1944. (1942), 1944. 1 omslag
- 105 Overzichtstaten van uren van delving van grond en bruinkool, met kostenberekening. 1956-1961. 1 omslag

106 Stukken betreffende de betaling en terugvordering van omzetbelasting op geëxporteerde bruinkoolbriketten; met overzichten van hulpstoffen. 1954-1968. 1 omslag

107-115 Calculatiestaten met kostprijberekeningen en opbrengsten per ton; per maand en per jaar berekend. 1960-1968. 9 omslagen

107. 1960	112. 1965
108. 1961	113. 1966
109. 1962	114. 1967
110. 1963	115. 1968
111. 1964	

116 Brief van het Ministerie van Financiën betreffende de vrijstelling van omzetbelasting bij invoer van ruwe bruinkool. 1968. 1 stuk

C. Financiële administratie

117-120 Balansboeken (balansen, met verlies- en winstrekening). 1918-1946. 4 delen

117. 1918-1931, balans per 31 december
118. 1932-1946, balans per 31 december
119. 1922-1930, kolommenbalans per 30 juni en 31 december
120. 1931-1939, kolommenbalans per 30 juni en 31 december

121-164 Balansdossiers (balansen, verlies- en winstrekening, inventarislijsten, lijsten met percelen, produktiestaten, reserveringen enz.). 1917/1918-1968. 44 omslagen

121. 1917/18	136. 1938	151. 1953
122. 1919	137. 1939	152. 1954
123. 1920	138. 1940	153. 1955
124. 1921	139. 1941	154. 1957
125. 1922	140. 1942	155. 1958
126. 1923	141. 1943	156. 1960
127. 1924	142. 1944	157. 1961
128. 1925	143. 1945	158. 1962
129. 1928	144. 1946	159. 1963
130. 1929	145. 1947	160. 1964
131. 1930	146. 1948	161. 1965
132. 1931	147. 1949	162. 1966
133. 1935	148. 1950	163. 1967
134. 1936	149. 1951	164. 1968
135. 1937	150. 1952	

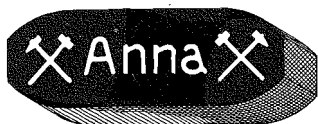
- 165-168 Memorialen. 1949-1963. 4 delen
 N.B. 1952-1955 ontbreekt.
165. 1949
 166. 1950
 167. 1951
 168. 1955, nov.- 1963
- 169-173 Journalen. 1957-1968. 5 delen
169. 1957, juli - 1959, juni
 170. 1959, juli - december
 171. 1960-1961
 172. 1962-1964
 173. 1965-1968
- 174-175 Kasboeken. 1961-1967. 2 delen
174. 1961-1963
 175. 1964-1967, febr.
- 176-177 Bank-giroboeken. 1961-1968. 2 delen
176. 1961, dec. - 1964, aug.
 177. 1964, sept. - 1968, mei
- 178 'Financial statements', financiële weekoverzichten. 1960-1969.
 1 pak

IV. EIGENDOMMEN EN PRODUKTIEMIDDELEN.

- A. Gebouwen en materialen
 N.B. Chronologisch geordend; zie ook inv. nr. 32, 327.
- 179 Briefwisseling met de Fabrieken van Spoorwegmateriaal, voorheen Orenstein en Koppel, te Amsterdam betreffende de leverantie van materialen zoals rails, kipkarren, lokomotieven e.d. 1917.
 1 omslag

- 180 Briefwisseling betreffende offertes en aankoop van diverse machines en materialen. 1917. 1 omslag
- 181 Vergunning van B. en W. der gemeente Heerlen betreffende de bouw van houten noodwoningen aan de Passaert Nieuwenhagenderweg. 1918. 1 stuk
- 182 Stukken betreffende de verbouw van een noodwoning aan de Passartweg 54 te Heerlen. 1922. 1 omslag
- 183 Notariële akte van koop/verkoop van machines en grond tussen de fa. Gebr. Kirchhof in Zwickau en de fa. Jonkers Both & Wintgens in Heerlen en de fa. Fröhlich & Klüpfel in Barmen. Met verklaring van dr ing. P. Wintgens als medefirmant der fa. Jonkers Both & Wintgens dat deze koop in opdracht geschiedde van Carisborg. 1921, 1923. 1 omslag

BRUINKOOLBRIKETTEN

voor HUISBRAND

en INDUSTRIE

N.V. Mij. CARISBORG - Treebeek (L)

POSTBUS 1

TELEFOON: HOENSBROEK (K 4448) 245-229

- 184 Stukken betreffende de bouw van een bruinkoolbrikettenfabriek te Heerlerheide. Met tekening. 1922-1924. 1 omslag
- 185 Stuk met gegevens over uitbreiding van de stapelloods; met tekening. 1924. 1 omslag
- 186 Vergunningen tot gebruik van stoomketels afgegeven door de Dienst voor het Stoomwezen, 1e district te Breda. 1924-1925, 1929. 1 omslag
N.B. Zie ook inv. nr. 80.
- 187 Tekening van de uitbreiding van de fabriek. 1927. 1 stuk
- 188 Stukken betreffende de bouw en reparaties van en aan de fabriekschoorsteen door de fa. J. Ferbeck & Cie. te Aachen-Forst. Met tekeningen. 1922, 1927, 1962-1964. 1 omslag
- 189 Tekening van een zeef-walsrooster in de zeefinrichting van de briketfabriek. 1933. 1 stuk
- 190 Plattegrond van de fabriek. 1944. 1 stuk
- 191 Plattegronden van fabriek en terreinen met omliggende gebouwen. 1957. 2 stukken
- 192 Briefwisseling met de Staatsmijnen in Limburg betreffende de afhandeling van mijnschade aan gebouwen e.d. 1956-1966. 1 omslag
N.B. Zie ook inv. nr. 188.
- 193 Bruikleenovereenkomst van een benzinepompinstallatie te Haanrade, gesloten tussen Shell Nederland N.V. te 's-Gravenhage en Carisborg. 1957. 1 stuk
- 194 Lijsten van magazijngoederen met prijzen en berekeningen. 1960-1968. 1 omslag

- 195 Stukken betreffende een contract waarbij de fa. J. G. Sporken, transport- en reparatiebedrijf te Kerkrade, de werkplaats en een gedeelte van het kantoorgebouw op het terrein van de groeve Anna huurt. 1962. 1 omslag
- 196 Brieven betreffende de sloop van de fabriek en de onttrekking aan het Mijnreglement 1964 hierdoor. 1970. 2 stukken
- B. Grondtransacties
N.B. Zie ook inv. nr. 355.
- 197 Staten van percelen, uittreksels uit kadastrale leggers, opmetingen en kaarten van gronden in de gemeenten Heerlen en Kerkrade. Z.j., 1930-1968. 1 omslag
- 1. Gemeente Heerlen*
- 198 Koopakte van percelen weiland van J. R. Packbier en M. J. Custers, echtgenoten, te Heerlerheide. 31 okt. 1918. 1 stuk
- 199 Koopakte van huis, stal en tuin genaamd Varebeuker van B. Hermans te Heerlerheide. 31 okt. 1918. 1 stuk
- 200 Koopakte van een perceel bouwland, ter plaatse genaamd De Rijk van A. Heuts en Hendrik Beaujean, echtgenoten te Heerlerheide en Rosalia en Mathieu Heuts namens Hubertina Heuts te Ganze-weide. 30 sept. 1920. 1 stuk
- 201 Koopakte van een huis met toebehoren genaamd De Rijk, van een perceel bouwland aan de Rijkergewande en een zandgroeve van mevr. Th. Teitscheid, wed. van M. Salm te Heerlen. 30 sept. 1920. 1 stuk
- 202 Koopakte van een perceel bouwland van de erven Voncken. 30 sept. 1920. 1 stuk
- 203 Koopakte van een perceel weiland van J. M. Hermans en A. M. Meys, echtgenoten te Einde - Heerlerheide. 30 sept. 1920. 1 stuk

- 204 Koopakte van een perceel bouwland van J. W. Houben te Heesberg. 9 aug. 1923. 1 stuk
- 205 Akte van ruiling van een weiland, ter plaatse van Passards Nieuwenhagen, van Arthur graaf de Marchant et d'Ansembourg te Amstenrade tegen diverse percelen, o.a. aan Varen Heidje en boomgaard met woonhuis, schuur en stal genaamd Ter Eyk. 16 aug. 1923. 1 stuk
- 206 Koopakte van een perceel bouwland ter plaatse van Passard - Nieuwenhagen van M. E. Ritzen, wed. van J. M. H. Voncken, en A. H. Voncken te Heerlerheide en A. Voncken te Hoensbroek. 6 dec. 1924. Afschrift. 1 stuk
- 207 Stukken betreffende de aankoop van een perceel bouwland van L. Packbier te Wissegracht. Z.j. (ca 1928). Met vroegere akte van aankoop d.d. 16 maart 1874. 1 omslag
- 208 Koopakte van een perceel bouwland, ter plaatse van de Rijkergewande, van G. J. Packbier te Schinnen, J. L. Packbier te Wissegracht en M. H. Packbier, echtgenote van M. H. O. Timmermans te Sint Odiliënberg. 4 okt. 1928. 1 stuk
- 209 Koopakte van een perceel bouwland, op de Rijkergewande, van mej. A. M. Meys te Einde - Heerlerheide, echtgenote van J. M. Hermans. 14 okt. 1929. Afschrift. 1 stuk
- 210 Koopakte van bouwlanden op de Rijkergewande van G. J. Packbier te Schinnen mede namens J. L. Packbier te Wissegracht en Helena Packbier en echtgenoot H. Timmermans te Sint Odiliënberg. 30 nov. 1932. Afschrift. 1 stuk
- 211 Kwitantie afgegeven voor de ontvangst van een bedrag van f 200,— door familieleden Leers te Heerlerheide, wegens geleden schade voor de occupatie van een perceelsgedeelte te Heerlen. Met begeleidende brief. 1936. 1 omslag

- 212 Brief met bijlage betreffende het besluit van Gedeputeerde Staten van Limburg over het ingediende bezwaarschrift door Carisborg tegen het uitbreidingsplan en schaderegelingsbesluit van de gemeente Heerlen. 1938. 1 omslag
- 213 Akte van ruiling tussen de gemeente Heerlen, eigenares van een perceel bouwland aan de Varenbeukerstraat, tegen een perceel in eigendom van Carisborg. 22 mei 1939. Afschrift. Met gemeenteraadsbesluit van 24 mei 1938. 2 stukken
- 214 Overeenkomst gesloten tussen Carisborg en de Staatsmijnen in Limburg betreffende de beschikbaarstelling van terreinen liggende in de aangevraagde concessie uitbreiding. Met kaart en begeleidend schrijven. 1939. 1 omslag
- 215 Akte van ruiling tussen Carisborg en G. H. J. Sijstermans gehuwd met A. L. E. H. Mercedes Poswick te Houthem, mede namens B. L. M. Sijstermans, W. A. Brouwers en M. J. G. Sijstermans, echtgenoten te Maastricht, L. A. Hernekamp en M. L. E. Sijstermans, echtgenoten te Dortmund, van diverse percelen bouwland. 21 juni 1939. Afschrift. 1 stuk
- 216 Akte van ruiling tussen Carisborg en ir P. J. M. E. Wintgens te Heerlen mede namens E. M. en E. M. A. Wintgens, van diverse percelen grond. 1 mei 1941. Afschrift. 1 stuk
- 217 Akte van ruiling van diverse percelen grond tussen M. V. E. H. J. M. graaf de Marchant et d'Ansembourg te Amstenrade en Carisborg. 1 mei 1941. Afschrift. 1 stuk
- 218 Schattingsrapporten van diverse percelen bouwland in de gemeente Heerlen. 1942, 1943. 2 stukken
- 219 Akte van ruiling tussen de Staatsmijnen in Limburg en Carisborg van bouwland aan de Koolweg en de Passartweg. 29 sept. 1948. Afschrift. Met bijlagen. 1 omslag
- 220 Lijsten met pachtgegevens van de concessie Carisborg. 1952. 2 stukken

- 221 Dossier inzake het proces Voncken, Otermans e.a. contra Carisborg, betreffende div. percelen in de gemeente Heerlen. 1952-1956. 1 omslag
- 222 Briefwisseling met de Staatsmijnen in Limburg betreffende grondtransacties, diverse voorzieningen op deze gronden, de oplevering van terreinen, de problemen rond de uitvoering hiervan met de gemeente Heerlen en de beschikbaarstelling van de groeve als slikvijver en stortplaats en de leverantie van water. Met kaarten en tekeningen. 1948-1966. 1 omslag
- 223 Stukken betreffende het afstaan door Carisborg aan de gemeente Heerlen van diverse percelen grond i.v.m. de doortrekking van de Oude Brunsummerweg, en het leveren van een bijdrage in de aanlegkosten ter voldoening van alle bestaande verplichtingen van Carisborg t.o.v. de gemeente Heerlen voortvloeiende uit de concessie bepalingen van Carisborg III verleend bij K.B. van 6 november 1939, no. 20. Met kaart. 1959, 1960, 1963, 1964, 1967. 1 omslag
- 224 Akte van verkoop van grond aan de Staatsmijnen in Limburg. 2 september 1960. Afschrift. 1 stuk
- 225 Schenkingsakte van een stuk grond nabij de Oude Brunsummerweg door Carisborg afgestaan aan de gemeente Heerlen. 22 juli 1964. Afschrift. 1 stuk
- 226 Ontwerp van een akte i.v.m. koop/verkoop van diverse percelen door de Staatsmijnen in Limburg, de familie Wintgens, de Stichting Beambtenfonds der Staatsmijnen en Carisborg. Z.j. 1 stuk

2. *Gemeente Kerkrade*

N.B. De inventarisnummers 227-269 zijn, doordat het allemaal aankopen betrof in het Lichtenbergerveld, verkort weergegeven.

a) Aankopen in het Lichtenbergerveld

227-269 Akten van aankoop van percelen land, soms met huizen en toebehoren, in het Lichtenbergerveld, gemeente Kerkrade. 1946-1958, 1967. Afschriften. 37 stukken, 6 omslagen

- 227. J. H. Spiertz en familieleden. 22 febr. 1946
- 228. H. S. Pluymaekers, wedr. van M. E. Claus te Eygelshoven, H. J. Pluymaekers te Kerkrade, H. Ringens, familieleden Ploum en Pöttgens te Kerkrade. 24 april 1946
- 229. H. J. Pluymaekers te Kerkrade. 4 juni 1946
- 230. G. J. Braun en J. H. Werrij te Kerkrade. 24 maart 1947
- 231. M. J. Thelen te Kerkrade. 24 maart 1947
- 232. M. J. Borjans en familie te Kerkrade. 23 april 1947
- 233. H. J. Nacken en familie. 23 april 1947
- 234. Mevr. A. M. H. Vorage, wed. van A. J. Thelen en kinderen te Kerkrade. 16 sept. 1947
- 235. F. J. en P. J. Buysen te Kerkrade. 16 sept. 1947
- 236. F. Küppers te Kerkrade. 16 sept. 1947. Met akte van aankoop 16 april 1926. 2 stukken
- 237. Fam. Borjans te Kerkrade. 30 jan. 1948
- 238. J. H. Werrij te Kerkrade. 30 jan. 1948
- 239. Fam. Pöttgens te Kerkrade. 4 mei 1948
- 240. L. Buck te Kerkrade. 4 mei 1948
- 241. Pastoor P. de Hesselle en J. Bischoff, namens de R.K. Parochie van de H. Lambertus te Kerkrade, J. W. Thelen en L. Paffen. 22 sept. 1948
- 242. H. H. J. Traags, P. J. Herpers en H. J. Prickartz te Kerkrade. 4 dec. 1948
- 243. M. H. Krausen, wed. van J. J. Thelen, C. J. Thelen, M. Doveren, wed. van A. Bosten, en familieleden Bosten. 14 dec. 1948
- 244. H. J. Pluymaekers, J. J. Savelsberg te Kerkrade, J. J. Hubert genaamd J. Boermans te Eygelshoven. 19 april 1949
- 245. M. H. Handels en W. J. Borjans te Kerkrade. 10 mei 1949. Met akte van aankoop van 6 maart 1940. 2 stukken
- 246. P. J. Pöttgens te Kerkrade. 7 juli 1949
- 247. M. Handels te Chevremont - Kerkrade. 7 juli 1949. Met akte van aankoop van 7 mei 1947. 2 stukken
- 248. H. S. Pluymaekers en kinderen te Eygelshoven. 14 okt. 1949
- 249. J. J. D. Franssen te Mechelen - Wittem en J. P. Hubertus genaamd J. J. P. Franssen te Beek. 25 okt. 1949

250. J. J. Pluymaekers te Kerkrade, mej. H. Pluymaekers te Kerkrade en J. W. van de Weyer als lasthebber van W. H. M. Niesten te Maastricht als beheerder van 'Het Nederlands Beheers Instituut' van het vermogen van erven van mevr. M. H. ook genaamd A. H. Herry, wed. van P. J. A. Beck te Kohlscheidt (Dld). 14 maart 1950
251. H. H. J. Traags, D. Jutten, J. Strojanssek, G. A. Spicker (of Spieker) en J. Voncken te Kerkrade. 28 juni 1951
252. Mej. M. A. Reulings of Roelings, A. Schmitz, C. Roovers te Kerkrade. 5 juli 1951
253. M. J. Borjans en familie te Kerkrade. 16 juli 1951
254. J. Weckseler, F. Belinc, W. H. J. Jongen, J. J. H. Mullenders te Kerkrade. 24 dec. 1951
255. J. H. Werrij te Kerkrade. 24 dec. 1951
256. P. J. Bosten en fam. 6 juni 1952
257. J. S. Buysen en mej. A. Buysen te Kerkrade. 22 aug. 1952
258. M. J. Ploum en fam. 22 aug. 1952
259. J. H. Derix, namens familieleden Offermans. 19 juni 1953
260. M. A. Dortants, wed. van J. J. Savelsberg en kinderen. Met bijlagen. 1 juli 1953. 1 omslag
261. W. Silvertand te Eyselshoven. 30.7.1954. Met akte van aankoop van 17 juni 1941. 2 stukken
262. A. van de Walle en M. A. van de Walle-Godfried te Kerkrade. 25 april 1955
263. Gemeente Kerkrade. 11 mei 1955
264. M. A. Dortants, wed. van J. J. Savelsberg en kinderen, mej. G. M. A. Savelsberg te Kerkrade. 20 mei 1955
265. M. G. Peeters, wed. van J. C. M. Kuyper en kinderen te Kerkrade, namens L. M. C. J. Kuyper te Washington en H. C. L. M. Kuyper te Kerkrade. 19 okt. 1957
266. F. H. Nacken en mevr. L. Thelen, echtgenoten te Kerkrade. 19 okt. 1957
267. H. J. Pluymaekers te Kerkrade. 17 jan. 1958
268. C. J. Thelen te Kerkrade. 17 sept. 1958
269. Mej. B. M. H. Hubben als lasthebster van J. W. Wanders en A. H. van Bladel te Heerlen. Met bijlagen. 29 mei 1967 1 omslag

b) Overige transacties (koop, verkoop, ruil, huur, ingebruikgeving)

- 270 Koopakte van een perceel weiland aan de Tichelstraat en Vink, van D. Jutten te Kerkrade. 17 april 1944. Afschrift. Met akte van aankoop van 20 september 1922. 2 stukken
- 271 Schattingsrapport van diverse percelen nabij het Lichtenberger-veld. 1945. Afschrift. 1 stuk

- 272 Akte van ingebruikgeving van een perceel aan de Lichtenbergerweg door de gemeente Kerkrade aan Carisborg, met tekening. 3 maart 1948. 2 stukken
- 273 Akte van aankoop van woonhuis met tuin aan de Haanraderstraat 24 te Kerkrade van P. H. Eggen te Kerkrade. 14 december 1948. Afschrift. 1 stuk
- 274 Doorslag van een verkoopovereenkomst van een stuk grond aan de Tichelstraat door Carisborg verkocht aan de gemeente Kerkrade. 1949. 1 stuk
- 275 Huurcontract waarbij Carisborg voor 6 jaar een perceel bouwland huurt in het Lichtenbergerveld van Maria H. Sporcken, wed. van H. J. Offermans te Kerkrade. 1949. 1 stuk
- 276 Koopakte van diverse percelen land in het Holzkuilerveld van G. J. Braun en mevr. A. M. H. Vorage, wed. van A. J. Thelen te Kerkrade en familie. 5 juli 1951. Afschrift. 1 stuk
- 277 Koopakte van terrein aan de Tichelstraat van de gemeente Kerkrade. 4 oktober 1955. Afschrift. 1 stuk
- 278 Stukken betreffende de ruiling tussen Carisborg en J. P. Hubertus genaamd J. J. P. Franssen te Beek van diverse percelen land, ter uitvoering van een overeenkomst van 11 november 1955. 1955-1968. 1 omslag
- 279 Koopakte van perceel industrieterrein aan de Meuserstraat van N.V. Steenfabriek Excelsior te Eigelshoven. 13 december 1955. Afschrift. Met bijlagen. 1 omslag
- 280 Koopakte van woonhuis, erf en toebehoren genaamd Holzkuil a/d Tichelstraat, en land a/d Haanraderstraat en Eigelshovergracht van G. J. Braun te Kerkrade. 3 juli 1956. Afschrift. Met bijlagen. 1 omslag
- 281 Koopakte van perceel land in Holzkuilerveld van M. J. H. Gielgens te Kerkrade. 22 november 1956. Afschrift. 1 stuk

- 282 Koopakte van perceel land in Holzkuilerveld van echtgenoten F. H. Wals en mevr. M. F. T. Römken, wed. van P. J. F. Wiertz te Kerkrade. 19 december 1956. Afschrift. 1 stuk
- 283 Kontrakt waarbij Carisborg een gedeelte van enkele percelen verhuurt aan C. Vos te Eygelshoven. 1958. 1 stuk
- 284 Koopakte van perceel in Holzkuilerveld a/d Tichelstraat van echtgenoten A. J. Poyck en mevr. A. M. Thelen te Kerkrade. 25 augustus 1959. Afschrift. 1 stuk
- 285 Akte van ruiling van diverse percelen land tussen Carisborg en echtgenoten J. Steinfeld en G. Thelen. 5 juni 1962. Afschrift. 1 stuk
- 286 Akte van ruiling van stukken grond aan de Lichtenbergerweg tussen echtgen. H. Steinbusch en M. J. H. Smeets te Kerkrade en Carisborg. 16 december 1966. Afschrift. 1 stuk
- 287 Stukken betreffende de overdracht van grond aan de Haanraderstraat aan mevr. M. M. Mette-Vreuls ter uitvoering van een kontrakt van 30 november 1953 met mevr. Savelberg-Dortants. 1967. 3 stukken
N.B. Zie ook inv. nr. 290.
- 288 Koopakte v. weiland a/d Tichelstraat van H. Hanssen wedr. van A. M. Thelen te Kerkrade en familie. 20 maart 1967. Afschrift. Met bijlage. 1 omslag
- 289 Verkoopakte van woonhuizen met erven en tuinen en van land a/d Haanraderstraat, Holzkuilerweg, Tichelstraat en in het Lichtenbergerveld aan de gemeente Kerkrade. 29 mei 1967. Afschrift. 1 stuk
- 290 Akte van overdracht van een perceel tuin aan de Haanraderstraat ter voldoening van een kontrakt van 30 november 1953 aangaan met mevr. wed. Savelsberg-Dortants en kinderen en overgegaan op mevr. M. M. Mette-Vreuls te Kerkrade. 15 februari 1968. Afschrift. Met bijlagen. 1 omslag
N.B. Zie ook inv. nr. 287.

- 291 Akte van ruiling van diverse percelen weiland a/d Tichelstraat tussen Carisborg en mevr. H. Thelen en M. Thelen te Kerkrade, met de overdracht door Carisborg van het in ruil verkregen land om niet aan de gemeente Kerkrade, met ontwerp. 15 februari 1968.
2 stukken
- 292 Stukken betreffende grondtransacties afgesloten met particulieren en de gemeente Kerkrade. Met bijlagen. Z.j. 1956, 1958, 1960-1968.
1 omslag
- 293 Briefwisseling met de gemeente Kerkrade over en stukken betreffende het gebruik van de bruinkoolgroeve als stortplaats voor de gemeente. 1958-1965.
1 omslag
- 294 Stukken betreffende de verkoop en overdracht van de concessie Anna, met de toebehorende terreinen, aan de gemeente Kerkrade. 1966-1967.
1 omslag
- 295 Lijsten met gegevens over terreinen en pachten van de groeve Anna. 1943-1967.
1 omslag
- 296 Getuigschriften van onbezwaardheid op diverse aangekochte percelen in de gemeente Kerkrade afgegeven door de hypotheekbewaarder te Maastricht. 1946-1948.
1 omslag

V. CONCESSIONS, EXPLOITATIE EN ONDERZOEK.

A. Concessies

- 297 Publikatie van Gedeputeerde Staten van Limburg betreffende concessieverlening tot ontginning van bruinkolen in de gemeente Heerlen onder de benaming 'Carisborg', tot een oppervlakte van ca 120 ha, goedgekeurd bij K.B. van 17 november 1906, no. 29. 1906.
1 stuk
- 298 Kaart van de bruinkoolconcessie Carisborg, gemeente Heerlen. 1907. (Linnen).
1 stuk

- 299 Rapport waarin uitgebreid verslag wordt gegeven van de stand van zaken rond de overname van de concessie, de wijze van exploitatie, financiën e.d., opgesteld t.b.v. Furness. 1917. 1 omslag
- 300 Overeenkomst tot overdracht van de bij K.B. van 17 nov. 1906, no. 29 verleende concessie tot mijnontginning 'Carisborg' door de houders aan de N.V. Furness' Kolen Maatschappij te Rotterdam, d.d. 25 mei 1917. Kopie. 1 stuk
- 301 Publikatie in de Nederlandse Staatscourant van 12 augustus 1920, no. 156 van het K.B. van 7 augustus 1920 betreffende de uitbreiding van de concessieverlening van 1906 met ca 80 ha in de gemeente Heerlen. 1920. 1 stuk
- 302 Proces-verbaal van de plaatsing van grenspalen van het bruinkolenmijnveld 'Carisborg-uitbreiding' goedgekeurd bij K.B. van 7 augustus 1920, no. 25. 1920. 1 omslag
- 303 Stukken betreffende de verlening van ontheffing van art. 16 van het Mijnreglement 1906, lid 1, betreffende ontginning van terreinen grenzende aan het concessie terrein, goedgekeurd bij K.B. van 7 augustus 1920, no. 25. 1920, 1927. 1 omslag
- 304 Proces-verbaal van de plaatsing van grenspalen van de uitbreiding concessieveld Carisborg in de gemeente Heerlen, in concessie gegeven bij K.B. van 18 april 1923, no. 77. Met kaart. 1923. 1 omslag
- 305 Kaart van het grondgebied der concessie Carisborg opgemaakt door het kadaster te Maastricht. 1923. (Linnen). 1 stuk
- 306 Stukken betreffende de concessie-aanvraag tot ontginning van bruinkool te Heerlen, Carisborg III genaamd, en de moeilijkheden met de Vereeniging tot Stichting en Instandhouding van Christelijke Scholen te Hoensbroek en Brunssum, gevestigd te Treebeek, i.v.m. het schoolgebouw op de Haansberg. Met tekeningen en foto's. 1939, 1941-1943. 1 omslag

- 307 Proces-verbaal van de zetting der grenspalen ter uitvoering van art. 7 van de verleende concessie Carisborg III bij K.B. van 6 november 1939. Met begeleidende brief en tekening. 1940.1 omslag
- 308 Overeenkomst tussen Carisborg en de Staat der Nederlanden betreffende de overdracht aan Carisborg van de bruinkolenconcessie Anna in de gemeente Kerkrade (eerder bij K.B. van 3 nov. 1920, no. 54 verleend aan de N.V. Centraal Verrekenkantoor voor Brandstoffen te 's-Gravenhage). Met begeleidend schrijven. 1920, 1943. Afschriften. 1 omslag
N.B. Zie ook inv. nr. 294.
- 309-313 Stukken betreffende de concessie Paul in de gemeente Ubach over Worms, verleend bij K.B. van 6 juli 1959, no. 51. Met kaarten en tekeningen. 1956-1959, 1970. 5 omslagen
309. Briefwisseling
310. Stukken betreffende onderzoek, boringen en terreinen
311. Stukken betreffende de concessie-verlening
312. Bodem-profielen
313. Memorandum over de voorraad bruinkool. 1970
- B. Ontginning, wegen, spoorlijnen en watervoorziening
N.B. Zie ook inv. nrs. 222, 223, 309-313.
- 1. Concessie Carisborg, Heerlen*
- 314 Lijst met boringsresultaten van het bruinkoolveld Carisborg. 1917-1918. 1 omslag
- 315 Briefwisseling met en betreffende W. A. Jonkers-Both te Heerlen betreffende de uit te voeren werkzaamheden in dek- en bruinkoollagen. 1917. 1 omslag
- 316 Akte van overeenkomst tussen N.V. Furness' Kolen Maatschappij te Amsterdam en M. Bedaux te Heerlen betreffende graafwerkzaamheden. 1917. 1 stuk
- 317 Kontrakten, met ontwerp, betreffende de uitvoering van graaf- en opvulwerkzaamheden door de N.V. Amsterdamsche Ballast Maatschappij. Met 3 kaarten. 1917, 1922. 1 omslag

- 318 Stukken betreffende de aanleg/aansluiting van spoorlijnen. 1918-1920. 1 omslag
- 319 Stukken betreffende de afsluiting en afgraving van wegen. 1918-1920, 1926-1927. 1 omslag
- 320 Rapport over de ontginningsuitbreiding van Carisborg. 1921. 1 stuk
- 321 Besluit van B. en W. der gemeente Heerlen om aan Carisborg vergunning te verlenen tot het leggen van een werkspoor over de weg 'Gats achter Eijnde' voor grondtransport. 1929. Afschrift. 1 stuk
- 322 Briefwisseling met de gemeente Heerlen en het Ministerie van Waterstaat betreffende wegen en voetpaden. 1940-1943, 1948. 1 omslag
- 323 Ontginningsplan voor het jaar 1943. 1943. (Beschadigd). 1 stuk
- 324 Tekening van de groeve met concessiegrens, fabrieksterrein en afbouwrens. 1944. (Beschadigd). 1 stuk
- 325-326 Tekeningen van de bruinkool- en zandproduktie over 1946-1948. 2 stukken

325. 1947
326. 1948

- 327 Stukken betreffende de watervoorziening van groeve en fabriek door de Staatsmijnen, de verkoop van de pompinstallatie aan de laatste en de klaring van het afvalwater. Met schetsen en tekeningen. 1954-1955, 1963-1964. 1 omslag
N.B. Zie ook inv. nr. 222.

2. Concessie Anna, Kerkrade

- 328 Tabellen van boringen en grondonderzoek te Kerkrade en de bruinkoolgroeve Anna. Z.j., 1919, 1948-1955. 1 omslag

- 329 Tekening en doorsneden van te verzetten grond in de periode mei-december 1946. 1946. 1 stuk
- 330 Kaart van de in gebruik zijnde terreinen per 1 februari 1947. 1947. 1 stuk
- 331-333 Tekeningen met doorsneden van de lagen in de groeve Anna. 1950-1952. 3 stukken
331. 1950
332. 1951
333. 1952
- 334-335 Kaarten met opgemeten hoogten, stand mei 1948. 1948. 2 stukken
334. blad 1
335. blad 2
- 336-347 Kaarten met gegevens over ontginningsstadia, met doorsneden, boringen, afgegraven massa's e.d. 1945-1958. 12 stukken
336. 1945
337. 1948-1952
338. 1948-1954
339. 1948-1958
340. 1951
341. 1954
- 342-343. 1955
344. 1956
345-347. 1958
- 348-351 Kaarten van de groeve met ingekleurde dek- en bruinkoollagen, boringen en hoogtelijnen. Z.j. (ca 1954). 4 stukken
- C. Onderzoek naar en van bruinkool en produktie
- 352 Rapport over de resultaten en kwaliteit van het bruinkoolveld Carisborg I en II opgesteld door de heer Bosse in opdracht van de banken Von Geldern te Maastricht en Oppenheim te Amsterdam i.v.m. financiële deelname. 1908. Duitse tekst. 1 omslag
- 353 Rapport over het bruinkoolveld bij Heerlerheide, afgegeven door de heer Dobbelsstein in opdracht van de concessionarissen. Z.j. (ca 1908). 1 omslag

- 354 Rapporten van dr ing. P. Wintgens betreffende de bruinkoolproductie, bestaande uit berekeningen, boringsresultaten van het proefbedrijf, exploitatiekosten e.d. over de periode maart-augustus 1917. 1917. 1 omslag
- 355 Cahier met aantekeningen over briketteringsproeven en over diverse percelen grond. Z.j. 1 deel
- 356 Stukken betreffende analyses van bruinkool uit de groeve Carisborg. Z.j., 1917-1919, 1937, 1940. 1 omslag
- 357 Stukken betreffende onderzoekingen naar de voorraden bruinkool in Zuid-Limburg i.v.m. uitbreiding van de concessie Carisborg en besprekingen rond een fusie met de N.V. Bergerode te Heerlen. 1919-1920. 1 omslag
- 358 Rapport over de bruinkoolproductie en -voorraden in Zuid-Limburg, door W. J. Jongmans opgesteld. 1940. 1 omslag
- 359 Brief met een analyse van de door Carisborg verwerkte bruinkool, onderzocht door W. J. Jongmans. 1944. 1 stuk

VI. INKOOP/VERKOOP, FABRIKAGE.

- 360 Overeenkomst tussen de directeur van de Rijkskolendistributie te 's-Gravenhage en de N.V. Bergerode te Brunssum en Carisborg, betreffende de ontginning van bruinkool in de aangevraagde concessie uitbreidingen en een gegarandeerde afname door de Staat over de periode 15 september 1920-1 april 1921. 1920. 1 stuk
- 361 Stukken betreffende de internationale inschrijving van het handelsmerk van Carisborg. 1923-1924. 1 omslag
- 362 Ontwerp-overeenkomsten tussen de N.V. Bruinkolen- en Bruinkolenbrikettenhandel te Amsterdam en Carisborg betreffende de levering en verkoop van de bruinkoolproductie van Carisborg. Met afschriften en enkele begeleidende brieven. 1923, 1927. 1 omslag

- 363 Rapporten over de produktie, kwaliteit en afzet van briketten en de eventuele wijziging van het briketformaat door omschakeling of aanschaf van andere persmachines. 1924. Duitse tekst. 1 omslag
- 364 Brieven betreffende de toepassing van bruinkoolbriketten in bakkersovens. 1931, 1932. 1 omslag
- 365 Stukken betreffende het verzoek van Carisborg om contingentering van de invoer van bruinkoolbriketten; met overzichten van im- en export over de jaren 1924-1935. 1935. 1 omslag
- 366 Brief van de Nederlandse Spoorwegen betreffende de verzending van wagenladingen bruinkool en briketten voor overslag te Born. 1935. 1 stuk
- 367 Inkoopboek. 1959, juli - 1964, sept. 1 deel
- 368 Verkoopboek. 1958-1965, juni. 1 deel
- 369 Prijslijst voor Carisborg-briketten voor het jaar 1960/61. 1960. 1 stuk
- 370 Circulaires betreffende de vaststelling van prijzen van de briketten voor het jaar 1961/62. 2 stukken
- 371 Lijsten met overzichten van afnamen door de groothandelaren in Nederland. Z.j., 1961-1965, 1968/69. 1 omslag
- 372 Lijsten met overzichten van vrachten van briketten en het vervoer per mijnspoor. 1960-1968. 1 omslag
- 373 Tekening van het bruinkoolproces van de winning tot en met de fabrikage van de briket. Z.j. 1 stuk
- 374 Memorandum betreffende de mogelijkheid bruinkool te betrekken uit de groeve Ottilie in de gemeente Merksteijn (DBR) t.b.v. de briketfabriek van Carisborg. Z.j. 1 stuk
- 375 Etiket met het opschrift: 'Maatschappij Carisborg Heerlerheide Bruinkolen Station: Nuth'. Z.j. 1 stuk

VII. HERZOGENRATHER BRAUNKOHLERWERK GmbH, GROEVE MARIA THERESIA.

- 376 Stukken betreffende de onderhandelingen over de exploitatie en sluiting van de groeve Maria Theresia te Herzogenrath en het gesloten verdrag met de Rheinische Aktiengesellschaft für Braunkohlenbergbau und Brikettfabrikation in Köln. Z.j., 1959-1964, 1968. 1 omslag
- 377 Stukken betreffende de vestiging en oprichting van de firma Herzogenrather Braunkohlenwerk GmbH in Köln en de volstorting en verhoging van het kapitaal. 1960-1963. 1 omslag
- 378 Kontrakten ter regeling van diverse administratieve en bedrijfstechnische aangelegenheden tussen Carisborg en de Herzogenrather Braunkohlenwerk GmbH. 1960. 1 omslag
- 379 'Protokoll', processen-verbaal van vergaderingen der vennoten. 1960-1969. 1 omslag
- 380 Verslagen van de jaarlijks uit te voeren werkzaamheden in de groeve Maria Theresia. (Jahresbetriebspläne). Met bijlagen en kaarten. 1957, 1960-1968. 1 pak
- 381-386 Accountantsrapporten betreffende controle van de balans en verlies- en winstrekening per 31 december over de boekjaren 1960-1965. 1962, 1965, 1966. 6 omslagen
381. 1960
382. 1961
383. 1962
384. 1963
385. 1964
386. 1965
- 387-395 Briefwisseling met instellingen in de Duitse Bondsrepubliek. 1960-1970. 9 omslagen
- 387-388. Rheinische Braunkohlenwerke AG. te Köln en de Gruppe West te Eschweiler. 1960-1969. 2 omslagen
387. Algemeen. 1960-1969
388. Betreffende productiegegevens van bruinkool en briketten, leveranties en vergoedingen. 1965-1967

389. Fa. Beckman & Co., Baugesellschaft GmbH, Münster. 1966-1967
 390. Bergamt Aachen, Aachen. 1960-1967, 1970
 391. Bergbau Berufsgenossenschaft, Bonn. 1960-1969
 392. Finanzamt Aachen - Land und Monschau, Aachen. 1966-1967
 393. Industrie- und Handelskammer, Aachen. 1966-1967
 394. Oberbergamt Bonn, Bonn. 1966-1967
 395. H. Daelen & Co., Köln. 1966-1967
 N.B. Zie ook inv. nr. 429.

396-398 Loonstaten van werknemers in de groeve Maria Theresia. 1960-1968. 3 pakken

396. 1960-1963 398. 1966-1968
 397. 1964-1965

399 Stukken betreffende de berekening, vaststelling en betaling van diverse belastingen. 1962, 1964-1965, 1968-1969. 1 omslag

400 Lijsten met berekeningen over de exploitatie over 1959 en 1960. Z.j. 1 omslag

401 Memoriaal. 1960-1961. 1 deel

402 Grootboekkaarten. 1962-1964, februari. 1 pak

403 Journaal. 1960-1961. 1 omslag

404-411 Calculatiestatens met kostprijberekeningen en verkoopgegevens van ruwe bruinkool, per jaar en per maand. 1960-1967. 8 omslagen

404. 1960 408. 1964
 405. 1961 409. 1965
 406. 1962 410. 1966
 407. 1963 411. 1967

412-420 Balans, verlies- en winstrekening, met stukken tot de balans, over de boekjaren 1960-1968. 9 omslagen

412. 1960 417. 1965
 413. 1961 418. 1966
 414. 1962 419. 1967
 415. 1963 420. 1968
 416. 1964

- 421   Magazijnlijsten. 1960-1968.   1 omslag
- 422   Plattegronden van de groeve. 1959, 1962, 1965, 1967.
4 stukken
- 423   Overzichten en andere stukken van verrichtte boringen en kolen-
analyses. Fotokopieën. Met kaarten, tekeningen en foto's. Z.j.,
1927-1928, 1951-1963.   1 omslag
- 424   Overzichtskaarten en stukken betreffende het herstel van de afge-
graven gronden (Oberflächengestaltung, Rekultivierungsarbeiten).
1960-1965, 1968-1969.   1 omslag
- 425   Stukken betreffende de vaststelling van plannen bij ongeval en
brand. Met bijlagen. 1963-1965.   1 omslag
- 426   Briefwisseling en stukken betreffende het transport van aarde uit
de groeve. 1966-1968.   1 omslag
- 427   Rapporten over de bodemsamenstelling. Met bijlagen. 1965.
1 omslag
- 428   Stukken betreffende onderzoek en vaststelling van de hoeveelheid
klei (Lössbilanz auf lange Sicht). 1965, 1966.   1 omslag
- 429   Briefwisseling met diverse firma's betreffende de bruinkoolleve-
rantie. 1953-1954, 1957-1958, 1961, 1962.   1 omslag

VIII. DOKUMENTATIE OVER CARISBORG EN BRUINKOOL.

- 430   Cahier met aantekeningen over de geschiedenis van het landgoed
Carisborg en zijn bewoners, verzameld door mr W. A. Brouwers.
1936.   1 deeltje
- 431   Artikelen, knipsels e.d. betreffende bruinkoolwinning en Caris-
borg. Met enkele afbeeldingen. Z.j., 1918, (1925), 1947-1969.
1 omslag

- 432 Foto's. Z.j. 1 omslag
- 433 Stukken betreffende een reis naar Duitsland door dr P. Wintgens ter bestudering der bruinkoolproduktie. 1937, 1941. 1 omslag
- 434 Stukken betreffende bruinkool in Duitsland, Hongarije, Frankrijk en Europa. Z.j., 1932, 1957. 1 omslag

JAARVERSLAG 1979

SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM
VOOR LIMBURG

INLEIDING

In 1979 werd veel aandacht besteed aan het oplossen van organisatorische problemen. Allerlei ontwikkelingen die zich in de afgelopen jaren hebben voorgedaan, hebben gevolgen gehad voor het functioneren van het Sociaal Historisch Centrum. De belangrijkste problemen vloeiden uiteraard voort uit de bezuinigingen bij de overheid. Sinds enkele jaren neemt het subsidie dat het Ministerie van Onderwijs aan ons instituut verstrekt niet meer toe. Alleen compensaties voor stijgingen van prijzen en lonen worden nog verstrekt. Aanvankelijk gebeurde ook dat mondjesmaat; in 1979 werden echter betere systemen ontwikkeld voor de berekening van deze toeslagen. Het essentiële is daarbij geweest dat voortaan de toekenning is gegarandeerd van periodieke verhogingen.

De toepassing van de nulgroei bij de subsidiëring maakte uitbreiding van het personeelsbestand moeilijk. De collecties zijn echter aanzienlijk gegroeid, de dienstverlening uitgebreid en het aantal publicaties toegenomen. Het gevaar voor overbelasting is reëel geweest. Gelukkig werden in 1979 aanzetten tot een oplossing gevonden. Intern werden de taken opnieuw en duidelijker omschreven; het organisatieschema werd aangepast. Er zijn vier afdelingen tot stand gebracht, onderzoek, bibliotheek, archief en algemene dienst. Alle medewerkers hebben een duidelijke taak en verantwoordelijkheid. Bovendien is de formatie uitgebreid met één typiste. Haar benoeming is mogelijk geworden omdat door pensionering middelen overbleven. De beide grote subsidiënten, Rijk en Provincie, hebben zich ook nog sterk gemaakt om met ingang van 1981 nog een extra uitbreiding van het aantal formatieplaatsen bij de afdeling archief te realiseren. In het kader van de perspectievennota Zuid-Limburg kregen wij veel tijdelijke hulpkrachten. Uiteraard was het verrichten van investeringen van enige omvang door de bezuinigingen onmogelijk geworden. Het stemt tot voldoening dat het Ministerie toch wegen heeft gevonden om de opgelopen achterstanden in te halen. Een bescheiden bedrag kon worden aangewend om de kantoorinventaris te moderniseren en aan de behoeften aan te

passen. Een som geld werd beschikbaar gesteld voor de beveiliging van het archiefdepot aan de Boschstraat. Door de renovatie van het Boschstraatkwartier zal het depot aan alle zijden bereikbaar worden voor het publiek. Het was duidelijk dat met name de kostbare glas-in-loodramen moesten worden beschermd. Dankzij de medewerking van het Ministerie van Onderwijs kan dat nu op de meest voortreffelijke wijze gebeuren.

Tenslotte heeft een afstemming op landelijk beleid plaats gevonden. De Minister heeft maatregelen getroffen om de groei van het bibliotheekbezit in te dammen door onderbrenging van weinig gebruikte literatuur in een gezamenlijk depot en ontubbeling van collecties waaraan slechts incidenteel behoefte is. Het Sociaal Historisch Centrum werd bij de voorbereiding van die plannen betrokken. Dit had een aantal positieve gevolgen. De samenwerking met de Rijksuniversiteit Limburg werd geïntensiveerd. Er ontstond uitzicht op uitbreiding van het archiefdepot. Er werden mogelijkheden geschapen om eventueel minder passende gedeelten van het bibliotheekbezit af te stoten.

Door al deze ontwikkelingen is, naar wij hopen, de basis gelegd voor een gezonde en evenwichtige ontwikkeling van het Sociaal Historisch Centrum in de komende jaren, afgestemd op de vraag. De behoefte aan de diensten van het Centrum neemt voortdurend toe. De belangstelling voor het werk van ons instituut groeit in verheugende mate.

BESTUUR

In het bestuur hebben zich een aantal mutaties voorgedaan. Wegens drukke werkzaamheden stelden de heren Dr Th.L.M. Thurlings, Dr M.G. Spiertz en F. Sampers hun zetels ter beschikking. Bovendien verzocht Drs M.K.J. Smeets aan het einde van het verslagjaar wegens het overdragen van de dagelijkse leiding van het Rijksarchief in Limburg ontheven te mogen worden van het lidmaatschap van het Dagelijks en het Algemeen Bestuur van het Sociaal Historisch Centrum. Het bestuur is de aftredende leden bijzonder erkentelijk voor de inzet, waarmee zij jarenlang voor het Sociaal Historisch Centrum geïjverd hebben. Hun adviezen zijn vaak van beslissende betekenis geweest. Hun inbreng zal nog jarenlang mede gestalte geven aan het functioneren van onze stichting.

In de bestaande vacatures werden intussen benoemd Drs B. Niessen, secretaris van het College van Bestuur van de Rijksuniversiteit Limburg en Prof. Dr A. van der Woude, hoogleraar sociale en economische geschiedenis aan de Landbouwhogeschool te Wageningen. De overige vacatures zijn op een zo laat

tijdstip ontstaan dat zij pas in 1980 kunnen worden vervuld. De heren J. Bremmers, J.A. Ensink, Drs L.J.C. Horbach, Drs P.J.C. Lebens, Dr G.C.P. Linssen, L.J. Lucassen en J.M. Weijers werden voor vijf jaar herbenoemd als lid van het bestuur.

Het Dagelijks Bestuur vergaderde op 23 januari, 21 maart, 23 mei, 19 juni, 10 augustus en 13 december 1979. Het Algemeen Bestuur kwam op 12 februari en 23 mei 1979 bijeen. Het Algemeen Bestuur verleende op 12 februari ontslag aan de directeur Drs J.F.R. Philips wegens pensionering, benoemde een nieuwe directeur, stelde de instructie voor de directeur vast en benoemde enige bestuursleden. Tijdens deze vergadering werd ook uitvoerig gediscussieerd over een statutenwijziging, die door de invoering van boek II van het nieuwe B.W. noodzakelijk was geworden. Na afloop van de vergadering werd de heer Philips, die tegelijk 25 jaar directeur was, met grote erkentelijkheid gehuldigd. Op 23 mei behandelde het Algemeen Bestuur de jaarstukken en sprak aan de hand van de meerjarenraming 1979-1984 over de meest wenselijke toekomstige ontwikkeling van het Sociaal Historisch Centrum. Tijdens de vergaderingen van het Dagelijks Bestuur werd behalve over de hierboven genoemde onderwerpen uitvoerig gesproken over de organisatiestructuur van het Sociaal Historisch Centrum. De groei van de collecties, de werkzaamheden en de dienstverlening hadden de laatste jaren reeds geleid tot een groeiende verzelfstandiging van de afdelingen archief, bibliotheek en onderzoek. De uitbreiding van het secretariaat, de aanwezigheid van onderhoudspersoneel en het functioneren van de huishoudelijke dienst maakten het wenselijk naast deze drie afdelingen ook een afdeling algemene dienst op te richten. Ook werden enkele benoemingen van medewerkers verricht. De relatie tussen het Sociaal Historisch Centrum en de Rijksuniversiteit alsmede een H.B.O.-instelling was meermalen onderwerp van gesprek. Tenslotte werden voorbereidingen getroffen voor de bouw van een nieuw archiefdepot en voor het opstellen van een investeringsplan voor de komende jaren.

Intensieve contacten werden onderhouden met Gedeputeerde Staten en vertegenwoordigers van de beide andere grote subsidiënten, het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen en de gemeente Maastricht. De contacten tussen voorzitter, secretaris en directie waren frequent. Voor de samenstelling van het Bestuur zij verwezen naar de lijst, die als bijlage bij dit verslag is opgenomen.

De personeelssituatie onderging in 1979 aanzienlijke wijzigingen. Zelfs kwam een belangrijke verbetering tot stand. Het is mogelijk geweest een typekracht aan te trekken, doordat de totale personeelslasten zo zeer achterbleven bij de toegestane subsidies, dat een volledig extra-salaris kon worden betaald. Door de benoeming van deze typekracht werd overbelasting bij het secretariaat grotendeels weggenomen. Een nieuwe onderzoeker werd aangetrokken. Een verbetering ontstond ook bij de afdeling bibliotheek, waar in de toekomst twee geschoolde middelbare krachten in vaste dienst zijn, terwijl één geschoolde kracht tijdelijk kon worden aangesteld in het kader van de Werkgelegenheidsverruimende Maatregel. Bij de afdeling archief bleef door het aantrekken van twee tijdelijke krachten minder werk liggen. Zij nemen vooral de schoning van het binnenkomend archiefgoed voor hun rekening. Voor het onderhoud der gebouwen werd een uitstekende voorziening getroffen doordat in W.S.W.-verband voor dit doel een tweede kracht kon worden aangesteld. Minder plezierig was dat het systeem van roulerend toezicht in de leeszaal, waarbij de ambtenaren en ambtenaressen van bibliotheek en archief beurtelings de bezoekers met raad en daad terzijde stonden, gedeeltelijk moest worden hervat. De heer J. Luyten die in 1978 de dienstverlening en het toezicht in de studiezaal op zich had genomen, ging studeren en verliet tijdelijk onze dienst. Zijn taak werd deels overgenomen door Mejuffrouw I. Rodolf, die echter zelf maar in tijdelijke dienst is. Vooral door de afdeling onderzoek en het vaste archiefpersoneel moest vaak worden bijgesprongen. Het ontbreken van een vaste, goed ingewerkte studiezaalbeheerder die de bezoekers kan begeleiden, is een grote handicap, ook voor de gebruikers van het hier verzamelde materiaal.

Met ingang van 16 februari werd Drs J.F.R. Philips gepensioneerd. Tijdens een zeer druk bezochte receptie werd hem van alle kanten lof toegezwaaid voor de wijze, waarop hij 25 jaar lang, vaak onder zeer moeilijke omstandigheden, het instituut heeft beheerd. Bij gelegenheid van de verjaardag van H.M. de Koningin werd hij benoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau wegens zijn grote verdiensten voor de Limburgse cultuur. Met ingang van dezelfde datum werd Drs J.C.G.M. Jansen tot directeur benoemd. Hij was sinds 1 augustus 1977 met de waarneming van de directie belast. Op 16 mei 1979 promoveerde de heer Jansen aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen tot doctor in de letteren.

Op 16 mei 1979 trad Drs L.H.M. Kreukels in dienst als wetenschappelijk medewerker. Hij werd belast met de leiding van de afdeling onderzoek. De heer Kreukels, die al sinds jaren werkte aan een dissertatie over de arbeidsvoorwaarden in de Limburgse mijnindustrie, kon zich na een korte inwerkpe-

riode geheel ontplooiën.

Per 1 juli ving Mejuffrouw E.M. Schilder haar werkzaamheden als typiste aan. Mejuffrouw Schilder had in het kader van de z.g. Interimmaatregel Jeugdwerkloosheid in 1977 en 1978 al elf maanden bij het Sociaal Historisch Centrum gewerkt. Ook zij had nauwelijks inwerktijd nodig.

In maart 1979 besloot het bestuur Mejuffrouw M.H.H.E. Geuskens met ingang van 1 februari 1980 te benoemen tot medewerkster bij de bibliotheek. Mejuffrouw Geuskens heeft met goed gevolg een opleiding aan de bibliotheek-academie afgesloten. Zij is in het kader van een tijdelijke werkgelegenheidsregeling op 1 november 1978 bij onze stichting in dienst getreden. Doordat zij begin 1980 Pater Dr Remigius Dieteren na zijn pensionering opvolgt, kon haar tijdelijke arbeidsovereenkomst tot de datum van formele indiensttreding verlengd worden.

Mevrouw M. Mommers-Bakker werd met ingang van 1 januari 1980 benoemd tot hoofd van de algemene dienst.

Per 31 december 1979 was de personeelssamenstelling als volgt:

Dr J.C.G.M. Jansen, directeur

Drs L.H.M. Kreukels, hoofd onderzoek

Mevr. M.C. Mommers-Bakker, secretaresse

Mej. E.M. Schilder, typiste

Mej. Drs E.C.M. Fleré, hoofd bibliotheek

Dr Remigius Dieteren OFM, bibliotheek

Mevr. H.H.M. Okrogelnik Nagornik-Willems, bibliotheek

W.A.A. Mes, hoofd archief

M.I.M.A. Wijnen, archief.

In het kader van arbeidsbevorderende maatregelen heeft elk der afdelingen van het Sociaal Historisch Centrum gedurende het verslagjaar hulp gehad. Zo waren bij het onderzoek mede betrokken de heren E.G. Boshouwer en H.M. Janssen. Het secretariaat werd tijdelijk ondersteund door de dames C.J.G. Thiessens en F.A.J.M. Verstraelen. De administratie van de Maaslandse Monografieën werd verzorgd door de heer A.J.W.M. Baars. De algemene dienst profiteerde van de inzet van de heer F.J.G. Jacobs. Hij werd op de laatste dag van 1979 gepensioneerd. Het bestuur is hem zeer erkentelijk voor de grote inzet waarmee hij acht jaar lang het Sociaal Historisch Centrum heeft gediend. Tevens zijn wij zeer verheugd dat hij zich bereid heeft verklaard in 1980 nog gedurende halve dagen hulp te blijven bieden. Het onderhoud van het gebouw werd verzorgd door de heren H.E. Monfrance en E.L.H.G. Smeets. Aan de bibliotheekordering werkten op tijdelijke basis mee F.J.M.L.

Rasquin en de dames M.H.H.E. Geuskens, Y.A.H. Horssels, F.H.N. Losse, F.M.H. Tonnard en A.M.L.G. Janssen (part-time). Het archief ontving gedurende kortere of langere tijd hulp van J. Vangangel, A.H. Bleeser, Mejuffrouw H.J.T.M. Rodolf, P.M.M. Schreinemacher, W.F.A.M. van Koot en W.H.J. Monfrance. Een deel van deze medewerkers werd beschikbaar gesteld in het kader van de Werkgelegenheidsbevorderende Maatregel. Hun medewerking was tevens bedoeld als leertijd. Het is verheugend dat vier van bovengenoemden tijdens of onmiddellijk na afloop van hun opleidingstijd vast werk vonden. De overigen waren aan het eind van het verslagjaar ofwel nog bij het S.H.C. werkzaam of hadden uitzichten op een blijvende werkkring. De faam die het instituut begint te verwerven als opleidingsplaats voor jeugdige werklozen heeft echter ook nadelen. Het aantal personeelsmutaties wordt daardoor erg groot, hetgeen nog al eens storend heeft gewerkt op de afhandeling van de opgedragen taken.

Ook de directeur van de Stichting Maastrichtse Toeleveringsbedrijven stelde een aantal personen beschikbaar, dat op diverse posten energiek meehielp om de talloze werkzaamheden tot een goed einde te brengen. Gemiddeld ging het daarbij om een achttal personen, van wie velen reeds jarenlang hier belangrijk werk verrichten.

De heer M.H.A.I. Schrammen en de heer L.J. Lucassen verrichtten tijdens het verslagjaar wederom belangeloos talrijke werkzaamheden ten behoeve van archief, bibliotheek en het persklaar maken van manuscripten. Drs J.F.R. Philips verrichtte sedert zijn pensionering onderzoekwerk. Ook naar hen gaat onze welgemeende dank uit.

CONTACTEN

Evenals in voorgaande jaren werd deelgenomen aan wetenschappelijke bijeenkomsten, vergaderingen, studiedagen en congressen in binnen- en buitenland om zo het contact met collega's in vooral Nederland, België en het Rijnland te intensiveren. Waar mogelijk werden de betrekkelijk passieve contacten omgezet in meer actieve. Zo nam de heer Kreukels deel aan het Congres van Nederlandse en Engelse historici in Londen. Hij behoorde er tot de voorbereiders van een der themata.

Ook sprak hij tijdens de opening van de Zinkwittentoonstelling in Maastricht een rede uit. De heer Jansen sprak op een bijeenkomst ter herdenking van de inname van de stad Maastricht door Parma in 1579 over de sociale en economische gevolgen van deze gebeurtenis.

Ook werd er naar gestreefd een aantal problemen, die op het Centrum afkwamen, in samenspraak met anderen op te lossen. Hoewel de aanleiding soms heel praktisch was, meende ons bestuur dat een gezamenlijke aanpak van problemen vaak heel efficiënt werkt. Bewust werd gekozen voor vormen van samenwerking, die het mogelijk maken het werk van het Sociaal Historisch Centrum en van instellingen met vergelijkbare taken op elkaar af te stemmen. Daartoe werd deelgenomen aan de werkzaamheden van de Culturele Raad Limburg en werden werkafspraken gemaakt met de Werkgroep Geschiedenis Arbeidersbeweging in Limburg (GAL).

Tevens werd meegewerkt aan projecten ten behoeve van het onderwijs. Weinig succesvol verliepen de werkzaamheden van een studiegroep tot stand gekomen op initiatief van het Gemeentebestuur van Maastricht en de gemeentelijke Commissie ter Bevordering van de Culturele Belangen. Zij streefde naar een betere opzet voor het onderwijs in de regionale en lokale geschiedenis voor 10-14 jarigen. In deze commissie hebben ook zitting vertegenwoordigers van het Bonnefantenmuseum, het Regionaal Pedagogisch Centrum, het Lager Onderwijs en het Voortgezet Onderwijs. De commissie is ook in 1979 nog niet gereed gekomen met een eerste proefproject. Bescheiden voortgang werd gemaakt met een soortgelijk project van een organisatie van jonge ondernemers uit Nederlands en Belgisch Limburg. Zij streven naar ontwikkeling van een leermethode over de geschiedenis van Limburg, speciaal bestemd voor 12-15 jarigen. Een werkgroep uit beide provincies, waarvan ook de heer Jansen deel uitmaakt, ging in de herfst van 1978 energiek van start, maar had eind 1979 met ernstige tegenslagen te maken. Daarom werden afspraken gemaakt met twee groepen docenten uit het Middelbaar Onderwijs om samen een leermodel te ontwikkelen over de opkomst, de ontwikkeling en het verval van de mijnbouw. Veel leerlingen van middelbare scholen weten nauwelijks meer iets van de steenkolenmijnbouw in Limburg. De gevolgen van de mijnsluiting ervaren zij echter nog dagelijks. Om hen te informeren zal het Sociaal Historisch Centrum samen met de docenten een diaserie met tekstboek produceren en zorg dragen voor een documentatiemap voor het maken van werkstukjes.

Vanzelfsprekend werden de bestaande contacten niet afgebroken. De relaties met de historische verenigingen bleven bestaan, waar een aantal bestuursfuncties werd vervuld. De heer Philips had zitting in een der besturen van het Verbond van Historische Onderzoekers, terwijl de directeur penningmeester van de Vereniging voor Landbouwgeschiedenis is. Bij zijn activiteiten als penningmeester werd hij op voortreffelijke wijze terzijde gestaan door de heer F.G.J. Jacobs. De directeur bleef zitting houden in de adviesraad van het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen. De heer Mes is lid van de Commissie voor de Archiefgids voor Limburg en voorzitter van de Stichting Historische

Reeks Maastricht.

Ter bevordering van de regionale geschiedenis werden de contacten met werkgroepen in Eijsden, Valkenburg, Kerkrade, Beek, Blerick en Meijel voortgezet. De relaties met de Universiteiten van Luik, Leuven, Hasselt en Bonn werden ook dit jaar onderhouden. Diverse groepen studenten van middelbare scholen en lerarenopleidingen bezochten het instituut. De samenwerking met pers, radio en televisie was intensief en leidde tot positieve resultaten. De regelmatige verstrekking van perscommuniqués had een verdere toename van de berichtgeving tot gevolg over de werkzaamheden van het Centrum en de Maaslandse Monografieën via de regionale pers en de beide Limburgse regionale radiostations.

FINANCIËN

De financiën van het Sociaal Historisch Centrum hadden een bevredigend verloop. Evenals in 1978 was de exploitatie nagenoeg sluitend. Daardoor kon verslechtering van de vermogenspositie worden voorkomen.

De bijdragen van de grote subsidiënten stemden overeen met de verwachtingen. De provincie Limburg financierde 50% van de uitgaven tot een totaalbedrag van *f* 334.000,--. Het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen bepaalde het Rijkssubsidie wederom op 7/9 van het Provinciaal subsidie, hetgeen per saldo neerkwam op *f* 248.000,--. Het Rijk verleende bovendien een investeringssubsidie van *f* 44.320,--. Dit geld werd hoofdzakelijk aangewend voor beveiliging van het archiefdepot. De gemeente Maastricht nam 3% van de uitgaven voor haar rekening, waaraan zij, zoals gebruikelijk, een vestigingssubsidie van *f* 5.000,-- toevoegde, zodat het totaal neerkwam op *f* 25.000,--.

De overige inkomsten groeiden opnieuw. In totaal kwamen zij ongeveer *f* 4.000,-- hoger uit dan geraamd. De opbrengsten uit de groei van de particuliere bijdragen zijn structureel. Intensieve acties tot werving van nieuwe contribuënten hadden een opmerkelijk gunstig resultaat. Zij brachten bovendien een stijgende verkoop van publicaties met zich mee, waardoor ook de overige ontvangsten stegen. Een zeer positief effect hadden ook de afspraken met de bankier. Daardoor daalden de bankkosten tot vrijwel nihil en stegen de ontvangen rentes aanzienlijk. Helaas blijft het door de toenemende bezuinigingen bij de overheid nog onzeker of de financiële injectie die het instituut van particuliere zijde kreeg, voldoende zal zijn om tekorten in de tachtiger jaren te voorkomen. Daarom zal overleg nodig blijven met het College van Gedeputeer-

de Staten en de overige subsidiënten om een structurele verbetering van de inkomsten te bereiken. Door de thans getroffen maatregelen is verzekerd, dat een eventuele aanpassing van de subsidiepercentages in alle rust kan worden voorbereid en geleidelijk doorgevoerd.

De financiële administratie vergde ook dit jaar door de voortgaande groei van het instituut meer inspanningen. Zij werd gevoerd door Mevr. M.C. Mommers-Bakker en voldeed geheel aan de daaraan te stellen eisen. De accountantscontrole werd wederom verricht door het Centraal Bureau voor Verificatie en Financiële Adviezen van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten. De loonadministratie werd verzorgd door de Centrale Personeelsdienst van de provincie Limburg.

HUISVESTING

Sinds april 1974 is het Sociaal Historisch Centrum gehuisvest in een gebouwencomplex aan de Boschstraat te Maastricht. Dit complex is eigendom van de Stichting. Dit betekent, dat vergeleken met vroegere huisvestingssituaties veel onderhoud nodig is. Gelukkig kan het merendeel der werkzaamheden verricht worden zonder grote kosten. Door de directeur van de Stichting Maastrichtse Toeleveringsbedrijven werden twee vaklieden in W.S.W.-verband beschikbaar gesteld. In het verslagjaar werden de hier genoemde werkzaamheden op prijzenswaardige wijze verricht door de heren H.E. Monfrance en E.L. H.G. Smeets. Behalve een aantal kleinere voorzieningen, realiseerden zij de verbouwing van twee zoldervertrekken tot een grote werkkamer. De voormalige badkamer werd eveneens in een werkvertrek veranderd. Een groot succes boekten zij met de isolatie van de verwarmingsbuizen in het archiefdepot. Daardoor is een bezuiniging op het gasverbruik van 20% gerealiseerd. Al deze werken werden voor een bescheiden bedrag uitgevoerd. Alleen de werkzaamheden voor de beveiliging van het archiefdepot moesten worden uitbesteed. De reconstructie van het Boschstraatkwartier die thans in volle gang is, zal er op korte termijn toe leiden dat het archiefdepot aan alle zijden aan een openbare weg ligt. Het wordt dan nodig de gebrandschilderde ramen extra te beveiligen. Gedeeltelijk geschiedt dat door het aanbrengen van stootvast materiaal, gedeeltelijk door de plaatsing van voorzetramen, voorzien van een gaasconstructie. Deze gemengde vorm is nodig om de relatieve vochtigheid in het depot zelf op peil te kunnen houden. De kosten van deze beveiliging werden volledig gedragen door het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen. Een afsluiting van het complex aan de achterzijde dient tegelijk met de beveiliging

van het gebouw tot stand te worden gebracht. Reeds in 1978 heeft het gemeentebestuur van Maastricht medegeedeeld de kosten van deze afsluiting te dragen.

Opnieuw werd een bedrag ten laste van de exploitatierekening gereserveerd voor toekomstig groot onderhoud, dat niet in eigen beheer kan worden uitgevoerd en te zijner tijd moet worden aangevat. Gedurende het jaar 1979 werden plannen ontwikkeld om te komen tot de bouw van een nieuw archiefdepot, waarin de archivalia kunnen worden geplaatst die wegens ruimtegebrek niet meer in het huidige depot kunnen worden opgenomen. Aan het einde van het verslagjaar bestond hoop dat een dergelijk depot op loopafstand van het pand Boschstraat 73 kan worden gerealiseerd.

PUBLICATIES EN ONDERZOEK

Hoewel bij de aanvang van 1979 de hoop leefde dat wat meer tijd voor onderzoek beschikbaar zou blijven en daardoor de afwerking van begonnen onderzoeken wat sneller zou vlotten, zijn ook nu door ziekte van medewerkers, de eisen van het management dat naarmate het instituut groeit, steeds meer tijd vergt, de begeleiding van studenten en dergelijke een aantal studies langzamer gered gekomen dan verwacht. De opgave, die wij ons in het meerjarenprogramma gesteld hadden, kon niettemin worden gehaald.

Een drietal onderzoeken verscheen:

J.C.G.M. Jansen, Het godsdienstig gedrag van Joden en Zigeuners in de 17e eeuw.

Bijdrage voor de Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden. Overzicht van het religieuze leven van enkele minderheidsgroepen in de Noordelijke Nederlanden tegen de achtergrond van de samenleving. Verschenen in deel 8 van de N.A.G.N., p. 358-365.

J.C.G.M. Jansen, De textielindustrie in Zuid-Limburg in de 18e eeuw, Handelingen van het Vijfde Nationaal Congres voor Industriële Archeologie, Gent 1979, p. 89-97.

Korte bijdrage voor een bundel over Industriële Archeologie in België, uitgegeven onder auspiciën van het WIARUG te Gent. Voorlopige schets van de samenhang der textielnijverheid in Zuid-Limburg, de Ardennen en de Eifel.

J.C.G.M. Jansen, Landbouw en economische golfbeweging in Zuid-Limburg,

1350-1800, Assen 1979, XL + 319 p.

Op 16 mei 1979 als proefschrift verdedigd. Uitvoerige studie van de evolutie van productie en consumptie van granen aan de hand van kwantitatieve bronnen, uitmondend in een schets van de wijzigingen in de geografische relatiepatronen, de grondslag en voorwaarden voor economische groei, de structuur der markten en de sociale verandering in Zuid-Limburg op zeer lange termijn.

Een drietal studies werd in druk gegeven:

J.C.G.M. Jansen, Waanzin en verstoring der maatschappelijke orde te Maastricht in de 18e eeuw.

Een verkorte en aangepaste versie van een studie, die onder de titel „Waanzin en repressie” verschenen is in deel XXIII van de Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg. De nieuwe versie is samengesteld op verzoek van de redactie van het tijdschrift Spiegel Historiae en zal waarschijnlijk in 1980 verschijnen.

J.C.G.M. Jansen, Economische en sociale gevolgen van de val van Maastricht in 1579.

De tekst van een voordracht gehouden bij gelegenheid van de Herdenking van de val van Maastricht in 1579. In deze bijdrage worden de structurele aspecten van de economische teruggang in Maastricht tussen 1580 en 1640 onderscheiden van de directe gevolgen van het beleg en de verovering van de stad in 1579.

Wil Klaassen en Loek Kreukels, The industrial relations in the dutch mining industry especially in the years 1917-1918 and 1944-1945.

De tekst van een voordracht gehouden op het congres van Engelse en Nederlandse sociale historici te Londen in 1979. Het eerste deel is van de hand van onze medewerker Drs L.H.M. Kreukels. De auteurs zijn voornemens de licht gewijzigde Nederlandstalige versie van hun studie aan te bieden aan een tijdschrift voor publicatie in 1980. De studie belicht de achtergronden van twee arbeidsconflicten die zich aan het einde van de beide wereldoorlogen hebben voorgedaan in de Limburgse mijnindustrie.

Een viertal onderzoeken werd nagenoeg gereed gemaakt voor publicatie:

J.F.R. Philips, Historische aspecten van de volksgezondheid in Limburg.

Deze studie omvat een overzicht van de geschiedenis van de volksgezondheid

in Limburg. Deze dissertatie zal op 12 juni 1980 aan de Katholieke Hogeschool te Tilburg verdedigd worden. Mede op basis van eerder door de auteur geschreven studies over speciale onderwerpen uit de geschiedenis van de volksgezondheid wordt een beeld gegeven van de veranderingen die zich in deze sector van de samenleving sedert het midden van de 19e eeuw in Limburg hebben voorgedaan.

J.C.G.M. Jansen, De omvang van de Joodse gemeenschap in Limburg, 1620-1808.

Studie van de omvang van de Joodse gemeenschap alsmede de vestiging en de mobiliteit van Joden in Limburg in de 17e en 18e eeuw in de huidige Nederlandse en Belgische provincies Limburg. Aan de hand van reconstructies van gezinnen, overzichten van verblijfsduur, vestigingen en vertrekken van Joden wordt hun aanwezigheid in de Limburgse samenleving gemeten en geplaatst tegen de achtergrond van de maatschappelijke ontwikkeling. Bestemd voor publicatie in de Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg.

L. H. M. Kreukels, Bejaardenbeleid in Limburg.

Opdracht verstrekt door de Provinciale Raad voor het Bejaardenbeleid in Limburg. In dit onderzoek zullen de veranderingen in het beleid van de overheid ten opzichte van de bejaarden worden belicht. De tekst zal in januari 1980 gereed komen.

J. C. G. M. Jansen, Europa in de 7e eeuw.

Studie in opdracht van de Uitgeversmaatschappij Elsevier. Opdracht oorspronkelijk verleend aan Dr W. J. Alberts te Voorst. De heer Alberts kon enkele studies over Limburg slechts afronden, wanneer door het Sociaal Historisch Centrum deze opdracht werd overgenomen. Beknopt algemeen overzicht van de Europese geschiedenis in een tijdvak van honderd jaar. Het concept is gereed.

Tenslotte werd met enkele andere studies belangrijke voortgang geboekt. Een drietal onderzoeken verdient in dit verband afzonderlijke vermelding.

L. H. M. Kreukels, Geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de Limburgse mijnindustrie van 1900 tot 1940.

Dit onderzoek zal uitmonden in een dissertatie. Dank zij de vele bronnen van uitzonderlijke kwaliteit kunnen de arbeidsverhoudingen in de Limburgse mijnbouw bijzonder nauwkeurig geanalyseerd worden. Vrijwel alleen in het

mijnbouwgebied vindt men daarvoor zowel archieven opgemaakt door werkgeversorganisaties, als archieven van werknemerszijde. De auteur hoopt zijn studie omstreeks de jaarwisseling 1980-1981 in concept gereed te hebben.

J. C. G. M. Jansen, Monetaire ontwikkelingen 1450-1790.

Als grensgebied had Limburg te maken met talloze soorten munten. De verhoudingen tussen deze munten wisselen voortdurend. Inflatie en deflatie hadden in de steden Roermond, Venlo, Maastricht en Luik een wisselende intensiteit. Een bronnenuitgave met beknopte analyse van deze monetaire ontwikkeling vormt een grondvoorwaarde voor vele sociale en economische onderzoeken in Limburg. Het bronnenonderzoek is gereed voor wat betreft Venlo, Maastricht en Luik. Enig waardevol materiaal betreffende Arnhem en Aken is als vergelijkingsmateriaal verzameld. Berekeningen omtrent de goudwaarde van munten op de Luikse geldmarkt zijn gereed. Met soortgelijke berekeningen voor Maastricht is een aanvang gemaakt. Het onderzoek zal nog geruime tijd vergen.

L. H. M. Kreukels, De relatie tussen conjunctuur en werkstakingen in Limburg.

Discussiebijdrage voor een congres over economische golfbeweging en sociale verandering op lange termijn te houden in Bochum in het voorjaar van 1980. Onze medewerker onderzoekt in dit verband of er samenhang is geweest tussen de omvang en intensiteit van werkstakingen en het conjunctuurverloop in Limburg.

In het voorjaar van 1979 kon enige voortgang worden geboekt bij het verzamelen van kwantitatieve gegevens over de economische toestand in Limburg in de pre-statistische periode. In de archieven van de Openbare Commissie voor Maatschappelijk Werk te Borgloon werd een 18e eeuws register aangetroffen dat voor een reeks van jaren de opbrengsten van de accijnsen bevatte, die in deze Haspengouwse stad in de 18e eeuw geheven werd. In het Rijksarchief te Hasselt kwamen enige aanvullingen op dit materiaal te voorschijn, waardoor de reeks thans 250 jaar omvat. Dergelijke bronnen geven een indicatie van de veranderingen in de stedelijke economie tijdens het Ancien Regime. De gegevens over Borgloon vormen een des te welkomer aanvulling op de reeds bijeengebrachte documentatie, omdat zij betrekking hebben op een zeer kleine stad. Bij de onderzoekwerkzaamheden verleenden de heren H. M. Janssen en E. G. Boshouwers veel hulp. Uitbreiding van het personeelsbestand bij de afdeling onderzoek met een volwaardig geschoold onderzoeker was in toenemende mate noodzakelijk. Helaas bleek al in 1976 dat het vanwege de toe-

stand der Rijksfinanciën niet mogelijk is een dergelijke uitbreiding via het creëren van een normale formatieplaats te realiseren. Daarom werd gedacht aan de mogelijkheid om via Z. W. O. tijdelijke medewerkers te verkrijgen. Plannen werden beraamd om een drietal onderzoeken, betrekking hebbend op de geschiedenis van Jeugdwerk en Jeugdbeleid 1890-1975, de Landbouw in Limburg in de 20e eeuw en de geschiedenis van het Verzet in Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog, langs deze weg te realiseren. Voor elk van deze projecten werden onderzoekplannen voortgezet. Daarbij kregen wij veel medewerking van derden. Bij de besprekingen die rond deze plannen werden gehouden, bleek dat aan enkele universiteiten soortgelijke projecten werden ontwikkeld als ons voor ogen stonden. Besloten is de diverse initiatieven op elkaar af te stemmen. Daardoor is het jeugdonderzoek door twee onderzoekers overgenomen met de bedoeling daarvan een dissertatie te maken. Als promotor zal Prof. Leirman te Leuven optreden. De studie over het verzet wordt thans uitgevoerd door een promovendus in Nijmegen onder leiding van Prof. Thurlings. Wat de geschiedenis van de landbouw betreft zijn de onderhandelingen voortgezet, maar nog niet afgerond.

Op verzoek van het lid van het College van Gedeputeerde Staten, L. Stals, is nog een onderzoekproject uitgewerkt over een volkskundig onderwerp. Daarbij werd veel medewerking verleend door de hoogleraren L. Cox te Bonn en S. Top te Leuven. Het plan is op 13 september 1979 aan G. S. aangeboden en beoogt de veranderingen in het volksculturele leven in Limburg onder invloed van de maatschappelijke veranderingen in de twintigste eeuw na te gaan. Aan de hand van dit onderzoek hopen de initiatiefnemers een beleidsplan te kunnen ontwikkelen met betrekking tot de rol van de volksgebruiken in het patroon van maatschappelijke veranderingen.

BIBLIOTHEEK

Evenals in 1978 ging ook in dit verslagjaar de bibliotheek meer selectief te werk bij de collectievorming. De hoeveelheid binnenkomend materiaal is in 1979 vrijwel even groot geweest als in het voorafgaande jaar. Zij besloeg ongeveer 50 m' plankruimte. Doordat in het kader van de samenwerking met andere bibliotheken ongeveer 30 m' periodieken kon worden afgestoten, was de feitelijke toename van het bestand slechts 1%. Het bestand beslaat thans ongeveer 1.770 m'. De boeken nemen $\pm$ 260 m', de brochures $\pm$ 107, de statistische publicaties $\pm$ 92 m', de naslagwerken, bibliografieën e.d. $\pm$ 60 m' in. Het overgrote deel, rond 70%, komt voor rekening van de periodie-

ken (tijdschriften, jaarverslagen, seriewerken e.d.). Door het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen wordt thans gesteld dat de groei van de bibliotheekbestanden in Nederland teruggebracht dient te worden tot nul procent. Er is geen geld om voortdurend nieuwe bibliotheekdepots te bouwen. Ten departemente is ook met ons in 1979 uitvoerig overlegd over de mogelijkheden de minder frequent gebruikte literatuur onder te brengen in een centraal depot, dat in Amsterdam wordt gebouwd en over te gaan tot ont dubbeling van weinig gebruikte collecties, zodat uiteindelijk in Nederland slechts een of twee exemplaren van dergelijke boekwerken overblijven. De besprekingen over deze aangelegenheid hadden een moeizaam verloop. Slechts enkele deelnemers aan het gesprek hebben zich steeds positief opgesteld. Voor ons was dat eenvoudig omdat sinds enige jaren een beleid gevoerd wordt, dat gericht is op vermindering van de aanwas van de bibliotheekbestanden. Gunstig was dat met de bibliothecaris van de R. L. afspraken konden worden gemaakt om gezamenlijk te streven naar een depot in Limburg. Ook is het van belang te streven naar ont dubbeling van collecties weinig gebruikte literatuur en is het aantrekkelijk dat op langere termijn de mogelijkheid ontstaat om collecties die voor het S. H. C. zelf van minder belang zijn, maar die bewaard worden omdat zij in Nederland verder niet aanwezig zijn, door te schuiven naar een landelijk depot. Niettemin hadden de gesprekken ook voor het Sociaal Historisch Centrum niet uitsluitend positieve gevolgen. Problematisch werden echter enkele ruilvereenkomsten met bibliotheken in Nederland. Tot nu toe werden dubletten nog al eens doorgestuurd naar bibliotheken o.a. in Nijmegen. Het gevolg is echter geweest dat daardoor juist verdubbeling van weinig gebruikte literatuur ontstond. Daarom wordt thans gestreefd naar ruilvereenkomsten met Belgische bibliotheken. Wij krijgen van hen materiaal dat in Nederland ontbreekt en vangen bij hen manco's op die in België bestaan. Veel ernstiger is de extra-belasting die ontstaat voor het bibliotheekpersoneel van het S. H. C. tengevolge van het nieuwe beleid. Overbodig materiaal kan slechts worden doorgestuurd naar het centrale magazijn, wanneer het adequaat beschreven en ontsloten is. Er moeten relatief hoge kosten gemaakt worden voor de titelbeschrijving van bestanden die hier niet bewaard worden. Het personeelsbestand zou afgestemd dienen te zijn op een groei van 4 à 5% per jaar, terwijl het op dit moment zelfs onvoldoende is voor het beheer van de aanwezige collecties. Tijdens de departementale besprekingen is immers gebleken dat de kosten die hier voor bibliotheekbeheer gemaakt worden slechts één/vierde bedragen van het landelijk gemiddelde. Het is evident dat zulke grote verschillen niet uitsluitend door zuiniger beheer kunnen worden veroorzaakt.

Tenslotte vereist de samenwerking met de overige wetenschappelijke bibliotheken in Nederland een deelnemen aan de Gezamenlijke Geautomatiseerde

Catalogus: De ontubbeling dient immers via de G.G.C. geregeld te worden. Op dit moment ontbreken daartoe bij het Sociaal Historisch Centrum zowel in het personele vlak als in materieel opzicht alle middelen en mogelijkheden. Niettemin konden in 1979 ondanks de bescheiden mogelijkheden een aantal belangrijke stappen worden gezet op de weg naar een volwaardige wetenschappelijke bibliotheek-organisatie. Er is een interne reorganisatie doorgevoerd, waarbij vier werkgroepen zijn gevormd. De eerste, onder leiding van de bibliothecaresse Mejuffrouw Drs Fleré, houdt zich bezig met de integratie van het catalogusapparaat, de tweede, o.l.v. Mevr. Okrogelnik Nagornik, draagt zorg voor het beheer der periodieken en statistieken, de derde wordt geleid door Mej. Geuskens en verzorgt de brochures, terwijl de laatste de boeken en jaarverslagen ter hand heeft genomen en door Mej. Tonnard geleid wordt. Uitsluitend de werkgroepleidsters zijn geschoold en volledig gekwalificeerd. Hun hulpkrachten zijn in tijdelijke dienst en moeten telkens opnieuw ingewerkt worden. Niettemin wordt door deze werkwijze de ordening en beschrijving van het gehele bestand geleidelijk op het gewenste niveau gebracht. Reeds in het verslagjaar zijn daarbij goede vorderingen gemaakt.

De aanwas kwam - zoals voorheen - hoofdzakelijk tot stand via schenking. De aankoop was beperkt. Hieronder volgt een overzicht van de publicerende instellingen zelf ontvangen jaarverslagen, rapporten, nota's e.d. naar sectoren over de jaren 1977-1979.

	1977	1978	1979
volkshuisvesting	3	6	3
handel, nijverheid, bankwezen	31	24	25
arbeidszaken	6	1	2
overheid, incl. openbare nutsbedrijven	29	33	31
transport en vervoer	3	3	3
land- en tuinbouw	1	—	1
onderwijs, vorming	11	16	11
cultuur, recreatie	7	6	8
maatschappelijke dienstverlening en samenlevingsopbouw	7	10	9
gezondheidszorg	7	4	8
uitvoeringsorganen sociale wetgeving en verzekering	7	7	2
archiefdiensten, wetenschappelijke instellingen	18	30	30
vrouwenbeweging	2	2	1

Voor de lijst van schenkers zij verder verwezen naar bijlage I. Het bestuur

dankt alle schenkers hartelijk voor hun bijdrage aan de opbouw van de bibliotheek.

De mogelijkheden tot het inbinden resp. cartonneren van bibliotheekmateriaal waren in het verslagjaar iets ruimer dan in het voorafgaande jaar. Derhalve konden behalve de wetenschappelijke tijdschriften, die normaal voor bindwerk of cartonnering in aanmerking komen, een aantal boeken in betere staat worden gebracht. De directie van het Limburgs Dagblad heeft zich opnieuw bereid getoond enkele bij het Centrum aanwezige jaargangen van haar krant in te laten binden.

De personeelssituatie is in het verslagjaar iets verbeterd ten opzichte van het voorafgaande jaar dank zij de inschakeling van medewerkers in tijdelijk dienstverband. Onder hen bevinden zich twee assistent-bibliothecarissen afgestudeerd aan de Bibliotheek- en Documentatieacademie te Sittard. Een tweedejaars student van dit opleidingsinstituut heeft in 1979 een stage bij het Centrum doorgebracht.

ARCHIEF

In 1978 was enige achterstand ontstaan bij de acquisitie van archieven doordat in dat jaar bij de afdeling archief enkele mutaties in het personeel plaats hadden gevonden. Het tijdelijk ontbreken van een archivaris en de noodzakelijke inwerkperiode verhinderden het afwerken van enige afspraken. In 1979 is daarom het accent gelegd op het verwerven van een aantal archieven, waarvan de overdracht reeds geruime tijd tevoren was toegezegd.

In totaal werden dit jaar 33 aanwinsten geregistreerd, waarvan 11 aanvullingen op reeds ontvangen archieven (zie bijlage II). Per saldo steeg het totaal aantal archiefondsen tot 316 met een totale lengte van 1.800 strekkende meter. De beschikbare ruimte voor de archieven bedraagt op het ogenblik nog 50 m', zodat het depot vrijwel vol is. Voorbereidingen zijn getroffen om te komen tot de bouw van een nieuw depot. De daarvoor noodzakelijke besprekingen verliepen in een trager tempo dan verwacht, omdat er nogal wat planologische bezwaren tegen onze voornemens rezen. Aan het einde van het verslagjaar was er redelijk uitzicht op een oplossing. Om ruimteproblemen op korte termijn te voorkomen, moest worden besloten tot een herplaatsing, waardoor 480 m' ruimte kan worden gewonnen. Een honderdtal meters kon in 1979 al worden gewonnen. Bovendien werd er voor gezorgd dat de selectie en inventarisatie van archiefmateriaal zoveel mogelijk parallel lopen aan de verwerving van aanwinsten. Daardoor kan elk jaar 50 m' ruimte voor aan-

winsten beschikbaar komen. Op die wijze hopen wij te bereiken, dat het magazijn nog twee à drie jaar voldoende ruimte biedt. In verband hiermee werden in het raam van de werkgelegenheidsverruimende maatregel twee extra medewerkers aangevraagd, die zich vooral met deze selectiewerkzaamheden belasten. Zij hebben op 1 februari 1979 hun werkzaamheden aangevangen.

De voornaamste aanwinsten betroffen de oude archieven van Tegula B.V., het archief van de Vaalser Textielfabrieken, het restant van het archief van de Maastrichtse Machinefabriek Delnoz, alsmede microfiches van het tekeningenarchief van de voormalige Staatsmijnen. Grote archieven uit de sociale en culturele sector vormden de archieven van de R.K. Limburgse Bond van Muziekgezelschappen, het Studiefonds Limburg, de Limburgse Centrale voor Bejaardenzorg en het sanatorium Hornerheide. Een omvangrijk persoonlijk archief werd overgedragen door Mr L. H. Schreinemacher te Maastricht. Bij de aanvullingen was vooral de overdracht van de archieven van de voormalige vakbonden St. Eloy, St. Lambertus en St. Willibrordus zeer volumineus.

Een archiefje werd afgestoten. Een deel van het archief van een Rotterdamse steenkolenhandel werd geruild tegen een deel van het archief van de bruinkoolgroeve Carisborg. In het verleden waren beide archiefgedeelten door de houdstermaatschappij abusievelijk verwisseld.

Intussen is ook de ordening voortgezet. De heer Wijnen heeft zich bezig gehouden met het archief van de R.K. Limburgse Middenstandsbond. De heer Luyten heeft zich nog belast met de aanvulling en voltooiing van diverse interne toegangen. Ook werkte hij nog enkele maanden aan de ordening van het archief van Ir F. C. M. Wijffels. De heer Mes voltooide de beschrijving en ordening van het archief van de N.V. Carisborg. De inventarisaties die hij in 1978 had afgesloten, moesten door het terugvinden in Rotterdam van twee meter archief van deze maatschappij weer worden hervat. De inventaris is gereed voor publicatie. De heer J. Vangangel verzorgde wederom het typewerk en verleende assistentie bij sorteerkzaamheden aan diverse archieven en aan het aan ons overgedragen deel van het archief van het Mijnwerkersfonds (AMF). Mej. Rodolf slaagde er in overzichtsstaten te vervaardigen van een tiental archieven. Sinds oktober werkt de heer A. Bleeser aan de materiële verzorging van het fotoarchief. De heren Van Koot, Schreinemacher en Monfrance hielden zich voornamelijk bezig met sorteerkzaamheden. De heer Schrammen beschreef het parochiearchief van Roggel en maakte goede voortgang met de ordening van het oud-archief van het O.C.M.W. te Borgloon, dat teruggaat tot 1406.

Door de jaren heen is er een steeds groter wordende hoeveelheid stukken verzameld die noch tot het archief noch tot de bibliotheek van het S.H.C. kunnen worden gerekend. Een toenemende vraag naar juist dit specifiek materiaal was er mede oorzaak van dat de nodige afspraken omtrent de verzorging van deze collectie werden gemaakt. Van de pamfletten is een trefwoordenlijst samengesteld. Het ordeningssysteem kan eventueel naar behoefte worden aangepast. De vele vaandels zijn in een aparte ruimte uitgehangen. Langdurige conservering is gewaarborgd. Verder is een apart vertrek bestemd voor het beeldmateriaal. Daar zijn alle foto's, affiches, albums, films e.d. ondergebracht. In het laatste kwartaal van 1979 kon de bewerking van deze collectie door de heer A. Bleeser worden aangevat. Vooral de toenemende belangstelling voor industriële archeologie en de rol die het Centrum daarbij als documentatie-instelling te vervullen heeft, gaf aanleiding aan de foto's bijzondere aandacht te besteden.

Pater Remigius werkte gestaag aan de ordening van een enorme collectie documentatie betreffende de herstructurering van Limburg. Deze collectie was oorspronkelijk opgebouwd door de redactie van het Limburgs Dagblad. In 1975 werd zij aan het Sociaal Historisch Centrum overgedragen. De heer Jansen werkte mee aan de opbouw van een nieuwe documentaire collectie. Op initiatief van de Universiteitsraad van de Rijksuniversiteit Limburg werd een "commissie historie R.L." opgericht, waarin ook de directeur van het S.H.C. zitting nam. De commissie is ingericht omdat de Universiteitsraad zich zorgen maakte over de legendevorming die rond de oprichting van de Rijksuniversiteit Limburg is ontstaan. Binnen de commissie is afgesproken dat door het Sociaal Historisch Centrum zoveel mogelijk documentatie wordt verzameld over de voorgeschiedenis van de Universiteit. De tot nu toe in dit verband ondernomen acties zijn zeer succesvol geweest en hebben zelfs enkele complete archieven opgeleverd. Zij worden uiteraard beheerd door de afdeling archief en op de geëigende wijze geordend. Slechts een heel klein deel van het bijeengebrachte materiaal zal uiteindelijk in de collectie documentatie terecht moeten komen.

JAARBOEK

De Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg verheugen zich in een sterk groeiende belangstelling. Nadat in 1978 ongeveer 150

nieuwe abonnees waren genoteerd, mochten wij in 1979 een uitbreiding van het afnemersbestand met 200 vaststellen. Een vijftigtal was afkomstig uit België. Door het toenemend aantal lezers kon de oplage tot 1.224 worden verhoogd. Aan het einde van 1979 was het XXIIe deel van de *Studies desondanks vrijwel uitverkocht*.

In dit deel waren drie artikelen opgenomen. De ere-voorzitter van het Sociaal Historisch Centrum, Ir Raedts, behandelde het mijnwerkersverzet tijdens de tweede wereldoorlog. René Leboutte, conservator van het Musée de Fer et de l'Acier te Luik publiceerde een studie over de lakenfabriek Scheibler, Ronsdorff, Rahlenbeck te Dalem, terwijl van de hand van onze bibliothecaresse, Mej. Drs E. C. M. Fleré, een bibliografie betreffende de relaties tussen de Katholieke Sociale Bewegingen in Limburg en het Rijnland werd opgenomen. Alle studies stonden derhalve in het teken van de interregionale relaties. Dat dit Jaarboek was opgedragen aan Drs J. F. R. Philips was zeer passend. Tijdens zijn directeurschap heeft hij sterke nadruk gelegd op de historische betrokkenheid van Limburg en de aangrenzende Belgische en Duitse gewesten. Aan het Jaarboek werd toegevoegd het Jaarverslag 1978 van het Sociaal Historisch Centrum. Het Jaarboek werd typografisch verzorgd door Drukkerij H. van der Marck & Z.n. te Roermond. De omvang was 179 pagina's, hetgeen weer een vel meer was dan de meest gewenste omvang.

MAASLANDSE MONOGRAFIEËN

De activiteiten van de Stichting Maaslandse Monografieën waren opnieuw aanzienlijk. Voor de tweede achtereenvolgende keer verschenen in de reeksen, die door deze Stichting uitgegeven worden, vier boeken in één jaar. Ook de belangstelling voor de uitgaven nam aanzienlijk toe. Het aantal vaste afnemers overschreed de 1.500.

In de reeks Maaslandse Monografieën verscheen in januari als deel 28:

W. Jappe Alberts, *Overzicht van de geschiedenis van de Nederrijnse territoria tussen Maas en Rijn (± 800-1288)*, Assen 1979, XII + 252 pag. Deze publicatie voorzag in een behoefte. Nog nimmer was de ontstaansgeschiedenis van de latere hertogdommen Gelre, Gulik en Kleef en het prinsbisdom Keulen op overzichtelijke wijze behandeld. Ook de samenhang tussen de vroege geschiedenis van deze territoria is verborgen gebleven. Prof. Alberts heeft in zijn boek het overwicht van de keurvorst van Keulen in deze streken aangegeven en tevens duidelijk gemaakt hoe geleidelijk de spanningen tussen deze vorst en de graven van Berg, Gelre, Gulik en Kleef toenemen zijn.

In april verscheen deel 29 in de reeks:

Henri Baillien, Tongeren. Van Romeinse Civitas tot Middeleeuwse Stad, Assen 1979, XXII + 185 pag., ill.

Over Tongeren is heel veel geschreven. De Romeinse civitas vormde de grootste stedelijke agglomeratie uit de Nederlanden. De Middeleeuwse stad heeft ook heel wat pennen in beroering gebracht. Het tussenliggende tijdvak (400-1300) was echter nooit bestudeerd. Baillien heeft deze lacune gevuld. Een aantal wezenlijke vraagstukken zijn nader tot een oplossing gebracht. Grote aandacht is besteed aan de continuïteit in de bewoning van Tongeren tussen de tijd van de Romeinen en die der Karolingers en aan de topografie van Tongeren in de vroege Middeleeuwen.

In mei kwam deel 30 van de pers:

J. C. G. M. Jansen, Landbouw en economische golfbeweging in Zuid-Limburg 1250-1800. Een analyse van de opbrengst van tienden, Assen 1979, XXXIX + 318 pag., tab., graf.

In deze dissertatie werden de veranderingen in de landbouw en de economie van Zuid-Limburg op lange termijn bestudeerd. De basis hebben de opbrengsten van de tienden van het Sint-Servaaskapittel te Maastricht, de Proosdij van Meerssen en de abdij van Sint-Truiden gevormd. Zij boden uniek materiaal over een zeer lange periode.

Behalve deze drie delen in de gewone reeks verscheen voor het eerst sinds acht jaar weer een deel in de zogenaamde grote serie. Dergelijke boeken zijn steeds rijk geïllustreerd en worden gedrukt in een twee-koloms zetting. Het tweede deel in de grote serie was:

L. J. Morreau, Bolwerk der Nederlanden. De vestingwerken van Maastricht sedert het begin van de 13e eeuw, Assen 1979, XLIV + 368 pag., krt., ill.

Het boek vormt de neerslag van een studie die een geheel leven heeft vergegd. De auteur heeft minutieus de gehele ontwikkeling van de Maastrichtse vestingwerken onderzocht. Heel nauwgezet heeft hij de ontwikkeling van de fortificaties beschreven. Het werk is voorzien van een inleiding over de militair-strategische betekenis van Maastricht van de hand van de heren Van Hooff en Ramaekers, medewerkers van de sectie Krijgsgeschiedenis van de Generale Staf van het Nederlandse leger.

De samenstelling van het Bestuur en de Redactie onderging slechts een bescheiden wijziging. De heren Philips en Jansen wisselden van functie. Drs J. F. R. Philips trad toe tot de redactie, terwijl de heer Jansen tot secretaris van het bestuur werd benoemd. De samenstelling van de Raad van Advies onderging geen wijzigingen. In de laatste dagen van 1979 werd besloten in 1980 over te gaan tot uitbreiding van het bestuur. Aanleiding daartoe

vormde de recente wijziging van het B.W., die nare gevolgen voor de Stichting kon hebben als het aantal bestuursleden op het statutaire minimum bleef gehandhaafd.

De Raad van Advies vergaderde eenmaal, bestuur en redactie viermaal. De werkzaamheden, verbonden aan het functioneren der Stichting, werden gedeeld door de beide participanten, het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap en het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg. Mede dank zij de administratieve hulp verstrekt door de heer A. J. W. M. Baars verliep de administratieve afwerking der activiteiten zeer vlot en konden ook de commerciële resultaten verbeterd worden.

DIENSTEN EN INLICHTINGEN

Er wordt steeds meer gebruik gemaakt van de diensten van het Centrum. Het bezoekersaantal was in 1979 weer iets hoger dan in 1978.

Jaren	Aantal gebruikers
1973	55
1974	76
1975	118
1976	153
1977	176
1978	172
1979	195

Deze cijfers zijn ontleend aan de bezoekersadministratie in de studiezaal en aan gegevens van de bibliotheek. Telefonische en schriftelijke informaties zijn daarin niet begrepen.

De bezoekers komen de laatste jaren vaker terug. De frequentie, die in 1976 en 1977 nog slechts twee bedroeg, nam in 1978-1979 toe tot vier bezoeken per gebruiker. Per werkdag werden in de laatste twee jaren drie à vier bezoekers geteld. De begeleiding vergt daardoor aanzienlijk meer tijd en inspanning dan in voorgaande jaren. Sedert 1978 is in de studiezaal continu een toezichthoudende ambtenaar aanwezig. Daartoe was de heer J. Luyten aangewezen. In augustus 1979 verliet hij echter voorlopig het Sociaal Historisch Centrum, omdat hij de opleiding tot middelbaar archief-ambtenaar aan de

Rijksarchiefschool wilde volgen. Daarvoor is een stage van tenminste 12 maanden bij een overheidsarchief vereist. Hij werd vervangen door Mej. I. Rodolf.

Ondanks deze moeilijkheid kon de dienstverlening in de studiezaal toch worden verbeterd. Tot 31 augustus 1979 was de studiezaal tijdens de lunchpauze gedurende anderhalf uur gesloten. Medio 1979 verzochten een aantal personeelsleden de middagpauze aanzienlijk te bekorten, omdat zij toch niet meer naar huis konden voor het gebruiken van de lunch. Na overleg met het personeel is een nieuw rooster van werktijden opgesteld, waardoor het mogelijk werd de studiezaal ononderbroken open te stellen van negen uur in de ochtend tot vijf uur in de namiddag. Deze uitbreiding van de dienstverlening is vooral van belang voor de bezoekers, die van ver komen. Dit is het geval met ongeveer de helft van de gebruikers van de studiezaal.

Overigens is het zeer verheugend dat het aantal incidentele bezoekers afneemt ten gunste van de groep die hier langere tijd onderzoek doet. Een direct gevolg van deze verandering is immers dat het gebruik van de archieven intensiever wordt. Het onderzoek wordt door deze ontwikkeling ook meer fundamenteel. De gebruikers maken minder gebruik van bibliotheekgoed, dat geleend kan worden en meer van materiaal, waarvoor een langdurig verblijf in Maastricht nodig is. Diverse gebruikers maken grote kosten voor een soms maanden durend onderzoek in Maastricht, ver van de universiteitsstad, waar zij studies volgen. Ook daaruit blijkt de stijgende belangstelling voor het hier bewaarde studiemateriaal.

De gebruikersgroep kan in een aantal categorieën worden onderscheiden.

	1977	1978	1979
studenten en medewerkers van universiteiten of hogescholen	78	86	82
andere instellingen van onderwijs	43	27	50
instellingen en bedrijven	32	28	27
privé-belangstellenden	21	26	31
onbekend	2	5	5
totaal	176	172	195

De samenstelling van de gebruikersgroep ondergaat sinds jaren weinig wijzigingen. Ongeveer twee/derde deel van de bezoekers is studierend aan een of andere instelling van onderwijs. Onder hen overweegt sterk de groep die zich voorbereidt op universitaire examens. Gemiddeld behoorde in de jaren

tussen 1976 en 1979 44% van de bezoekers tot de categorie studenten en medewerkers van universiteiten en hogescholen. Tot de 19% van de gebruikers die aan andere instellingen van onderwijs studeert, behoort een toenemend aantal jongelui die een M.O.-opleiding volgen. Met uitzondering van 1976, toen relatief veel privé-belangstellenden een bezoek aan het Sociaal Historisch Centrum brachten, schommelt het aandeel van de "liefhebbers" rond 16%. Deze groep is even groot als die van degenen, die namens een bedrijf of instelling een bezoek aan het instituut brengen.

Het volgende overzicht geeft een beeld van de gebruikersgroep naar woonplaats.

Maastricht	42
overig Limburg	68
overig Nederland	75
buitenland	10
totaal	195

De categorie studenten en medewerkers van universiteiten, hogescholen en M.O.-opleidingen maakt ongetwijfeld het meest intensief gebruik van onze diensten. Veelal bereiden zij een scriptie of dissertatie voor. Daartoe bestuderen zij het materiaal vaak diepgaand en langdurig. Het leek derhalve zinvol speciaal voor deze categorie de herkomst en het studievak na te gaan. Veertien instellingen waren met één bezoeker vertegenwoordigd. Het waren voornamelijk buitenlandse instellingen, zoals de Universiteiten van Madison, New York en Austin in de U.S.A., Liverpool in Engeland, Trier in Duitsland en Luik, Leuven en het Universitair Centrum te Antwerpen in België. Merkwaardigerwijze waren echter ook de beide centra voor universitair onderwijs in eigen provincie, de R.L. te Maastricht en de H.T.P. te Heerlen slechts met één bezoeker vertegenwoordigd. Ongetwijfeld kwam dit omdat de specialisatie van onze bibliotheek niet aansluit bij de nog beperkte wetenschappelijke activiteiten van deze centra. Hetzelfde geldt voor de Landbouwhogeschool te Wageningen, de Erasmusuniversiteit te Rotterdam en de M.O.-opleidingen te Amsterdam en Nijmegen, die ook elk een bezoeker leverden. Twee bezoekers waren afkomstig van Leiden. Telkens drie studeerden aan de Technische Hochschule te Aken, de V.U. te Amsterdam, de R.U. te Groningen en de M.O. opleiding te Sittard. Het Ubbo-Emmius Instituut in Groningen en de Hogeschool te Tilburg leverden vier gebruikers op; het Mollerinstituut, eveneens te Tilburg, vijf. Tien bezoekers kwamen van de Universiteit van Amsterdam en van die van Utrecht. Nijmegen leverde

traditiegetrouw het grootste aantal, namelijk 37.

Het leeuwendeel van de gebruikers studeerde geschiedenis. Naast deze 68 historici kwamen nog vijf geografen en vijf sociologen, drie theologen en eventueel technici en neerlandici. Bovendien waren er twee kunsthistorici en twee culturele antropologen onder de bezoekers. Diverse andere disciplines leverden nog zeven andere gebruikers van het hier bewaarde materiaal.

De onderwerpen, waarover gegevens werden gezocht, vertonen steeds meer spreiding. De eenzijdige oriëntatie op de mijnbouw, de herstructurering van Limburg en de daarmee samenhangende sociale problematiek, die kenmerkend was voor het begin van de zeventiger jaren, neemt langzaam af. Thans overwegen onderzoeken, waarin ook de eerste helft van de twintigste eeuw aan de orde komt. Onderstaande tabel geeft hiervan een wat nauwkeuriger beeld.

	1977	1978	1979
Sociale geschiedenis	19	34	35
Geschiedenis van het bedrijfsleven (w.v. geschiedenis van de mijnindustrie)	37 (28)	28 (19)	28 (12)
Landbouw en ambacht	8	8	7
Arbeidsmarkt	6	3	4
Volkshuisvesting en ruimtelijke ordening	13	6	6
Politieke partijen en stromingen	10	10	8
Verkeer en vervoer	4	4	5
Onderwijs en pers, vorming, jeugd	4	9	5
Kerkgeschiedenis	3	6	8
Herstructurering Zuid-Limburg	5	6	14
Historische demografie	7	1	7
Historische geografie	3	7	2
Toponymie		2	3
Lokale geschiedenis	21	6	16
Industriële archeologie		2	5
Biografie	2	2	5
Kunst en cultuur	1	5	7
Verzet Nederland tweede wereldoorlog	4	3	4
Algemene onderwerpen	13	4	7
Onbekend	16	7	4

In het verslagjaar heeft het Centrum een exemplaar ontvangen van een zevental scripties:

Biermans, A., De mijnwerkersbonden en de sluiting van de Limburgse mijnindustrie (1965-1969). Nijmegen 1979 (Candidaatsscriptie).

Nijssen, M. J. A., Evaluatie van het regionaal-economisch beleid in het herstructureringsgebied Zuid-Limburg na de mijnsluiting; mogelijkheden en beperkingen van het staatsingrijpen. Nijmegen 1979 (Doctoraalscriptie).

Nijsten, G., De armenzorg in Beek 1854-1912. Beek 1979 (Scriptie ter verkrijging van de akte van bekwaamheid van de tweede graad tot het geven van voortgezet onderwijs in geschiedenis Mollerinstituut Tilburg).

Soest, B. van, en G. Thewissen, De opkomst van de sociaal democratische arbeiderspartij in de Limburgse mijnstreek van 1909-1933. Utrecht 1979 (Doctoraalscriptie).

Stevens-Ruiters, A., Volkswoningbouw in Zuid-Limburg van Jan Stuyt (1868-1934); sociale betrokkenheid of routine? S.l. 1979, 3dl., tekst, bijl., foto's (Doctoraalscriptie).

Vught, J. P. A. van, De ontwikkeling van het bijzonder lager onderwijs in Limburg als verzuilingsverschijnsel 1860-1940. Nijmegen 1979 (Doctoraalscriptie).

Wolf, R., Mijnbouw, techniek en onderwijs; de ondergrondse vakscholen van de Staatsmijnen. Nijmegen 1979 (Doctoraalscriptie).

Het was zeer verheugend, dat opnieuw een groei kan worden geconstateerd in het aantal onderzoekers, dat achteraf bereid bleek het resultaat van zijn onderzoek hier te deponeren. De aanwezigheid van een groot aantal scripties remt het voortdurend herhalen af van feitelijk hetzelfde onderzoek door verschillende onderzoekers. Dit verschijnsel nam de laatste jaren, parallel met de explosieve groei van het aantal studenten bij de opleidingsinstituten, nogal toe.

BESLUIT

Het jaar 1979 was voor het Sociaal Historisch Centrum redelijk voorspoedig. De belangstelling van particuliere zijde nam sterk toe. Velen in Limburg en daarbuiten waren bereid het instituut in deze tijd van bezuinigingen financieel te steunen. Dank zij hun inspanningen kon het jaar in ieder geval in materieel opzicht rooskleurig worden genoemd. Graag spreekt ons Bestuur daarvoor zijn erkentelijkheid uit. Ook het werk vlotte bevredigend. De groei

van bibliotheek en archief was overeenkomstig de verwachtingen. Er kon worden ingelopen op achterstanden bij ordening, beschrijving en documentatie van het verzamelde materiaal. Het aantal publicaties was groot. De grote interesse die derden aan de dag legden voor de hier aanwezige bronnen wettigt bovendien de verwachting dat ook in de toekomst nog menige publicatie tot stand zal komen, waaraan het instituut een werkzaam aandeel heeft gehad. Al met al was 1979 een jaar waar wij met plezier op terug zien.

SCHENKERS VAN BIBLIOTHEEKGOED IN 1979

Consulaat-Generaal van België	Rotterdam
Stadtbibliothek Mönchengladbach	Mönchengladbach
Centrale Rabobank	Eindhoven/Utrecht
Gemeentebestuur Brunssum	Brunssum
Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds	Heerlen
Centrum voor Sociale Woningbouw	Heerlen
D.S.M.	Heerlen
Unie B.L.H.P.	Heerlen
Gemeentebestuur Kerkrade	Kerkrade
Mijnmuseum	Kerkrade
Klooster Liefdezusters van de H. Carolus Borromeus	Maastricht
Provinciaal Bestuur van Limburg	Maastricht
Provinciale Planologische Dienst in Limburg	Maastricht
R.O.Z.	Maastricht
Provinciaal Centrum voor Maatschappelijk Werk	Roermond
Provinciale Vereniging Het Limburgse Groene Kruis	Sittard
Gemeentebestuur Vaals	Vaals
Afdeling Agrarische Geschiedenis van de Landbouwhogeschool	Wageningen
Prof. Dr E. Hélin	Luik
J. Kau	Düsseldorf
Drs W. J. M. Klaassen	Alphen a/d Rijn
Prof. Dr W. Jappe Alberts	Voorst
C.G.A. Mertens	Blerick
Mevr. Peters	Bunde
E. H. M. Smits	Echt
B. J. Visbeek	Heerlen
Th. Hermans	Helden
Mevr. A. Joosten-Hol	Helden
L. J. Lucassen	Meijel
J. H. A. Bovens	Maastricht
Mevr. A. Haas-Jongen	Maastricht
Dr J. L. M. Herold	Maastricht
H.S.F. Ten Horn	Maastricht
Drs J. Notermans	Maastricht

H. Roovers
Th. M. van Schaick
R. Stapper-Berbers
W. H. Pijpers

Maastricht
Maastricht
Roermond
Schaesberg

BIJLAGE II

LIJST VAN AANWINSTEN VAN ARCHIEVEN 1979

ARCHIEVEN VAN ONDERNEMINGEN

- 853 Archief van Tegula B.V. te Tegelen, voorheen N.V. Canoy Herfkens en Russel-Tiglia, 1901-1974. (J. de Vast, Tegelen) 9 meter
- 856 Archief van de Vaalser Textielfabrieken B.V. te Vaals, 1932-1979. (Curatoren VTF) 60 meter
- 871 Archief van de Maastrichtse Machinefabriek Delnoz, voorheen Delnoz en Maastrichtse Machinefabriek, 1926-1976. 12 meter
- 872 Tekeningenarchief Mijnbedrijven D.S.M. (microkaarten). (Direktie DSM-Limburg B.V.) 2 kasten

ARCHIEVEN VAN VAK- EN STANDSORGANISATIES

- 860 Archief van St. Adelbert afd. Sittard, Geleen e.o., 1935-1969. (Bestuur Adelbert Zuid-Limburg) 6 ds.
- 861 Archief van St. Adelbert afd. Heerlen, 1953-1970. (Bestuur Adelbert Zuid-Limburg) 3 ds.
- 865 Archief van de K.A.B., afd. Schaesberg, 1945-1964. (A. Leunissen, Schaesberg) 1 ds.

ARCHIEVEN VAN JEUGD- EN JONGERENORGANISATIES

- 866 Archief van het Vormingswerk Jong Volwassenen voorheen Mater Amabilisscholen te Maastricht, 1952-1975. (Bestuur) 3 meter

ARCHIEVEN VAN INSTELLINGEN OP HET TERREIN VAN ONDERWIJS, STUDIE, CULTUUR, EMANCIPATIE EN POLITIEK

- 855 Archief van de R.K. Limburgse Bond van Muziekgezelschappen, 1939-1978. (Drs L. Pierey, Heerlen) 10 meter

ARCHIEVEN VAN INSTELLINGEN OP HET TERREIN VAN VOLKS-
GEZONDHEID, VERPLEGING, HULPVERLENING EN
BEJAARDENZORG

- 854 Archief van de Limburgse Centrale voor Bejaardenzorg (LCB),
1949-1978. (Drs F.J. Heijen, Roermond) 14 meter
- 869 Archief van de Stichting Hornerheide (sanatorium), 1919-1978.
(Bestuur) 12 meter
- 858 Archief van de bouwcommissie der Stichting Bejaardenvoorziening
Douvenrade te Heerlen, 1968-1979. (Mr P. M. M. C. Palmen,
Heerlen) 1 meter, 1 ds.
- 859 Archief van de R.K. Vereniging Het Limburgse Groene Kruis, afd.
Treebeek, 1918-1965. (Dhr. Kattemölle, Heerlen) 1 meter, 1 ds.

OVERIGE ARCHIEVEN

- 862 Archief van de Stichting godsdienstige belangen van het personeel van
de continudienst in het Maurits Complex te Geleen, 1955-1966.
(past. T. M. J. Delissen, Bocholtz) 1 ds.

ARCHIEVEN VAN PERSONEN

- 857 Mr O. M. F. Haffmans, 1917-1931. (Mr F. M. A. Haffmans,
Helden-Dorp) 2 ds.
- 863 L. Frantzen, oorlogsdagboek 1940-1943. (L. Frantzen, Maastricht)
41 cahiers, 1 ds.
- 864 Dr J. L. M. Herold, 1945-1979. (Dr J. L. M. Herold, Maastricht)
2 meter

- 867 Mr L. H. Schreinemaker en M. J. A. Schreinemaker-Bots, ca. 1930-1978. (Mr L. H. Schreinemaker, Maastricht) 40 meter
- 868 Mej. H. A. M. Hochstenbach, ca. 1936-1973. (Mej. H. A. M. Hochstenbach, Maastricht) 3 ds.
- 874 E. H. M. Smits, Stukken en documentatie over zijn militaire dienst en verblijf in Indonesië, 1948-1950. (E. H. M. Smits, Echt) 1 ds.

AANVULLINGEN OP REEDS ONTVANGEN ARCHIEVEN

- 494 Henri de Beaumont's Metaalindustrie N.V. 1 meter
- 581 Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond (NKMB). 35 meter
- 582 Archieven van St. Eloy, St. Lambertus en St. Willibrordus van de
697 Industriebond NKV, 1953-1972. 150 meter
835
- 605 Economisch-Technologisch Instituut Limburg (ETIL). 14 meter
- 610 N.V. Maatschappij tot Exploitatie van Bruinkoolvelden Carisborg.
2 meter + tekeningen
- 628 Stichting Scheppend Ambacht 1940-1975. 3 meter
- 643 Vrouwenbeweging N.K.V. 3 meter
- 812 KAB-Venlo (G. Billekens), 1925, 1945, 1959, 1961. 1 omslag
- 827 Unie B.L.H.P. 13 meter
- 828 A.G. Tyndall. 2 ds.

DIVERSEN

Vaandel van de N.K.M.B. afd. Molenberg (N.K.M.B., Heerlen).

VERLIEZEN

Uit EAN 610, Carisborg, zijn de stukken van het archief van de N.V. Steenkolenhandelsmaatschappij v/h Jan Veldhuizen Wz. overgedragen aan Furness N.V. te Rotterdam.

BESTUUR SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM
VOOR LIMBURG

ERE-VOORZITTER

IR. C. E. P. M. RAEDTS (1949) Heerlen

DAGELIJKS BESTUUR

MR P. M. M. C. PALMEN, voorzitter (1968) Heerlen
DR REMIGIUS DIETEREN OFM, secretaris (1949) Maastricht
DRS J. H. A. E. CORNIPS, penningmeester (1954) Maastricht
P. C. A. 'T HOEN (1961) Eijsden
DR G. C. P. LINSSEN (1973) Roermond
MR A. A. RIJK (1973) Valkenburg-
Houthem
DRS J. H. M. WIELAND (1979) Maastricht

ALGEMEEN BESTUUR

J. BREMMERS (1960) Sittard
P. J. H. CRIJNS (1975) Hoensbroek
M. DEBATS (1972) Maastricht
J. H. ENSINCK (1965) Maastricht
DRS L. J. C. HORBACH (1975) Roermond
DRS A. J. HUTSCHEMAEKERS (1953) Roermond
DRS P. J. C. LEBENS (1949) Buchten-Born
L. J. LUCASSEN (1975) Meijel
G. J. LOOS (1962) Maastricht
DRS B. C. M. E. NIESSEN (1979) Maastricht
DRS H. R. VAN OMMEREN (1972) Bunde
DR H. C. W. ROEMEN (1949) Maastricht
MR E. G. G. M. RUTTEN (1961) Tegelen
DR IR J. STUFFKEN (1973) Heerlen
DR J. G. H. TANS (1972) Mechelen
DRS P. C. TIELROOIJ (1967) Sittard
J. M. WEIJERS (1952) Heerlen
PROF. DR A. M. VAN DER WOUDE (1979) Wageningen

BEGUNSTIGERS EN CONTRIBUTANTEN

Gemeenten

Gemeentebestuur Baexem (1973)	Baexem
Gemeentebestuur Beek (1950)	Beek
Gemeentebestuur Beesel (1951)	Beesel
Gemeentebestuur Berg en Terblijt (1977)	Berg en Terblijt
Gemeentebestuur Born (1961)	Born
Gemeentebestuur Brunssum (1951)	Brunssum
Gemeentebestuur Cadier en Keer (1968)	Cadier en Keer
Gemeentebestuur Echt (1957)	Echt
Gemeentebestuur Elsloo (1950)	Elsloo
Gemeentebestuur Eijgelshoven (1950)	Eijgelshoven
Gemeentebestuur Eijsden (1950)	Eijsden
Gemeentebestuur Gennep (1961)	Gennep
Gemeentebestuur Grathem (1977)	Grathem
Gemeentebestuur Grevenbicht (1977)	Grevenbicht
Gemeentebestuur Gronsveld (1950)	Gronsveld
Gemeentebestuur Gulpen (1951)	Gulpen
Gemeentebestuur Heerlen (1950)	Heerlen
Gemeentebestuur Heythuysen (1977)	Heythuysen
Gemeentebestuur Hoensbroek (1950)	Hoensbroek
Gemeentebestuur Horst (1961)	Horst
Gemeentebestuur Hulsberg (1961)	Hulsberg
Gemeentebestuur Hunsel (1976)	Hunsel
Gemeentebestuur Kerkrade (1952)	Kerkrade
Gemeentebestuur Kessel (1962)	Kessel
Gemeentebestuur Klimmen (1977)	Klimmen
Gemeentebestuur Maasbracht (1954)	Maasbracht
Gemeentebestuur Maastricht (1950)	Maastricht
Gemeentebestuur Margraten (1976)	Margraten
Gemeentebestuur Meerlo-Wanssum (1952)	Meerlo-Wanssum
Gemeentebestuur Meerssen (1951)	Meerssen
Gemeentebestuur Merkelbeek (1954)	Merkelbeek
Gemeentebestuur Meijel (1956)	Meijel
Gemeentebestuur Munstergeleen (1953)	Munstergeleen
Gemeentebestuur Nieuwenhagen (1976)	Nieuwenhagen
Gemeentebestuur Nuth (1950)	Nuth
Gemeentebestuur St. Odiliënberg (1976)	St. Odiliënberg
Gemeentebestuur Posterholt (1976)	Posterholt
Gemeentebestuur Roermond (1951)	Roermond
Gemeentebestuur Roggel (1972)	Roggel
Gemeentebestuur Schaesberg (1950)	Schaesberg
Gemeentebestuur Schimmert (1977)	Schimmert
Gemeentebestuur Schinveld (1951)	Schinveld
Gemeentebestuur Simpelveld (1951)	Simpelveld

Gemeentebestuur Sittard (1951)	Sittard
Gemeentebestuur Stein (1951)	Stein
Gemeentebestuur Stramproy (1955)	Stramproy
Gemeentebestuur Swalmen (1950)	Swalmen
Gemeentebestuur Tegelen (1977)	Tegelen
Gemeentebestuur Thorn (1976)	Thorn
Gemeentebestuur Ubach over Worms (1953)	Ubach over Worms
Gemeentebestuur Ulestraten (1976)	Ulestraten
Gemeentebestuur Urmond (1952)	Urmond
Gemeentebestuur Vaals (1950)	Vaals
Gemeentebestuur Valkenburg-Houthem (1953)	Valkenburg-Houthem
Gemeentebestuur Venlo (1950)	Venlo
Gemeentebestuur Venray (1956)	Venray
Gemeentebestuur Voerendaal (1951)	Voerendaal
Gemeentebestuur Weert (1951)	Weert
Gemeentebestuur Wittem (1972)	Wittem
Gemeentebestuur Wijlre (1950)	Wijlre

Bedrijven

Aannemersbedrijf Gebr. Cremers B.V. (1958)	Maastricht
Aannemersbedrijf Jongen B.V. (1978)	Schaesberg
Aannemingsbedrijf J. Geraedts en Zonen B.V. (1978)	Swalmen
Accountants- en Belastingadviesbureau Limburg (1978)	Roermond
AKZO Chemie Nederland B.V. (1959)	Herkenbosch
Algemene Bank Nederland N.V. (1958)	Maastricht
Amro-Bank N.V. (1958)	Maastricht
Amro-Bank N.V. (1961)	Venlo
Ankersmit's Chemische Fabrieken B.V. (1978)	Maastricht
Arbed S.A., Afd. Nederland (1978)	Roermond
Bartels' Bouw- en Betonbedrijf, J. C. (1958)	Maastricht
Bates-Cepro B.V. (1958)	Maastricht
Beaumont's Handel & Industrie B.V., De (1978)	Heerlen
Bierbrouwerij "De Leeuw" B.V. (1957)	Valkenburg-Houthem
Boekhandel "Veldeke" (1961)	Maastricht
Boekhandel Winants (1975)	Heerlen
Bouwcoördinatiekantoor Drs Ruijters B.V. (1978)	Sittard
Bouw- en Aannemings Mij. Laudy B.V. (1966)	Sittard
Bouwmaatschappij Gebrs. Janssen B.V. (1962)	Venray
Brouwerij "De Ridder", Fa. Gebrs. Van Aubel (1957)	Maastricht
C en A Nederland (1978)	Maastricht
Coöperatieve Centrale Raiffeisen-Boerenleenbank BA (1970)	Utrecht
Cox-Geelen B.V. (1978)	Eijsden
Dassen Electrotechniek B.V. (1978)	Stein
Demy B.V. (1978)	Geleen
Drukkerij H. van der Marck en Zonen B.V. (1978)	Roermond
D.S.M. (1978)	Heerlen
Eerste Nederlandse Cementindustrie N.V. (1951)	Maastricht

Elisastichting (1961)	Venlo
Eurohal Maastricht B.V. (1978)	Maastricht
Glasmaatschappij Leufkens Holding B.V. (1978)	Heerlen
Gulpener Bierbrouwerij, Distilleerderij en Azijnfabriek B.V. (1961)	Gulpen
Haagen Chemie B.V. (1978)	Roermond
Hahmes C.V., Fa. P. (1949)	Maastricht
Hepworth-N.G.I. B.V. (1978)	Belfeld
Hobru Hoensbroek B.V. (1978)	Hoensbroek
Hostellerie "De Hamert" B.V. (1979)	Wellerlooi
Industriemaatschappij J.C. Bamford (NWE) N.V. (1978)	Ulestraten
Ingenieursbureau Jongen-Laura B.V. (1978) --	Vlaardingen
Kleiwarenfabrieken Gebr. Laumans B.V. (1978)	Tegelen
Koninklijke Brand's Bierbrouwerij B.V. (1961)	Wijlré
Koninklijke Fabriek van Tabakspijpen Elbert Gubbels & Zn. B.V. (1978)	Roermond
Koninklijke Nederlandse Papierfabrieken N.V. (1949)	Maastricht
Koninklijke Sphinx N.V. (1961)	Maastricht
Laura, Stichting Jubileumfonds (1978)	Eijgelshoven
Limburgse Kaarsenfabriek C.V., Van de Weyer en Zn. (1958)	Maastricht
Limburgse Maatschappij voor Gasdistributie Limagas N.V. (1958)	Heerlen
Maasgrind- en Zandexploitatie "Juliana", v/h Louis Muyres (1949)	Urmond
Maastrichtse Spaarbank (1958)	Maastricht
Machinefabriek & IJzergieterij P. Konings B.V. (1949)	Swalmen
Macintosh Confectie N.V. (1978)	Stein
Maison Louis Kledingmagazijnen N.V. (1958)	Maastricht
Meelfabriek "Weert" B.V., v/h Gebr. v.d. Venne (1960)	Weert
Mélotte B.V. (1978)	Maastricht
Meij's Expeditiebedrijf (1959)	Maastricht
Mora Snacks B.V. (1978)	Maastricht
Mosa B.V. (1949)	Maastricht
Muyres Algemene Bouw B.V., Marcel (1959)	Sittard
Natronchemie B.V. (1950)	Roermond
Nederlandse Credietbank N.V. (1958)	Maastricht
Nelissen Aannemingsbedrijf B.V., J. P. A. (1978)	Venray
Nunhems Zaden B.V. (1978)	Haelen
Overhemden Industrie Richi B.V. (1978)	Hoensbroek
Papierfabriek "Gennep" N.V. (1958)	Gennep
Philips' Gloeilampenfabrieken N.V. (1965)	Eindhoven
Pieters-Dortu N.V. (1958)	Heerlen
Provinciale Limburgse Electriciteits Maatschappij N.V. (1949)	Maastricht
Rank Xerox Manufacturing (Nederland) B.V. (1978)	Venray
Reisbureau Ebatours (1965)	Beek
Roosmalen's Transport en Handel Mij. B.V., Van (1961)	Maastricht
Sekisui Alveo B.V. (1978)	Roermond
Slavenburg's Bank N.V. (1978)	Maastricht
Stienstra Roermond B.V. (1978)	Roermond
Technisch Bureau Vromen B.V. (1958)	Amstenrade

Teewen B.V. (1958)	Tegelen
Uitgeversmaatschappij De Limburger B.V. (1949)	Roermond
Verenigd Streekvervoer Limburg (1958)	Heerlen
Verfindustrie Jac Eyck B.V. (1978)	Heerlen
Visser's Wegenvbouw- en Aannemingsbedrijf C.V. (1961)	Drunen
Volvo Car Produktie Born B.V. (1969)	Born
Wagemans & Van Tuinen N.V., Artifort N.V. (1958)	Maastricht
Waterleiding Mij. Limburg N.V. (1958)	Maastricht
Westland-Utrecht Hypotheekbank N.V. (1958)	Maastricht
Wilma Weert B.V. (1962)	Weert
Wolf en Hertzdahl Beheer B.V. (1958)	Maastricht
Zinkwit Nederland B.V. (1953)	Eijsden
Zuid Nederlandse Aannemers Vereniging (1979)	Heeze
Zuid-Ooster Autobusdiensten N.V. (1978)	Gennep

Organisaties en instellingen

Adviesburo voor Ruimtelijke Ordening E.H.	
Starren B.V. (1974)	Maastricht
Adviesgroep Partners B.V. (1974)	Maastricht
Aldegondiskring, Sint (1979)	As (B)
Algemeen Rijksarchief (1972)	's-Gravenhage
Algemene Bond van Werknemers (1958)	Heerlen
Alphonsianum, Bibliothecaris van het (1959)	Wittem
Architectenbureau Peutz B.V. (1974)	Heerlen
Architectenbureau Schinkel-Benning B.V. (1974)	Sittard
Bakker, Versteegh en Co. Accountants (1974)	Maastricht
Bibliotheek- en Documentatieacademie (1976)	Sittard
Bisdom Roermond (1949)	Roermond
Bisschoppelijk College (1958)	Sittard
Bisschoppelijk College voor Atheneum en Havo (1978)	Echt
Broeklandcollege voor Havo en Mavo (1978)	Hoensbroek
Buro voor Stedebouw Maastricht Hoën- Ubachs- Roomans B.V. (1970)	Maastricht
Centrale Bibliotheek (1961)	Maastricht
Centrum voor Sociale Woningbouw C.S.W. B.V. (1961)	Heerlen
Clara-Feyschool (1978)	Simpelveld
College "Sancta Maria" (1977)	Kerkrade
"Collegium Carolinum" der Paters Oblaten (1961)	Hulsberg
Culturele Raad Limburg (1959)	Maastricht
Depot van Nederlandse Publikaties KB (1976)	's-Gravenhage
Economisch Technologisch Instituut Limburg (1958)	Maastricht
Elisabeth Strouven, Stichting (1958)	Maastricht
Erasmus Universiteit (1959)	Rotterdam
"Europahuis in Nederland", Stichting (1978)	Bemelen
Eijkhagen College (1966)	Schaesberg
Eijsdens Verleden, Stichting (1976)	Eijsden
F.N.V.-Limburg (1961)	Heerlen
Fontes Rodenses, Stichting (1976)	Kerkrade

Franciscanen, Bibliotheek (1967)	Venray
Franciscanen, Praeses Paters (1958)	Maastricht
Franciscanessen. Zusters (1979)	Maastricht
Gemeentearchief Eindhoven (1974)	Eindhoven
Gemeentearchief Venlo (1973)	Venlo
Gemeentekrediet van België, Departement Studie en Documentatie (1976)	Brussel (B)
Gemeentelijke Archiefdienst (1979)	Maastricht
Gemeentelijke Bibliotheek (1979)	Hamont-Achel (B)
Gemeentelijke Bibliotheek (1979)	Lanaken (B)
Gemeentelijke Openbare Bibliotheek (1979)	Maasmechelen (B)
Geusselt Mavo (1978)	Maastricht
Gewest Noord-Limburg (1970)	Venlo
Heemkring Heidebloemke (1979)	Genk (B)
Heemkunde-Museum Beek (1979)	Beek
Heemkundevereniging Geleen (1980)	Geleen
Heemkunde-Vereniging "Roerstreek" (1969)	St. Odiliënberg
Historischer Verein für Geldern und Umgegend (1975)	Geldern (D)
Hoeseltse Geschiedkundige Studiegroep (1976)	Hoeselt (B)
Hogere Technische School (1960)	Heerlen
Hogeschool voor Theologie en Pastoraat (1958)	Heerlen
Industriebank LIOF N.V. (1976)	Maastricht
Industrieschap Oostelijk Mijng gebied (1964)	Heerlen
Instituut voor Genealogie en Streekgeschiedenis (1969)	Roermond
Janscollege, Sint (1979)	Hoensbroek
Jongerencentrum 't Vloot (1978)	Maastricht
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Maastricht en Omstreken (1949)	Maastricht
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Midden-Limburg (1956)	Roermond
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor de Mijnstreek (1956)	Heerlen
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Noord-Limburg (1955)	Venlo
Kath. Economische Scholengemeenschap, Afd. Meao-St. Servaascollege (1978)	Maastricht
Kath. Openbare Leeszaal en Bibliotheek (1970)	Hoensbroek
Kath. Openbare Leeszaal en Bibliotheek (1964)	Schaesberg
Kath. Openbare Leeszaal en Bibliotheek (1960)	Venray
Kath. School voor Mavo Koningin Gerberga (1978)	Meerssen
Koninklijke Bibliotheek (1974)	's-Gravenhage
Kreisarchiv Viersen (1959)	Kempen (D)
Kristelijke Vereniging van Mijnbeambten (1949)	Heerlen
Lagere Technische School (1978)	Beek
Lagere Technische School De Hamert (1978)	Wellerlooi-Bergen
Lagere Technische Streekschool en Middenschool Heythuysen (1978)	Heythuysen
Leao-School (1978)	Kerkrade
Liefdezusters van de H. Carolus Borromeus (1949)	Maastricht

Limburgse Groene Kruis (1950)	Sittard
Limburgse Land- en Tuinbouwbond (1951)	Roermond
Limburgse Organisatie van Zelfstandige Ondernemers (1951)	Venlo
Limburgse Werkgeversvereniging (1958)	Roermond
Mavo-School St. Franciscus (1978)	Treebeek
Mavo-School Maria Regina (1978)	Blerick
Mavo St. Jacobus voor Born en Omstreken (1978)	Born
Middelbare Landbouwschool (1978)	Roermond
Middelbare Technische School (1978)	Roermond
Minderbroeders (1960)	Maastricht
Minderbroeders, Provinciaalaat (1959)	Utrecht
Minderbroedersklooster (1958)	Heerlen
Ministerie van Landbouw en Visserij (1960)	's-Gravenhage
Missionarissen van het H. Hart (1979)	Bree (B)
Montfortanen (1959)	Valkenburg-Houthem
Museumvrienden van Rekem (1979)	Rekem-Lanaken (B)
Nederlands Openluchtmuseum (1979)	Arnhem
Normaalschool Humaniora, Zusters Kindsheid Jesu (1979)	Hasselt (B)
Openbare Bibliotheek (1979)	Venlo
Openbare Bibliotheek en Leeszaal Valkenburg (1979)	Hulsberg
Openbare Leeszaal en Bibliotheek (1962)	Maastricht
Openbare Werken (1957)	Maastricht
Opleidingen voor Middelbare Akten (1965)	Tilburg
Oudheidkamer Horst e.o. (1978)	Horst
Oudheidkundige Dienst (1979)	Heerlen
Pedagogische Academie Dr van Gils (1966)	Roermond
Pedagogische Akademie Heerlen (1958)	Heerlen
Procuratuur P.P. Augustijnen (1960)	Venlo
Provinciaal Hoger Handelsonderwijs Instituut (1979)	Hasselt (B)
Provinciale Bibliotheek (1979)	Hasselt (B)
Provinciale Bibliotheek Centrale Limburg (1978)	Roermond
Provinciale Inspectie Gemeente Archieven (1973)	Maastricht
Provinciale Vereniging voor Vreemdelingenverkeer in Limburg (1960)	Valkenburg-Houthem
Provinciale Waterstaat in Limburg (1962)	Maastricht
Provinzialinstitut für Westfälische Landes- und Volksforschung (1967)	Münster i/W (D)
Rafaëlschool voor Mavo (1978)	Maasbracht
Rooms-Katholiek Atheneum en School voor Havo Sophianum (1978)	Vaals
Rooms-Katholiek Gymnasium "Rolduc" (1978)	Kerkrade
Rooms-Katholieke Huishoudschool St. Anna (1978)	Stein
Rooms-Katholieke Mavo Pius XII (1975)	Kerkrade
Rooms-Katholieke Mavo-School Bergen (1978)	Bergen
Rooms-Katholieke Mavo-School Vinkenhof (1978)	Venlo
Rooms-Katholieke Mavo-School Het Wormdal (1978)	Ubach over Worms
Rooms-Katholieke Middelbare Landbouwschool (1961)	Horst
Rooms-Katholieke Openbare Leeszaal en Bibliotheek (1958)	Heerlen

Rooms-Katholieke Scholengemeenschap St. Ursula voor Gymnasium, Atheneum en Havo (1978)	Horn
Rooms-Katholieke School voor Mavo "Jacob Merlo Horstius" (1978)	Horst
Rijksarchief in Limburg (1964)	Maastricht
Rijksarchief in Noord-Brabant (1976)	's-Hertogenbosch
Rijksopleiding voor Onderwijzers(-essen) (1978)	Maastricht
Rijksuniversiteit Limburg (1977)	Maastricht
Samenwerkende Bouwverenigingen Eigen Haard, Gezond Maastricht en St. Servatius (1977)	Maastricht
Scholengemeenschap Albert Schweitzer (1975)	Geleen
Scholengemeenschap "Sint Michiel" voor Gymnasium, Atheneum en Havo (1978)	Geleen
Scholengemeenschap voor Atheneum en Havo St. Antonius Doctor College (1978)	Kerkrade
Scholengemeenschap voor Atheneum en Havo "Groenewald" (1978)	Stein
Scholengemeenschap voor Atheneum, Havo en Mavo "Bouwens van der Boye College" (1978)	Panningen
Scholengemeenschap voor Gymnasium, Atheneum en Havo van het Bisschoppelijk College Schöndeln (1978)	Roermond
Scholengemeenschap voor Lyceum en Havo Grotius- college (1978)	Heerlen
School voor HNO St. Theresia (1978)	Kerkrade
Schoolbestuur St. Martinus (1978)	Beek
Sociale Academie (1978)	Sittard
Spaarbank Limburg (1970)	Venlo
Stadsacademie voor Toegepaste Kunsten (1978)	Maastricht
Stadsbibliotheek Maastricht (1958)	Maastricht
Stedelijk Instituut voor Sociaal Werk Maastricht (1958)	Maastricht
Stedelijk Lyceum en Havo (1979)	Maastricht
Stedelijke Mavo-School (1978)	Maastricht
Telefoondistrict Maastricht (1958)	Maastricht
Universiteitsbibliotheek, Economisch-Historisch Seminarium (1973)	Amsterdam
Universiteitsbibliotheek Katholieke Universiteit Leuven (1972)	Leuven (B)
Vastelaovesgezelschap Jocus (1979)	Venlo
Vormingsinstituut Rotonde (1978)	Sittard
Vrije Universiteit (1974)	Amsterdam
Ziekenhuis "De Goddelijke Voorzienigheid" (1960)	Sittard

Persoonlijke contribuanten

Aalbregt, W. C. L. G. (1977)	Nieuwstadt
Abrahams, A. G. J. (1979)	Maastricht
Admiraal, Mr W. A. M. (1979)	Heiloo
Adriaens, Drs F. H. M. C. (1960)	Horn
Aelmans, A. G. (1979)	Hoensbroek

Aerts, Mevr. M. L. (1979)
 Alers, F. H. P. (1979)
 America, Dr G. G. J. (1973)
 Aretz, J. A. W. (1980)
 Arts, A. J. M. (1974)
 Augustus, Drs L. (1975)
 Backbier, H.A.M. (1974)
 Backbier, P. L. (1979)
 Baerts, M. W. P. te (1973)
 Baeten, Mr A. M. I. H. (1958)
 Baltis, C. H. J. M. (1974)
 Baltus, C. J. (1975)
 Banens, Drs J. H. M. (1958)
 Bastiaansen, Drs J. C. A. (1977)
 Beaujean, H. A. (1977)
 Beckers, G. J. M. M. (1979)
 Beckers, J. J. (1974)
 Beek, Chr. W. ter (1974)
 Berden, Drs J. V. C. M. (1977)
 Berekrouckx, H. A. R. (1979)
 Berger, Mr E. A. (1974)
 Bergh, J. E. van de (1979)
 Bergmans, N. H. M. (1974)
 Bertens, Drs J. W. (1975)
 Bertholet, E. L. (1979)
 Bertrand, C. (1979)
 Betteray, Mevr. J. J. H. van (1979)
 Beijers, J. G. Th. M. (1979)
 Biggelaar, J. C. van den (1977)
 Billekens, G. (1979)
 Bisschops, H. J. (1979)
 Bloemen, H. A. C. (1966)
 Bloemen, M. (1979)
 Blok, Prof. Dr A. (1974)
 Boelens, F. P. (1966)
 Boersma, H. J. L. M. (1976)
 Boesten, H. M. P. L. B. (1979)
 Bogman, B. (1974)
 Bokken, H. L. M. (1979)
 Bollen, G. (1979)
 Bonnet, J. J. (1979)
 Bönninghausen, Dr Jur. A. Freiherr von (1974)
 Booms, W. (1978)
 Boonstra, B. P. A. (1970)
 Bos, Dr R. W. J. M. (1974)
 Bosch, Drs D. A. van den (1976)
 Bosman, Prof. Dr H. W. J. (1969)
 Bosmans, Dr J. L. J. (1974)
 Botman, S. G. J. M. (1974)

Munsterbilzen (B)
 Roermond
 Amstenrade
 Ubach over Worms
 Nijmegen
 Heerlen
 Vessem
 Eindhoven
 Brunssum
 Maastricht
 Susteren
 Rosmalen
 Maastricht
 Maastricht
 Hoensbroek
 Maastricht
 Ubach over Worms
 Venray
 St. Geertruid
 Ekeren (B)
 Ottersum
 Beek
 Haelen
 's-Gravenhage
 Geleen
 Wijlré
 Haarlem
 Melick
 Wintelre
 Venlo
 Dedemsvaart
 Zeist
 Kaulille (B)
 Soest
 Oldenzaal
 Eijsden
 Buchten-Born
 Brussel (B)
 Thorn
 Maasmechelen (B)
 Maastricht
 Willich-Anrath (D)
 Nijmegen
 Rosmalen
 Ede
 Maastricht
 Tilburg
 Nijmegen
 Sittard

Bots, Dr A. C. A. M. (1976)	Nijmegen
Bouwens, J. G. T. (1967)	Simpelveld
Boven, Mr P. M. H. van (1974)	Breda
Bovens Jr., Th. (1979)	Maastricht
Brassee, Ch. J. P. (1973)	Waubach
Brassée, J. H. J. (1958)	Oirsbeek
Bremmers, M. J. (1974)	Roermond
Broens, J. W. (1974)	Roermond
Bronzwaer, Mr N. W. J. G. (1960)	Weert
Brorens, F. M. C. (1960)	Munstergeleen
Brouwer, Ir J. F. H. (1979)	Weert
Brouwer, G. M. A. de (1979)	Maastricht
Brouwers, E. H. (1974)	Klimmen
Brouwers, J. L. A. (1970)	Maastricht
Brouwers, P. C. M. (1975)	Utrecht
Bult, C. van de (1974)	Klimmen
Brouwers, C. van de (1974)	Klimmen
Can, Drs A. J. M. L. van (1959)	Roosendaal
Castermans, W. P. (1979)	Maastricht
Chambille, Ing. H. (1974)	Valkenburg-Houthem
Cillekens, C. (1978)	Roermond
Claessens, Ir J. M. M. (1979)	Maastricht
Claessens, J. W. (1980)	Geulle
Claessens, Drs Th. J. A. H. (1960)	Dommelen
Cluitemans, Drs J. H. (1958)	Swalmen
Cobben, Drs Ing. N. P. (1976)	Roermond
Coebergh, Drs P. M. (1960)	Maastricht
Coehorst, E. (1979)	Baarlo
Coenen, Drs H. L. M. (1973)	Moergestel
Coenen, L. W. (1958)	Hoensbroek
Collen, J. V. A. (1979)	Hasselt (B)
Colsen, J. H. M. (1959)	Venray
Coops, H. Th. (1980)	Heerlen
Cornips, J. H. A. (1979)	Breda
Cornelissen-Janssens, Mevr. (1979)	Brasschaat (B)
Corten, Alb. J. A. M. (1960)	Heerlen
Corten, R. A. G. (1979)	Valkenburg-Houthem
Courtens, Dr N. G. M. (1974)	Maastricht
Cox, Drs G. W. H. (1958)	Goirle
Cozijnsen, W. (1979)	Maastricht
Creemers, Th. (1979)	Maastricht
Crolla, A. A. (1980)	Valkenburg-Houthem
Crolla-Baggen, de heer en mevr. A.M.G. (1964)	Noorbeek
Crousen, Dr A. M. F. B. (1960)	Venlo
Crutzen, F. (1979)	Kerkrade
Crijns, Ir A. W. N. J. (1967)	Bunnik
Custers, M. H. (1979)	Leiden
Daamen, J. (1979)	As (B)
Daems, J. G. (1973)	Maastricht

Daerden, A. (1979)	Riemst (B)
Daniëls, A. L. M. J. (1977)	Maastricht
Darley, W. (1968)	Maastricht
Debats, M. (1974)	Maastricht
Debets, Drs R. M. C. (1974)	Maarssen
Defesche, Mr H. J. M. (1974)	Venray
Deliège, W. (1979)	Moresnet (B)
Delissen, Th. M. J. (1958)	Bocholtz
Derkx, Th. J. F. (1979)	Venlo
Dewez, Dr J. Th. M. (1960)	Sittard
Diedereren, Drs J. A. M. (1958)	Zaandam
Diederiks, Drs H. A. (1973)	Amsterdam
Dierick, C. (1979)	Eksel (B)
Dierick, P. A. (1977)	Stein
Dieteren, H. (1971)	Maastricht
Dieteren, J. W. (1964)	Spaubek
Dister, H. M. J. (1979)	Roermond
Dittrich, Drs M. J. A. R. (1958)	Meerlo-Wanssum
Dohmen, F. S. (1958)	Heerlen
Donker, Mr J. G. (1974)	Afferden
Dorenbosch, M. K. W. (1975)	Roermond
Dormans, E. H. M. (1979)	's-Gravenhage
Driessen, J. A. (1978)	Maastricht
Driessen, M. A. W. (1973)	As (B)
Dubois, J. A. (1971)	Utrecht
Dijk-Regout, Mevr. Drs L. van (1965)	Heerlen
Eerenbeemt, Prof. Dr H. F. J. M. van den (1968)	Tilburg
Einig, Drs P. C. A. (1974)	Roermond
Engelen, C. F. M. (1979)	Sittard
Engelen, J. P. J. (1975)	Klimmen
Engels, G. (1972)	Helden
Ensinck, J. H. (1958)	Maastricht
Erp, A. F. C. M. van (1974)	Oss
Erps, J. (1979)	Utrecht
Essers, H. (1979)	Maastricht
Evers-Bisschops, Mevr. W. (1979)	Utrecht
Eijck, Drs F. A. (1958)	Maastricht
Eyck, J. A. D. (1974)	Eijsden
Fabry, A. J. E. (1973)	Maastricht
Faessen, J. H. (1977)	Lomm
Fanchamps, Ir J. J. (1958)	Kerkrade
Feller, Drs J. C. (1979)	Grubbenvorst
Frankort, W. J. M. (1979)	Kerkrade
Franssen, F. S. (1980)	Schinveld
Franssen, Drs G. H. (1977)	Tilburg
Franssen, M. (1979)	Vaals
Frantzen, J. W. H. (1959)	Sittard
Frederiks, Dr P. W. J. M. (1974)	Geleen
Frederix, Drs L. L. M. (1980)	Maastricht

Frencken, M. (1979)	Herten
Frusch, H. J. M. (1960)	Kerkrade
Gadiot, G. M. H. J. L. (1980)	Delft
Gales, B. (1975)	Nijmegen
Geelen, Ch. H. (1974)	Voerendaal
Geelen, Mr J. F. L. (1974)	Kerkrade
Gelissen, Prof. Dr Ir H. C. J. H. (1958)	Wassenaar
Gelissen, P. J. H. (1979)	Born
Gemmeke, Drs Ch. E. A. (1960)	Maastricht
Genders, Drs C. J. A. (1969)	Nijmegen
Gerards, A. J. M. (1979)	Sittard
Gerrits, H. P. A. J. (1958)	Blerick
Geurts, A. J. (1977)	Velden
Geurts, J. H. J. (1974)	Nijmegen
Geux, A. J. (1972)	Helden
Ghelen, J. D. (1979)	Neerharen (B)
Gielen, Mej. G. F. M. (1973)	Meijel
Gielen, P. (1979)	Roermond
Gielen, P. M. P. J. (1978)	Nijswiller
Giesen, J. J. H. (1979)	Venray
Gieskens, Drs J. H. H. (1960)	Sittard
Gillessen R. A., J. H. M. J. (1979)	Weert
Goes, Mej. H. M. (1974)	Maastricht
Gool, A. M. A. van (1964)	Venlo
Goor, P. C. H. van der (1979)	Echt
Goossens, H. M. H. (1979)	Ubach over Worms
Gootzen, P. J. (1969)	Melick
Graus-Koenen, Mevr. A. G. (1979)	Echt
Grimbergen, J. M. (1974)	Sittard
Groneschild, O. (1979)	Epen
Grotens, A. H. P. (1974)	Nieuwenhagen
Grijsbach, Drs J. P. P. (1964)	Groenlo
Gijbels, G. (1968)	Maastricht
Gijssen, Chr. (1958)	Maastricht
Gijssen, Mgr Dr J. M. (1969)	Roermond
Haanen, Drs E. P. H. P. T. (1974)	Swartbroek
Haas, Dr J. A. K. (1963)	Maastricht
Haegen, Prof. Dr H. van der (1971)	Heverlee (B)
Haenen, N. H. V. (1978)	Eijsden
Haffmans, Mr F. M. A. (1958)	Helden
Hall, J. H. M. van (1960)	Eijsden
Hansen, Drs J. H. W. M. (1958)	Roermond
Hardy, L. V. H. (1958)	Heerlen
Harsin, Prof. Dr P. (1972)	Liège (B)
Hautvast, J. P. G. (1979)	Heerlen
Heggen-Schils, Mevr. M. B. M. (1960)	Maastricht
Hélin, Prof. Dr E. (1975)	Liège (B)
Heltzel, J. J. M. (1974)	Herten
Hendriks, A. J. G. (1975)	Kessel

Hendriks, Th. (1979)	Overpelt (B)
Hendriks, W. Th. M. (1958)	Venlo
Hendrikk, Th. (1979)	Swartbroek
Hennekens, Drs W. J. J. M. (1966)	Maastricht
Henrar, A. F. (1975)	Maastricht
Hermans, P. F. (1979)	Weert
Herp, Drs P. J. van (1964)	Treebeek
Herten, Drs J. H. S. van (1975)	Herten
Hertog, C. G. (1979)	Heerlen
Hesselt van Dinter, Jhr E. J. K. (1970)	Pijnacker
Heunders, J. H. F. S. (1979)	Maastricht
Heus, G. M. de (1974)	Valkenburg-Houthem
Heijboer, Drs H. J. (1959)	Heerlen
Heijden, P. van der (1978)	Amsterdam
Heyden, R. P. W. J. M. van der (1974)	Maastricht
Heijen, Drs F. J. (1958)	Kerkrade
Heijtel, P. A. J. M. (1974)	Amsterdam
Heythuysen-Corstjens, Mevr. A. (1979)	Papendrecht
Hillen, A. (1979)	Neer
Hodiamont, Mej. E. (1979)	Maastricht
Hoebers, P. C. M. (1974)	Horst
Hoen, J. G. H. (1975)	Maastricht
Hogesteeger, Drs G. (1974)	Rotterdam
Hommies, Mej. Mr A. H. M. H. (1958)	Maastricht
Hoof, M. H. J. van (1974)	Maastricht
Höppener, Mr R. G. A. (1958)	Roermond
Houben, Drs C. J. M. (1974)	Roermond
Houben, Drs J. J. M. M. (1975)	Hoogland
Hout, J. H. M. van (1979)	Venray
Hout, Ir L. W. M. van (1974)	Doetinchem
Hove, Mr P. J. J. van den (1975)	Maastricht
Hove-Peters, Mevr. Drs M. J. H. L. van den (1974)	Bunde
Hövell tot Westerfliet, J. G. F. M. G. Baron van (1970)	Ohé en Laak
Hummel, R. P. (1975)	Hoensbroek
Huntjens, A. M. G. (1979)	Lieshout
Hustinx, Mr F. P. J. (1958)	Maastricht
Huyben, Drs J. J. C. (1975)	Kessenich (B)
Huijs, Drs Th. P. M. (1978)	's-Gravenhage
Huijts, F. L. (1974)	Cadier en Keer
Impe, M. (1979)	Kermt (B)
Jacobs, F. G. J. (1976)	Maastricht
Jacobs, H.M.A.G. (1969)	Hellevoetsluis
Jacobs, J. H. M. (1960)	Geleen
Jaegers, A. P. J. M. (1973)	Schinnen
Jamar, Drs J. T. J. (1972)	Heerlen
Jammers, M. (1974)	Maastricht
Jans, A. (1975)	Oostrum
Jans, V. (1979)	Piringer (B)
Jansen, Drs P. C. (1974)	Amsterdam

Jansen-de la Haye, Mevr. A. (1979)
 Janssen, B. G. Chr. (1979)
 Janssen, C. M. J. M. (1958)
 Janssen, Drs H. A. J. (1966)
 Janssen, J. (1979)
 Janssen, Drs J. A. J. (1974)
 Janssen, J. H. (1960)
 Janssen, J. P. H. M. (1979)
 Janssen, Mr J. W. A. M. (1974)
 Janssen S. J., Prof. Dr L. H. (1974)
 Janssen, Mej. P. L. F. (1975)
 Janssen, R. (1979)
 Janssen, W. P. M. (1980)
 Jenneskens, Mgr M. (1958)
 Jenniskens, Drs A. H. (1975)
 Jennissen, H. H. (1976)
 Jodogne, F. (1979)
 Jong, D. de (1968)
 Jongen, H. (1979)

Jongen, J. M. G. (1979)
 Jongh, A. de (1974)
 Jonkergouw, A. E. L. (1979)
 Joosten, J. (1979)
 Joosten, J. J. J. G. (1979)
 Jorritsma, H. H. M. D. (1976)
 Jurriëns, Drs R. (1971)
 Kamm, J. V. P. (1960)
 Kamphoven, J. (1979)
 Kappelhof, Drs A. (1977)
 Kellen, I. (1979)
 Kempeneers-Bosmans, Mevr. R. (1979)
 Kempkens, P. H. (1979)
 Kerckhoffs, Drs J. H. H. (1974)
 Kerckhoffs, J. H. L. (1974)
 Kerkhofs, M. (1979)
 Kernkamp, Prof. Dr J. H. (1975)
 Kersten, Mej. A. H. M. M. (1964)
 Kesselaer, C. A. F. (1971)
 Kessels, F. A. H. (1974)
 Keijsers, G. (1979)
 Keijsers, P. J. A. M. (1965)
 Kirkels, L. (1979)
 Klaassen, Drs W. J. M. (1974)
 Klaassens, D. H. P. (1979)
 Klep, Dr P. M. M. (1978)
 Kleuters, Mej. M. H. (1959)
 Kleutghen, A. (1979)
 Kleijnen, H. A. J. (1958)

Lanaken (B)
 Sittard
 Nijmegen
 Nederweert
 Oirschot
 Nuth
 Hoensbroek
 Nijmegen
 Nijmegen
 Tilburg
 Meterik-Horst
 Dilsen (B)
 Maastricht
 Imstenrade
 Maastricht
 Meers-Elsloo
 Lanaken (B)
 Borkel en Schaft
 Zichen-Zussen-
 Bolder (B)
 Heerlen
 Maastricht
 Sittard
 Echt
 Venlo
 Amsterdam
 Hulsberg
 Maastricht
 Maastricht
 's-Hertogenbosch
 Hasselt (B)
 Hasselt (B)
 Sittard
 Spaubeek
 Maastricht
 Schimmert
 Bithoven
 Maastricht
 Margraten
 Venlo
 Kessel
 Nijmegen
 Ospel
 Alphen a/d Rijn
 Venlo
 Nijmegen
 Roermond
 Overpelt (B)
 Roermond

Klomp, J. A. H. M. (1974)	Kerkrade
Knapen, Drs J. G. J. (1975)	Uden
Knoors, H. J. (1979)	Roermond
Knoors, J. A. (1972)	Grevenbicht
Kockelkoren, J. M. H. (1979)	Haelen
Koelman, Drs J. B. H. (1979)	Heerlen
Kok, G. (1968)	Borkel en Schaft
Kokkelmans, J. J. M. F. (1979)	Eys
Korsten, Drs H. S. M. (1974)	Venlo
Koster, J. (1976)	Maasbracht
Kreijn, M. H. M. (1960)	Brunssum
Kuis, E. B. J. M. (1975)	Tilburg
Kusters-Heeskens, Mevr. L. (1979)	Weert
Kuypers, Drs H. M. M. (1974)	Heerlen
Lardinois, P. M. J. P. (1975)	Maastricht
Lauwers, P. (1979)	Beringen (B)
Leenarts, J. A. D. (1974)	Roermond
Leenders, Chr. (1973)	Maastricht
Lem, W. F. Th. (1969)	Maastricht
Lemmens, B. M. P. (1974)	Nijmegen
Lemmens, W. L. M. (1976)	Tilburg
Lendfers, J. M. (1972)	Putten
Lendfers, M. J. H. (1977)	Heerlen
Lentz, J. W. (1978)	Herten
Lesuisse, R. (1979)	Sint-Truiden (B)
Leunissen, H. J. (1980)	Voerendaal
Leurs, Ing. C. J. P. (1974)	Venray
Leyen, C. J. M. (1974)	Heerlen
Libois, F. J. M. (1970)	Maastricht
Limbourg, L. (1979)	Maastricht
Linden, Drs P. R. H. M. van der (1971)	Nuth
Linszen, Mr A. J. C. (1974)	Oirsbeek
Linszen, Drs C. A. A. (1962)	Zuidhorn
Linszen, Dr G. C. P. (1960)	Roermond
Linszen, H. H. J. (1974)	Weert
Litjens, Dr H. P. M. (1958)	Roermond
Locht, Drs B. J. (1977)	Echt
Loo, T. F. J. van de (1979)	Venlo
Loontjens, H. (1973)	Maastricht
Looyenga, Drs A. J. (1974)	Haarlem
Lucardie, G. R. E. (1974)	Grave
Lucassen, Drs J. M. W. G. (1974)	Gouda
Lucassen, L. J. (1971)	Meijel
Lücker, B. P. L. (1974)	Schaesberg
Luthjens, Ir L. H. (1976)	's-Gravenhage
Luykx, P. M. (1975)	Nijmegen
Luyt, Drs P. B. N. van (1980)	Limbricht
Maas, P. (1979)	Hoensbroek
Maenen, Dr A. J. Fr. (1958)	Maastricht

Maenen, J. (1979)	Lanaken (B)
Maes, J. (1979)	Maastricht
Malherbe, P. L. (1979)	Heerlen
Manders, W. G. A. (1974)	Meerlo
Mantel, J. L. (1977)	Heerlen
Marres, E. C. W. L. (1969)	Helmond
Martens, Ir A. H. W. (1960)	Simpelveld
Martens, M. J. M. (1979)	Nijmegen
Mast, Drs E. R. J. van der (1974)	Warmond
Mathijsen, Mr H. J. M. E. (1977)	Weert
Matti, Mr J. L. (1979)	Weert
Maussen, Drs M. J. (1972)	Schaesberg
Meertens, Mgr L. (1974)	Roermond
Meeuws, J. B. R. G. (1974)	Nijmegen
Mennens, P. G. H. (1974)	Beek
Mertens, C. G. A. (1958)	Blerick
Mertens, Ir P. A. M. (1974)	Hoensbroek
Mestrom, W. H. (1974)	Echt
Meuwissen, Mr M. P. R. (1975)	Maastricht
Meijer, Ir J. B. M. A. (1961)	Meerssen
Meijsing, Mej. J. C. (1978)	Valkenburg-Houthem
Michiels, G. (1979)	Lommel (B)
Michiels van Kessenich, Jhr Mr L. M. (1979)	Banholt
Mobers, H. (1979)	Hoogezaand
Molemans, Dr J. (1979)	Hechtel-Eksel (B)
Mommers, L. (1973)	Maastricht
Monna, Drs A. D. A. (1972)	Utrecht
Mosmuller, Drs J. M. H. (1972)	Voerendaal
Muisenbergh, Mr C. W. F. H. van den (1958)	Goirle
Mulder, Ing. H. E. (1971)	Roermond
Mulken, W. van (1975)	Bunde
Mulleners, J. (1979)	Amstenrade
Mijland, H. J. M. (1976)	Oirschot
Narinx, J. M. G. (1979)	Maastricht
Naus, J. H. (1975)	Meijel
Naus, J. M. A. M. (1979)	Sittard
Neer, L. P. G. van (1979)	Maastricht
Neukirch, Dr R. (1967)	Köln (D)
Nicolai, P. (1979)	Duras (B)
Niessen, H. F. (1974)	Delft
Niessen, Drs L. F. P. (1974)	Derfsee
Niesten, J. J. C. M. (1973)	Roermond
Nieuwhof, C. (1960)	Hoensbroek
Nieuwenhuis, M. (1980)	Venlo
Nillesen, Drs J. H. M. (1974)	Eys-Wittem
Nispen tot Pannerden, Jhr Drs H. J. C. M. van (1978)	Roermond
Nissen, P. J. A. (1980)	Linne
Notenboom, Drs H. A. C. M. (1958)	Venlo
Notermans, Drs J. (1960)	Maastricht

Nouwen, A. M. C. (1974)	Stramproy
Nusteling, Dr H. P. H. (1974)	Beemel
Nijsten, G. (1978)	Beek
Oldenbeuving, G. L. J. (1980)	Born
Olieslagers, Drs P. J. J. H. (1964)	Maastricht
Ommeren, Drs H. R. van (1973)	Bunde
Oomen, A. J. M. G. (1975)	Maastricht
Op den Kamp, H. J. (1979)	Munstergeleen
Op het Veld, A. J. G. (1975)	Helden-Panningen
Oppen, Mr M. A. W. van (1960)	Bemelen
Ottenheym, C. J. C. (1958)	Maastricht
Ottenheijm, Dr G. C. J. J. (1974)	Cadier en Keer
Oudenaarden, Drs J. J. C. (1974)	Weert
Pagen, Drs J. J. (1974)	Heerlen
Palmen, C. J. M. (1963)	Amstenrade
Palmen, Ir H. M. J. (1974)	Sittard
Palmen, J. Ch. (1963)	Tervuren (B)
Palmen, Mr P. M. M. C. (1958)	Heerlen
Panhuyzen, Dr G. W. A. (1964)	Bunde
Parren, Drs H. P. C. M. (1974)	Heerlen
Parren, J. H. (1979)	Roermond
Paulussen, Mr Ch. (1958)	Maastricht
Paulussen, J. M. H. H. (1960)	Maastricht
Peeters, Drs J. G. H. (1958)	Boxmeer
Peeters, J. H. A. M. (1979)	Amsterdam
Pelt, J. C. M. van (1980)	Cadier en Keer
Pelzer, Dr L. H. (1958)	Maastricht
Pennings, Dr Ir J. G. M. (1979)	Lemiers
Perry, Drs J. (1976)	Nijmegen
Peters, H. W. J. R. (1976)	Beek
Philippe, A. (1979)	Hasselt (B)
Pierey, Drs L. J. M. (1974)	Heerlen
Pluymaekers, L. (1974)	Valkenburg-Houthem
Pluijmen, L. J. H. (1979)	Valkenburg-Houthem
Poell, Drs W. A. G. (1974)	Ulestraten
Poell-Roggen, Mevr. M. (1977)	Malden
Poeth, Mej. Y. G. M. J. (1975)	Tilburg
Poncelet, G. (1979)	Tongeren (B)
Puts, H. P. (1979)	Rijswijk
Puijenbroek, Dr F. J. M. van (1974)	Tilburg
Pijls, V. (1970)	Gouda
Ramakers, H. H. (1979)	Horn
Remans Bollen, J. (1979)	Genk (B)
Rensch, Mr T. J. van (1975)	Maastricht
Ritzen, G. L. H. (1978)	Eijgelshoven
Roberts, P. (1979)	Nijmegen
Roebroek osa, Dr E. J. M. G. (1967)	Utrecht
Roebroek, P. (1979)	Schaesberg
Roebroeks, J. W. M. (1975)	Nijmegen

Roeck, Dr F. (1979)	Zolder (B)
Roll, J. (1978)	Gulpen
Romans, L. M. G. (1974)	Venray
Ronckers, E. M. A. (1979)	Banholt
Roomans, N. A. J. (1958)	Maastricht
Roosen, Ir M. H. (1959)	Lanaken (B)
Ros, Joh. J. (1979)	St. Odiliënberg
Rosenboom, E. (1979)	's-Gravenhage
Rouwet, Drs J. P. H. M. (1974)	Kerkrade
Roy, H. L. van (1975)	Neer
Royen, E. J. G. van (1979)	Utrecht
Rutten, Mr E. G. G. M. (1979)	Tegelen
Rutten, F. (1979)	Roggel
Ruys de Beerenbrouck, Jhr Mr G. A. M. J. (1960)	Holtum
Rijcken, R. J. L. M. (1979)	Oirschot
Rijk, Mr A. A. (1973)	Valkenburg-Houthem
Saes, Drs J. L. (1964)	Cadier en Keer
Sampers, F. J. W. A. (1960)	Maastricht
Sanders, H. (1960)	Oirsbeek
Sanders-Peulen, Mevr. D. E. M. (1979)	Helmond
Sandt-van de Venne, Mevr. T. van de (1979)	Weert
Santvoord, J. H. M. van (1973)	Jutphaas
Scaf, A. (1964)	Maastricht
Schaaf, G. (1980)	Maastricht
Schatorjé, J. M. W. C. (1980)	Horst
Schefman, P. (1979)	Maastricht
Schellinx, Ing. J. H. W. (1979)	Rosmalen
Schimmelpenninck van der Oije, Drs C.A.O. Baron (1975)	Ellecom
Schins, J. Alph. (1980)	Puth
Schippers, R.M.G. (1968)	Amstelveen
Schlösser, Ir J. C. (1959)	Heerlen
Schlijper, M. (1976)	Rothem-Meerssen
Schoolmeesters, M. (1975)	Roermond
Schrammen, M.H.A.I. (1958)	Maastricht
Schreinemaker, Mr L. R. (1979)	Maastricht
Schreuder, P. F. J. M. (1975)	Maastricht
Schreurs, J. H. S. (1980)	Venlo
Schreurs, Drs J. J. M. (1963)	Heerlen
Schreurs, J. W. J. (1976)	Herten
Schreurs, Mej. Maria J. J. G. (1973)	Eindhoven
Schreurs-Obers, Mevr. H. P. R. (1979)	Venlo
Schrijnemakers, L. (1979)	Geleen
Schrijnemakers, Prof. Dr M. J. H. A. (1974)	New York (U.S.A.)
Schümmer, P. C. H. (1976)	Valkenburg-Houthem
Schunck-Brouwers, Mevr. J. H. L. M. (1979)	Raalte
Schürmann, Fr. A. P. (1974)	Maastricht
Schutgens, Drs C. H. G. (1968)	Spaubeek
Schutgens, N. H. J. (1966)	Maastricht
Schwanen, H. M. M. (1975)	Kerkrade

Schwartz, G. A. H. de (1960)
 Seelen, Drs Th. L. A. M. (1959)
 Seems, J. H. B. (1974)
 Severens, J. J. (1979)
 Sieben, J. M. (1979)
 Sillekens, J. P. H. (1979)
 Sillekens, Drs J. Th. (1972)
 Simonis, J. G. C. (1977)
 Sleebe, J. C. (1958)
 Sliepen, Ing. W. L. A. G. (1960)
 Smeets, Mr C. G. (1979)
 Smeets, H. M. A. A. (1974)
 Smeets, J. H. (1979)
 Smeets, Prof. Dr M. J. H. (1979)
 Smeets, Drs M. K. J. (1967)
 Smeets, N. H. (1972)
 Smeets, P. J. (1974)
 Smeets, Mr S. H. F. (1971)
 Smeets, V. (1979)
 Smeijsters, Drs E. M. A. (1974)
 Smisdom, R. (1979)
 Snel, H. (1960)
 Snoep, Drs I. A. M. (1960)
 Sniijders, D. (1979)
 Spaan, P. J. M. (1968)
 Specker, C. (1968)
 Speth, L. J. H. (1979)
 Spierts, P. J. G. (1968)
 Spiertz, L. J. (1974)
 Spiertz, Prof. Dr M. Ph. G. (1972)
 Spitz, E. J. C. (1958)
 Spreuwenberg, H. (1977)
 Stals, L. (1979)
 Stassen, Mr R. J. (1969)
 Steen, F. M. J. van der (1970)
 Stehmann, Chr. H. (1979)
 Steur, A. G. van der (1968)
 Stevelmans, F. (1976)
 Stevens-Heinen, A. (1975)
 Steijvers, J. L. (1974)
 Stille, Mr A. L. G. A. (1979)
 Stoel, Mej. J. G. M. (1979)
 Stollman, M. (1979)
 Stouthart, Drs L. G. M. (1964)
 Stratmans, H. (1974)
 Stratum, Drs J. C. M. van (1965)
 Stroom, A. M. G. G. (1974)
 Stuffken, Dr Ir J. (1978)
 Stuurman, J. A. G. M. (1967)

Stein
 Venlo
 Horn
 Hoensbroek
 Venlo
 Heerlen
 Nijmegen
 Maastricht
 Maastricht
 Geleen
 Maastricht
 's-Hertogenbosch
 Kerkrade
 Nijmegen
 Maastricht
 Maastricht
 Bocholtz
 Weert
 Hasselt (B)
 Spaubeek
 Antwerpen (B)
 Maastricht
 Eijsden
 Neeroeteren (B)
 Elsloo
 Waubach
 Maastricht
 Rimborg
 Kerkrade
 Nijmegen
 Maastricht
 Roermond
 Weert
 Roermond
 Helden
 Cadier en Keer
 Haarlem
 Groningen
 Venray
 Paterswolde
 's-Gravenhage
 Lomm
 Maastricht
 Maastricht
 Geldern (D)
 Rosmalen
 Maastricht
 Heerlen
 Hoensbroek

Stijnen, P. J. J. (1979)	Nijmegen
Suykerbuyk, P. M. (1979)	Geleen
Swelsen, J. J. P. M. (1979)	Nijmegen
Swinnen, C. (1974)	Hasselt (B)
Switten, M. (1979)	Zonhoven (B)
Systemans, G. H. J. (1979)	Maastricht
Teeuwen, Drs P. J. M. (1980)	Venlo
Theelen, J. E. (1974)	Roermond
Theelen, Drs R. C. C. (1964)	Maastricht
Thewissen, A. (1979)	Maastricht
Thiel, Drs G. G. M. van (1964)	Maastricht
Thoelen, J. (1979)	Hasselt (B)
Thoonen, G. (1979)	Nazareth (B)
Thurlings, Prof. Dr Th. L. M. (1960)	Wageningen
Thijs, Drs P. (1975)	Maastricht
Tijssen, J. H. F. (1979)	Born
Tilliard, R. (1979)	Hasselt (B)
Timmermans, H. J. (1979)	Stein
Timmermans, H. J. S. M. (1980)	Meerssen
Timmermans, M. L. H. (1979)	Ittervoort
Tomlow, G. G. P. M. (1960)	Heerlen
Tonnaer, J. J. G. (1958)	Sittard
Trier, Dr W. G. J. M. van (1974)	Venray
Tulden, M. van (1977)	Roermond
Tummers, Drs A. A. V. (1974)	Ool-Herten
Tummers, Drs P. M. J. E. (1971)	Nijmegen
Ummenthum-Coppers, Mevr. M. (1979)	Well
Utens-Hovens, Mevr. M. H. J. (1979)	Sittard
Vaessen, J. S. G. (1976)	Ridderkerk
Vaessen, J. W. (1972)	Sittard
Valk, J. C. de (1967)	Roermond
Vallen, Ir J. (1979)	Roermond
Vanderbeeken, G. (1979)	Herent-Winksele (B)
Velzen O.F.M., Drs M. J. van (1974)	Kerkrade
Venner, Drs G. H. A. (1975)	Maastricht
Verbeet, Drs G. J. B. (1960)	Maastricht
Verbong-Giesen, Mevr. A. (1979)	Tegelen
Verhagen, Drs Th. J. P. (1977)	Maastricht
Verheggen, H. A. J. A. (1974)	's-Gravenhage
Verheijen, G. F. (1973)	Horst
Verheijen, M. J. H. (1979)	Grubbenvorst
Verheijen-Zach, Mevr. M. (1979)	Heerlen
Verhoeven, L. M. H. (1974)	Venlo
Verkooyen, H. J. G. (1980)	Tilburg
Verlonje, Ir W. E. F. (1979)	Oostende (B)
Vermeulen, E. J. J. H. (1980)	Weert
Vermeulen, L. P. (1975)	Heerlen
Versteeg, J. H. W. (1974)	Maastricht
Veugeliers, G. M. (1965)	Heerlen

Vinckenroye, Dr F. van (1974)
 Vissers, Drs F. A. (1975)
 Vleeshouwers, J. M. E. (1979)
 Vlerken, Drs J. P. van (1974)
 Vooy's, L. (1976)
 Voragen, J. (1974)
 Vorbach, A. H. J. (1975)
 Vos, L. J. S. (1979)
 Vrencken, Ir J. H. A. M. (1979)
 Vries, Prof. Dr Joh. de (1974)
 Vromen, G. J. (1975)
 Vroomen, R. J. P. M. (1971)
 Waltmans, Dr H. J. G. (1958)
 Waltmans, R. F. B. (1979)
 Wanders, Mr J. W. M. (1968)
 Wanders, Mr R. M. H. (1971)
 Warreburg, W.F.M. van de (1974)
 Werf, W. H. E. van der (1974)
 Westerhuis, W. A. A. (1968)
 Wetering, J. L. H. van (1964)
 Wetzels, Mr Drs Nic. J. (1958)
 Wetzels, P. J. M. (1975)
 Weijer, J. J. van de (1979)
 Weytjens, L. (1979)
 Widdershoven, Drs G. M. J. (1965)
 Wieërs, J. L. L. J. (1979)
 Wilbers, Drs J. H. M. (1972)
 Willems, J. H. (1979)
 Willems, J. J. S. (1966)
 Willems-Schijns, Mevr. A. (1979)
 Win, J. Th. H. de (1964)
 Winckers, J. A. A. G. (1964)
 Wintgens, Mej. E. M. A. (1979)
 Wolfhagen, A. L. (1979)
 Wijers, Drs J. J. M. (1959)
 Wijngaard, Th. (1974)
 Wijnhoven, J. J. Th. (1970)
 Zanders, Dr H. L. G. (1969)
 Zeekaf, Ing. J. G. M. E. H. (1962)
 Zeguers, Mej. D. P. M. H. (1975)
 Zwanikken, Dr W. A. C. (1958)

Hasselt (B)
 Aerdenhout
 Munstergeleen
 Aarle-Rixtel
 Heerlen
 Nijmegen
 Blerick
 Mechelen
 Leidschendam
 Tilburg
 Eindhoven
 Echt
 Oosterhout
 Klimmen
 Brunssum
 Venlo
 Nederweert
 Heerlen
 Venlo
 Maastricht
 Kerkrade
 Nijmegen
 Maastricht
 Morsel (B)
 Maastricht
 Hasselt (B)
 Maastricht
 Beek
 Heerlen
 Maastricht
 Maastricht
 Maastricht
 Maastricht
 Maastricht
 Brunssum
 Maastricht
 Milsbeek
 Lage Mierde
 Well
 Nuth
 's-Hertogenbosch

